SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Pri redigovaní tohto čísla zastupoval výkonného redaktora dr. Ján Horecký, C. Sc.
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

K 10. výročiu založenia SAV 193
Blanár V., Matica slovenská v dejinách slovenčiny 195
Peciar Š., Slovesá s predponou *po-* od dokonavých slovies 201
Mlacek J., Zhoda viacnásobného podmetu a prísudku 214
Horecký J., Názvy farieb v slovenčine 218

Diskusie

Dvonč L., K jednému prípadu porušovania rytmického zákona . . . 224
Pauliny E., O tzv. vytýčenom vetnom člene 230
Mihál J., O prekladoch Gogoľovho Revízora 239

Zprávy a posudky

K. Svoboda, Infinitiv v současné spisovné češtině. J. Ružička 247
Česko-slovenský vojenský slovník. E. Jóna 251

Rozličnosti

Gól, bod — bránka, kôš. E. Tvrdoň 254
Charta, chartizmus, chartisti. E. Tvrdoň 255
Dohodnúť sa o niečom, dohodnúť sa na niečom. J. Horecký 255

Odpovede na listy

Podhodiť cez ohradu. J. Oravec 256

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 28 1963 ČÍSLO 4

K 10. VÝROČIU ZALOŽENIA SAV

Pred desiatimi rokmi, v júni 1953, bola zákonom SNR zriadená Slovenská akadémia vied ako vrcholná vedecká ustanovizeň na Slovensku, keď už predtým, na jeseň 1952, bola založená Československá akadémia vied ako najvyššia vedecká inštitúcia v našom štáte. Tým bola vytvorená solídna organizačná báza pre rozvoj marxistickej vedy na Slovensku v rámci československej marxistickej vedy ako integrálnej zložky a zároveň podmienky úspešného budovania socializmu a komunizmu v našej vlasti. Toto významné poslanie môže plniť len akadémia pracovného typu, ktorá organizuje výskumnú prácu na svojich vedeckovýskumných pracoviskách.

Prvoradou úlohou Akadémie je teda budovať vedeckovýskumné pracoviská, vybavené vyspelými vedeckými kádrami a potrebným zariadením. Na to sú potrebné nielen značné finančné prostriedky, ale aj mnoho vedeckovýchovnej práce. Je pochopiteľné, že za 10 rokov nemožno dobudovať ani jedno vedecké pracovisko. Nie je dosiaľ dobudovaný ani Ústav slovenského jazyka (má dnes 30 pracovníkov, z toho 12 kandidátov vied a 1 doktora vied).

V najbližšom čase treba v ÚSJ vybudovať predovšetkým oddelenie matematickej a aplikovanej jazykovedy v súlade s dnešným rozvojom svetovej jazykovedy. Základy pre toto oddelenie sa položili r. 1962. Kádrové posilnenie vzhľadom na svoje pracovné úlohy potrebujú však aj ostatné oddelenia ÚSJ: 1. odd. pre gramatiku a štylistiku, 2. odd. pre lexikológiu a lexikografiu, 3. odd. pre dialektológiu a 4. odd. pre dejiny slovenčiny.

Pracovné úlohy Ústavu slovenského jazyka sú v podstate rovnaké ako pracovné úlohy Ústavu pre jazyk český ČSAV. Pritom pomer pracovníkov v oboch ústavoch je skoro 1 : 3 v neprospech ÚSJ. Kým ÚJČ za 10 rokov existencie v rámci ČSAV prudko narástol, zatiaľ v bývalej sekcii spoločenských vied SAV sa na jazykovedu dosť zabúdalo. Väčšie možnosti rozvoja získal ÚSJ až po začlenení SAV do rámca ČSAV, kde potreby slovenskej jazykovedy našli plné porozumenie a podporu vo Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV. Kolégium uložilo vedeniu ÚSJ starať sa sústavne o rozvoj teoretického myslenia v jazykovede a o uplatňovanie najnovších metód vo výskumnej práci. To sa má zabezpečiť utváraním tzv. vývojových (tvorivých) bádateľských skupín v rámci pracovných kolektívov. Základným predpokladom je tu však primeraný počet vyspelých vedeckých pracovníkov, a pravdaže, stála úzka spolupráca s českými jazykovedcami. Len takto sa zabezpečí úspešné a včasné plnenie stále náročnejších úloh, ktoré socialistická spoločnosť ukladá našej jazykovede.

V najbližších rokoch bude treba predovšetkým dokončiť základné jazykové príručky, ako je Slovník slovenského jazyka (dokončí sa v r. 1965), Príručný

(jednozväzkový) slovník súčasnej spisovnej slovenčiny (do r. 1968), Gramatika slovenského jazyka (I. Morfológia — odovzdá sa do sadzby r. 1963, II. Syntax — dokončí sa r. 1967), Fonetika a fonológia slovenského jazyka, Štylistika slovenského jazyka, Atlas slovenských nárečí (I. diel sa dokončí r. 1964), Slovenský historický slovník (prípravné práce sa dokončia do r. 1970), Slovenský etymologický slovník.

Veľmi zodpovednou úlohou ÚSJ je starostlivosť o normovanie a kodifikáciu spisovnej slovenčiny. I keď táto úloha zasahuje do oblasti praktickej jazykovedy, vyžaduje rozsiahly teoretický výskum. Môže ju splniť len ÚSJ, ktorý má kodifikátorskú právomoc. Splní ju tým, že väčšina príručiek spisovného jazyka bude mať normatívnu povahu. Za základnú normatívnu príručku sa u nás pokladajú Pravidlá slovenského pravopisu. Jednou z najbližších úloh slovenských (i českých) jazykovedcov bude preskúmať možnosti väčšej racionalizácie a zjednodušenia pravopisnej sústavy, vypracovať premyslený návrh na úpravu pravopisu a pripraviť nové vydanie Pravidiel.

Popri kolektívnej práci na základných jazykových príručkách bude ÚSJ sústavne pokračovať v monografickom výskume všetkých oblastí a zložiek slovenského národného jazyka. Do popredia vedeckého záujmu teraz vstupujú najmä otázky vývoja jazyka súčasnej spoločnosti, najmä jazyka priemyselných a kultúrnych centier, a potom otázky zbližovania jazykov socialistických národov, predovšetkým jazykov štruktúrne i geneticky blízkych, ako sú čeština a slovenčina alebo ruština a pod. Aj na výskum týchto aktuálnych problémov musí ÚSJ orientovať primeraný počet svojich pracovníkov.

Napokon isté úlohy vyplývajú zo stále sa prehlbujúcej medzinárodnej spolupráce. Už dnes sa úspešne rozvíja spolupráca i deľba práce medzi slavistickými pracoviskami socialistických štátov najmä na dvoch úlohách: Slovanský jazykový atlas a Slavistická jazykovedná terminológia. Takýchto úloh bude postupne pribúdať.

Plnením niektorých medzinárodných úloh súčasnej slavistiky ÚSJ vlastne supluje slavistické pracovisko. Je to preto, lebo dnešné centrálne slavistické pracovisko na Slovensku, Československo-sovietsky inštitút SAV, je ešte menej dobudovaný ako ÚSJ. Z jazykovedných disciplín sa v ČSI uspokojivo rozvíja iba rusistika, ktorá sa t. č. sústreďuje na prácu na Veľkom rusko-slovenskom slovníku. Z hľadiska rozvoja slavistiky je potrebná taká reorganizácia ČSI SAV, ktorá by umožnila budovanie slavistiky na Slovensku na širšej základni. K takejto reorganizácii má dôjsť v najbližšom čase.

Okrem slovakistiky a slavistiky je na Slovensku potrebné rozvíjať hungaristiku a niektoré západné filológie, predovšetkým germanistiku a romanistiku. Pre tieto disciplíny dosiaľ niet v Slovenskej akadémii vied pracoviska. Bude ho treba vybudovať v najbližších rokoch. Napokon neslobodno zanedbávať ani filologickú zložku orientalistiky, ktorej skromné začiatky jestvujú v Kabinete orientalistiky SAV.

Úlohy SAV v oblasti jazykovedy sú nemalé. Podmienky pre ich zvládnutie v rámci ČSAV sú však priaznivejšie ako kedykoľvek predtým.

Redakcia

MATICA SLOVENSKÁ V DEJINÁCH SLOVENČINY

Vincent Blanár

Sotva dvanásťročné trvanie Matice slovenskej v minulom storočí (od r. 1863 do r. 1875) priaznivo zasiahlo do rozvoja slovenskej jazykovej kultúry. Storočné jubileum založenia tejto národnej kultúrnej ustanovizne je vhodnou príležitosťou na osvetlenie zástoja, ktorý mala Matica slovenská v dejinách slovenského spisovného jazyka.

V období krízy rakúskej monarchie, ktorá sa výrazne prejavovala po páde bachovského absolutizmu r. 1859, aktivizovalo sa aj slovenské buržoázne národné hnutie. Slovenské národné hnutie smerovalo proti pozostatkom feudalizmu. Sústreďovalo sa však na národnostnú otázku a nehľadalo dôsledne spojenectvo s ľudovými masami, takže nevedelo vytýčiť program boja proti všetkým prežitkom feudalizmu. Naše národné hnutie, ktoré viedla buržoázna a maloburžoázna inteligencia, nachádzalo sa „v etape jazykového boja".[1] No aj tak požiadavky, formulované v Memorande národa slovenského a prijaté na slávnostnom memorandovom zhromaždení 6. júna 1861, zodpovedali záujmom demokratického vývoja v Uhorsku. Slovenské národné hnutie chcelo ťažiť z rozporov medzi maďarskými vykorisťovateľskými triedami a medzi viedenským panovníckym dvorom. Najväčší úspech dosiahlo založením celonárodnej kultúrnej ustanovizne Matice slovenskej r. 1863 a slovenských gymnázií. Z memorandových žiadostí sa totiž uskutočnil len odsek o založení literárneho spolku. Ukázalo sa však, že Viedeň i Pešť v národnostnej otázke len taktizovali. Keď sa maďarské vládnuce triedy po rakúsko-uhorskom vyrovnaní r. 1867 dostali úplne k moci, do r. 1875 odbúrali všetky slovenské kultúrne výdobytky zo začiatku šesťdesiatych rokov (zatvorili Maticu slovenskú i slovenské gymnáziá). V nasledujúcich desaťročiach bezohľadného národnostného útlaku zostala Matica slovenská priam symbolom slovenských kultúrnych snažení.

Činnosť Matice slovenskej treba hodnotiť z hľadiska vtedajšej spoločenskej situácie a z hľadiska úloh, ktoré si nová celonárodná inštitúcia kládla. Oneskorený vývoj slovenskej buržoázie v podmienkach národnostného útlaku sa v rozhodujúcej miere prejavil aj na kladení týchto úloh. Zatiaľ čo susedné národy mali v polovici 19. storočia svoje univerzity, akadémie alebo aspoň matice s rozvetvenou činnosťou, na začiatku „nádejných" šesťdesiatych rokov sa museli na Slovensku budovať organizačné základy

[1] Z hľadiska historického pozri zhodnocujúcu štúdiu Ľ. Holotíka *Memorandum slovenského národa z roku 1861*, Historický časopis 11, 1963, 3—29, najmä 23 n.

kultúrno-osvetovej a vedeckej práce. A pokiaľ ide o samotnú formu národnej kultúry, národný spisovný jazyk, až v matičných rokoch sa na čas vytvorila trochu priaznivejšia situácia pre jeho všestrannejší rozvoj. Žiada sa totiž pripomenúť, že po desaťročí nevykryštalizovanej situácie okolo používania spisovného jazyka (v päťdesiatych rokoch sa na Slovensku popri „opravenej" slovenčine používala bernoláčtina, staroslovenčina i bibličtina) od začiatku šesťdesiatych rokov badať v literárnych časopisoch, almanachoch a politických novinách jednoznačný príklon k štúrovskej slovenčine, upravenej hodžovsko-hattalovskou reformou.[2] Pomerne úzky okruh používateľov spisovného jazyka mal v matičných rokoch realizovať zložitú úlohu: uviesť do života jednotnú spisovnú normu, primeranú vtedajším spoločenským požiadavkám, a súčasne napomáhať rozvoj a štýlovú diferenciáciu spisovných výrazových prostriedkov.[3] V tom zohrala významnú rolu Matica slovenská.

Kultúrnopolitickí dejatelia sústredení okolo národného spolku Matice slovenskej v Martine predstavovali tzv. národniarske krídlo slovenskej buržoázie. Rozvoj našej jazykovej kultúry rozhodujúcim spôsobom usmerňovalo martinské kultúrne centrum. Hoci v politickej činnosti národniarska buržoázia odtrhávala požiadavky národné od sociálnych rovnako ako druhé krídlo slovenskej buržoázie, tzv. Nová škola (čím obidve krídla stratili oporu základnej sily národného hnutia, roľníctva a proletariátu[4]), úsilie o vybudovanie jednotnej spisovnej normy správne spájala s celkovým národnozjednocovacím bojom. Pri hodnotení jazykových javov sa zdôrazňuje potreba utvárať celonárodný spisovný jazyk, ktorý by pomáhal zjednocovať nárečovú rozdrobenosť.[5] M. Godra o tom hovorí: „My máme byť repraesentanti, nosiči všeobecnej národnej reči, ale nie tvorcovia osobitých nárečí, a odchodnej mluvy." Oproti „ortodoxii" pestovanej v Matici slovenskej budapeštianska skupina Novej školy hlásala podľa maďarského vzoru lingvistický liberalizmus. K čomu by bolo priviedlo takéto terminologické novotárčenie, ukazuje napr. slovenský „názvenál" I. Slušného-

---

[2] Nevšímame si tu otázku, do akej miery bola táto úprava zlepšením alebo zhoršením Štúrovej kodifikácie v *Nauke reči slovenskej*. Pre ustálenie spisovného jazyka bol dôležitý fakt, že jazykové polemiky o vhodnú kodifikáciu sa skončili v r. 1851 dohodou predstaviteľov katolíckej a evanjelickej strany. Jej výsledkom bola Hattalova *Krátka mluvnica slovenská* (1852).

[3] Podrobnejšie pozri V. Blanár, *Vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch*, sb. Matica slovenská v našich dejinách (v tlači).

[4] K tomu porov. B. Kostický, *Nová škola slovenská*, Príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia, Bratislava 1959, 137.

[5] Tieto myšlienky formuloval M. Godra v čl. *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*, Sokol IV, 1865, 34—37 a *Vejačka a riedčica na slovenčinu*, Sokol IV, 1865, 55—56, 76—77, 136. Týchto zásad sa vo svojej praxi pridržali najlepší spisovatelia a publicisti matičných rokov.

Zahorlova.[6] Avšak jazyková teória a prax Novej školy slovenskej nezasiahla hlbšie do vývinu spisovnej slovenčiny.

Starostlivosť o pestovanie spisovnej slovenčiny, o vytváranie jednotného spisovného úzu stojí od začiatku existencie Matice slovenskej v popredí záujmu. Už na prvom zasadnutí výboru bola utvorená lexikografická komisia.[7] V návode pre vedecké odbory z r. 1868 prvým zo šiestich navrhnutých odborov bol „mluvozpytný čili filologický" odbor. V návrhu úpravy pre vedecko-umelecké odbory MS, ktorý bol uverejnený v r. 1872, uvádza sa ako prvý z troch odborov „odbor pre jazykospyt, slovesnosť a krásne umenie". Úlohou matičných odborov má byť okrem iného „ušlechtenie a upravidelnenie jazyka a slohu slovenského" (§ 2).[8] Jazyková kultúra sa v tejto dobe zväčša redukovala na otázky jazykovej správnosti, nadhodili sa však aj pálčivé otázky vetnej stavby. Poznámky a články týkajúce sa jazykovej správnosti uverejňovali literárne časopisy i politické noviny. V tomto ohľade sú poučné i recenzie (napr. P. Dobšinského v Pešťbudínskych vedomostiach), osobná korešpondencia a najmä posudky rukopisných diel, odovzdaných Matici na vydanie.[9] Členovia matičných komisií a ich spolupracovníci, redaktori, spisovatelia, publicisti, učitelia — všetci sa rovnako usilovali o utvorenie jednotnej spisovnej normy. Literatúra, publicistika, osvetová práca boli najdôležitejším činiteľom mimoškolskej jazykovej výchovy.

Prvým predpokladom pre utváranie jednotného spisovného úzu je normatívna gramatika a slovník. Ako boli splnené tieto predpoklady v matičných rokoch? Základným dielom, o ktoré sa opieral vytvárajúci sa matičný úzus, bola Hattalova *Mluvnica jazyka slovenského.*[10] Popri Hattalovej gramatike boli najpoužívanejšie školské príručky J. Viktorina[11] a F. Mráza.[12] Vychádzali z Hattalových gramatických prác. Tieto gramatiky mali na svoju dobu celkove dobrú úroveň. Prednosťou Hattalovej a Mrázovej gramatiky bolo pomerne dôkladné spracovanie skladby. Slabšou

[6] V čl. *O terminologiji*, (Bobulove) Slovenské noviny II, 1869, č. 26—28, 30, 32, 37—39. Pozri aj O. Čepan, *Poznámky k problematike jazyka a spoločenského vývinu v r. 1860—1880*, Literárnohistorický sborník 9, 1952, 60—61.

[7] Prehľad všetkých organizačných a prípravných úsilí obsahujú zápisnice z výborových a výročných schôdzok Matice slovenskej, ktoré uverejňoval *Letopis Matice slovenskej* (I. ročník vyšiel r. 1864).

[8] Martin 1872, 3.

[9] Tieto posudky poznáme z Literárneho archívu Matice slovenskej. Niektorí posudzovatelia, napr. M. Čulen, D. Lichard, sa dôkladnejšie zaoberali i jazykovou stránkou rukopisov.

[10] Budapešť 1864, 268 str. Matičné vydanie Hattalovej skladby jazyka slovenského (Banská Bystrica 1865) dostali zadarmo členovia MS.

[11] *Grammatik der slovakischen Sprache*, Pešť 1862, XII + 260 str.

[12] *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl*, Viedeň 1864, XII + 187 str.

stránkou predovšetkým Hattalovho diela bol historizujúci postoj k jazykovým faktom. Ďalším nedostatkom matičnej kodifikácie boli rozdiely v menovaných gramatikách predovšetkým v tých prípadoch, kde sa M. Hattala odchýlil od živého spisovného úzu. Matičný výbor poveril M. M. Hodžu, aby preskúmal tieto odlišnosti a aby vypracoval pripomienky k Hattalovej Mluvnici, ale Hodžov prísľub sa neuskutočnil. Všeobecne sa pociťovala veľká potreba normatívneho slovníka. Na schôdzkach lexikografickej komisie i matičného výboru boli často na pretrase otázky slovenského slovníka. Zainteresovaní pracovníci kolísali medzi dvojakým poňatím. Chceli zozbierať čo najväčšie slovné bohatstvo, ale súčasne sa chceli vyrovnať s aktuálnou potrebou praktického prekladového slovníka. Pravda, tieto dve stanoviská sa nedali zlúčiť. Preto práca lexikografického oddelenia nepriniesla očakávané výsledky. MS vypísala síce odmenu 300 dukátov za najlepší trojdielny vreckový slovník, ale nijaký rukopis nebol predložený. Materiál k slovníku zbieral P. Dobšinský, C. Zoch, F. Sasinek. Po zatvorení Matice F. Sasinek odstúpil zozbieraný slovníkový materiál F. Kottovi.[13] Trojdielny slovensko-maďarsko-nemecký slovník vydal v r. 1869—71 v Budapešti Jozef Loos (s nemenovanými spolupracovníkmi). Bol to praktický prekladový slovník, ktorý chcel zachytiť aj bežnú odbornú terminológiu. Nekládol si však a ani nespĺňal vyššie odborné nároky.

V matičných rokoch sa začína rozvíjať diferencovanejší jazykovedný výskum. I keď ide zväčša o menej náročné príspevky a pokusy, hodno zaznamenať, že vtedajšie slovenské časopisy (napr. Letopis Matice slovenskej, Sokol, Priateľ školy a literatúry, Cyrill a Method s prílohou Slovesnosť, Orol s prílohou Slovesnosť) i noviny (napr. Pešťbudínske vedomosti, Národnie noviny) prinášali články a glosy týkajúce sa jazykovej správnosti, etymologické pokusy (na nižšej úrovni), poznáme aj príspevky a glosy dialektologické[14] a historické.[15] M. Godra sa pokúsil o roztriedenie slovenských nedokonavých slovies.[16] Najviac pozornosti sa venovalo rozvoju slovnej zásoby. Cenný materiál obsahuje Zochov *Slovár vedeckého slovenského názvoslovia.*[17] Niektoré slovníkové zbierky zostali v rukopisoch (A.

[13] Pozri M. Weingart, *Příspěvky k studiu slovenštiny,* Bratislava 1923, 81.

[14] *O vlastnostiach a zvláštnostiach reči slovenskej v Orave,* Priateľ školy a literatúry II, 1860, č. 1, 2, 3 (bez autora).

[15] Napr. J. Kalinčiak, *Maďarsko-slovenský pravopis,* Sokol V, 1866, 522—524. F. Sasinek publikoval dva zväzky *Archívu starých česko-slovenských listín* (Martin 1872 a 1873).

[16] *Roztriedenie slovies slovenských, zvláště nezavŕšivých,* Letopis MS III—IV, zv. 2, 1867, 22—27, V, zv. 1, 1868, 52—59, VI, zv. 1, 1869, 47—55, VII, zv. 1, 1870, 5—35.

[17] Letopis MS V, zv. 1, 1868, 14—24, 99—109. Z terminologických článkov spomeňme ešte Godrove *Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu,* Sokol V, 1866, 226—229, 267—271, 351—357.

M. Mudroň, C. Zoch, Ľ. A. Reuss). Zo slavistických príspevkov zaslúži pozornosť propagácia ruštiny na stránkach literárnych časopisov.[18] Uvažovalo sa o používaní ruštiny ako všeslovanského vedeckého jazyka.[19] Teoreticko-praktická porovnávacia rusko-slovenská gramatika, ktorú z Moskvy ohlásil Matici autor známych čítaniek E. Černý, nebola — podľa všetkého — dokončená.

Zatvorenie Matice slovenskej (ako aj ďalšie dôsledky zosilneného maďarizačného tlaku) v samých začiatkoch zabrzdili ďalší organizovaný výskum slovenského jazyka. Povážlivo sa zužovalo spoločenské uplatňovanie sa spisovnej slovenčiny. Avšak základy pre jednotnú spisovnú normu boli pri všetkých rozdieloch a nedôslednostiach v podstate položené. Aké boli výsledky jazykovej kultúry v matičných rokoch? Pokúsime sa v krátkosti charakterizovať najdôležitejšie vývinové tendencie nášho spisovného jazyka v tomto období.

Je známym faktom, že v obdobiach veľkého rozšírenia funkcií spisovného jazyka, ktoré sú dôsledkom významných spoločenských premien, norma spisovného jazyka sa rozkolísava. V matičných rokoch sa takéto rozkolísanie prejavilo o to výraznejšie, že predtým neexistovali vhodné objektívne podmienky pre hlbšie preniknutie spisovnej normy do praxe.

Rozkolísaný úzus[20] v pravopise, výslovnosti, hláskosloví a tvarosloví možno redukovať na tieto prípady: 1. rozdiely a odlišnosti majú príčinu v nedokonalej znalosti spisovnej normy alebo ide o individuálne odchýlky autora, 2. rozdiely vyplývajú z nejednotnej kodifikácie, 3. mnohé prípady ponechala kodifikácia otvorené (napr. písanie, výslovnosť a flexiu cudzích slov a nových výrazov vôbec), 4. najdôležitejšou príčinou nejednotnosti je rozpor medzi spisovnou normou a platnou kodifikáciou. V sedemdesiatych rokoch sa spisovný úzus čoraz výraznejšie odkláňal od archaizujúcej kodifikácie. Spisovný úzus dôslednejšie nadväzoval na živý jazyk a vzdával sa nepotrebných hláskoslovných a tvaroslovných dubliet.

Široký rozvoj a prestavba výrazových prostriedkov sú charakteristické pre oblasť skladby a slovnej zásoby. Rozvíjajúci sa spisovný jazyk potreboval bohatý a jemne diferencovaný súbor syntaktických a lexikálnych prostriedkov. Pri hľadaní a vytváraní nových výrazových prostriedkov dochádza k rozsiahlej prestavbe spisovného jazyka.

---

[18] Napr. V. Pauliny-Tóth, *Úryvky z russkej mluvnice,* Sokol V, 1866, 145—147, 187—188, 232—233, 274—275.

[19] Napr. A. Černý v liste z Moskvy (24. 12. 1868, Literárny archív MS v Martine). — K. G. Klimkovič, *O budúcom pretvorení ruského jazyka,* Sokol VII, 1868, 21—24.

[20] S. Czambel podal podrobnejší prehľad nedôslednosti a nesprávností v jazyku V. Paulinyho-Tótha v stati *Ako písal V. Pauliny-Tóth* (Príspevky k dejinám jazyka slovenského, Budapešť 1887, 33—69). Tieto chyby sú do veľkej miery príznačné pre spisovný úzus matičných rokov.

Nebývalé rozšírenie pomenovacích potrieb sa v slovníku uspokojovalo dvoma navzájom spätými cestami: 1. rastom polysémie slov (napr. popri *vyznamenávať* ‚znamenať' i nový význam ‚vyznačovať, auszeichnen'). Narastanie druhotných významov slova bolo dôsledkom pojmového spresňovania, príznačného pre vývin spisovného jazyka; 2. druhou cestou bolo rozširovanie slovnej zásoby o nové lexikálne jednotky. Rozširovaním slovnej zásoby (z domácich fondov a preberaním) sa často vytvárali štylisticky a významove nediferencované pomenovania na vyjadrenie jedného myšlienkového obsahu (napr. *slovár — slovník, zemevid — mapa*). Nepotrebné synonymné výrazy sa postupne odstraňovali. Často sa to dialo významovou diferenciáciou jednotlivých členov synonymného radu (porov. *dej — dejstvo*; *úd — člen* a i.). Spisovná slovenčina sa mohla vyrovnať s problémami vedeckej terminológie vďaka veľkej štruktúrnej blízkosti slovenčiny a češtiny. Pre slovenčinu sa tvorili paralelné slovenské termíny podľa českých slovotvorných modelov.[21] Čeština bola rozhodujúcim vodidlom aj pri lexikálnych prevzatiach. Naznačeným vývinom sa v spisovnej slovenčine rozšíril domáci ľudový slovník z oblasti hmotnej kultúry o výrazy adaptované z češtiny pre oblasť vyššej duchovnej kultúry a pre oblasti terminologické.

Nové vývinové tendencie pozorujeme vo vetnej stavbe. Rozširuje sa súbor výrazových prostriedkov, ktoré pomáhajú vyjadriť diferencované myšlienkové a modálne vzťahy (napr. zložené predložky a predložkové výrazy: *v ohľade na, v poťahu na, pomedzi* a i.; spojkové výrazy: *a i keď, akžeby ale, tým menej ale; ačkoľvek — preca* a i.), podraďovacie súvetie sa využíva aj na vyjadrovanie priraďovacích vzťahov (najmä vo výkladovom štýle sú bežné nepravé vzťažné vety), bežné je členské i vetné pričlenenie. Pre spisovnú slovenčinu matičných rokov je príznačná hlbšia diferenciácia umeleckej reči (i keď v porovnaní so štúrovskou epochou neprináša nové výboje) a úsilie vytvoriť publicistický a náučný štýl. Vo výkladovom štýle sa v sedemdesiatych rokoch postupne opúšťajú archaistické syntaktické postupy, v ktorých u nás dožívala humanistická tradícia, pestovaná v latinských, nemeckých a maďarských školách a v náboženskej literatúre. Archaistický štýl sa stáva predmetom satiry a paródie.[22] V tomto období plodne zasiahli do vývinu nášho spisovného jazyka spisovatelia ako J. Kalinčiak, P. Dobšinský, ktorí upozorňovali na veľké hodnoty ľudovej

[21] J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, najmä 77—83. — E. Jóna, *Vplyv bernolákovcov a bernoláčtiny na štúrovskú spisovnú normu*, referát na konferencii O počiatkoch národného obrodenia 3. 10. 1962.

[22] O. Čepan, c. m., 67—68.

reči. Vetná konštrukcia odpovedajúca živej reči dôslednejšie sa uplatňuje i v zpravodajských žánrových formách vtedajšej publicistiky.[23]

S menom Matice slovenskej je teda úzko spätý spisovný úzus martinského kultúrneho centra. Rozsiahla prestavba nášho spisovného jazyka v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia znamená dôležitý krok k dnešnej spisovnej slovenčine. Pravda, smelé plány zakladateľov Matice slovenskej sa uskutočnili iba v oživotvorenej Matici o pol storočia neskoršie a pevné organizačné základy pre všestranný rozvoj slovenskej vedy sa vytvorili až v Slovenskej akadémii vied.

SLOVESÁ S PREDPONOU *PO-* OD DOKONAVÝCH SLOVIES

Štefan Peciar

Je známe, že slovesné predpony v slovanských jazykoch popri zmenách, ktoré spôsobujú v lexikálnom význame slovies, majú spravidla aj perfektivizujúcu (zdokonavujúcu) funkciu: z nedokonavých slovesných základov utvárajú dokonavé slovesá. Jestvujú však isté typy predponových slovies, v ktorých predpona neutvára sloveso dokonavého vidu, ale má iné funkcie. Tak napríklad jednovidové slovesá typu *pofukovať, pokašlávať* sú nedokonavého vidu, hoci majú predponu *po-*. Pri týchto slovesách je totiž predpona *po-* nerozlučne spojená s príponou (*-ova-, -áva-, -úva-* alebo *-a-*) a spolu s ňou je výrazovým prostriedkom „prerývano-zmierneného" spôsobu slovesného deja, spätého s nedokonavým slovesným vidom.[1]

Avšak v slovenčine je veľký počet takých slovies, ktoré sú odvodené predponou od dokonavých slovies a v ktorých teda predpona nemôže mať zdokonavujúcu funkciu. Je zrejmé, že v slovesách ako *odkopnúť, prekopnúť, vykopnúť, zakopnúť, odhodiť, prehodiť, vyhodiť, zahodiť* predpony *od-, pre-, vy-, za-* nemajú perfektivizujúcu funkciu, ale iba funkciu lexikálnu.

Osobitne zaujímavé sú slovesá odvodené od perfektív predponou *po-*. Preto im v tejto štúdii venujeme pozornosť. Materiál, ktorý sme vyexcerpovali z III. dielu *Slovníka slovenského jazyka* (v korektúrach), ukazuje, že tu ide o niekoľko typov slovies.

Najpočetnejšie sú slovesá typu *poskočiť, pootvoriť,* v ktorých predpona *po-* vyjadruje významový odtienok ‚trochu, málo, neveľmi, sčasti, čiastoč-

[23] Charakteristiku vývinu spisovnej slovenčiny pozri bližšie v mojom článku citovanom v pozn. 3.

[1] Pozri moju štúdiu *Slovesá typu pokašlávať, pofukovať*, SR 28, 1963, 32 n.

ne'. Obyčajne sa tento typ slovies zaraďuje pod pojem „malej miery deja". Takto je to u F. Trávníčka,[2] po ňom u V. Šmilauera,[3] novšie u J. Horeckého[4] i u F. Kopečného.[5]

Podľa J. Mihála[6] slovesá s „dvoma predponami" typu *poohnúť, pootočiť sa, pootvoriť, ponačrieť, povyskočiť* ap. majú popri význame ‚malej miery deja' aj význam začínací (ingresívny).[7] Ďalej (c. p., 200) Mihál hovorí pri týchto slovesách o význame ‚chvíľkovosti (momentnosti)'.[8] To je však zrejmý omyl. Sloveso *pootvoriť* nevyjadruje začiatok deja ‚otvoriť/otvárať', ale osobitný dej ‚čiastočne, neúplne, do istej miery, trochu otvoriť'. Obdobne to platí aj o ostatných slovesách tohto typu. Nejde tu ani o význam ‚chvíľkovosti' čiže ‚momentnosti'.[9]

Tým, že Mihál preberá osobitne slovesá „s jednou predponou" a osobitne slovesá „s dvoma predponami", často násilne odtrháva od seba slovesá toho istého typu. Tak sa stalo, že slovesá *pošmyknúť sa, pokĺznuť sa, pokľaknúť, pošklbnúť, potrhnúť* ap. (s jednou predponou) sú uňho zaradené do iných skupín a podľa iných kritérií ako slovesá *pootvoriť, pootočiť, poodchýliť, povyskočiť* a mn. i. (s dvoma predponami). Na jednom mieste (str. 194) označuje dokonavé slovesá prvej skupiny (s jednou predponou) ako „chvíľkové (momentné)", kým slovesá druhej skupiny (s dvoma pred-

---

[2] *Studie o českém vidu slovesném,* Praha 1923, § 122, str. 190 i *Mluvnice spisovné češtiny I,* Praha 1951, § 274, str. 408.

[3] *Slovesný vid a způsob slovesného děje,* Hovory o českém jazyce, Praha 1940, 77.

[4] *O tvorení slovies predponami,* SR, 22, 1957, 149 i *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 203.

[5] *Slovesný vid v češtině,* Praha 1962, 130—131.

[6] *O slovesnej predpone po- v slovenčine,* Jazykovedné štúdie III, 1958, 189 n., najmä 194—195 a 200—202.

[7] „Vyslovujú malú mieru deja sťaby jeho začiatok", c. p., 194. — Je nepochopiteľné, prečo Mihál hovorí o význame „malej miery deja" len pri slovesách s „dvoma predponami", kým pri slovesách s jednou predponou sa o tomto význame nezmieňuje.

[8] Pritom Mihál v duchu tradičných výkladov o slovesnom vide pokladá chvíľkové (momentné) a začínacie (ingresívne) slovesá za dve osobitné podskupiny dokonavých slovies (c. p., 194). O pojmovej neujasnenosti svedčí napríklad takáto Mihálova formulácia: „Okrem týchto frekventatív (typu *ponadýmať, ponapájať* . . .; ide tu o distributíva, nie o frekventatíva — Š. P.) máme s predponou *pona-* (!) hodne perfektív momentných, ktoré značia začiatok istého deja, teda sú vlastne ingresívne so sémantickým odtienkom malej miery" (c. p., 200). Chaos v Mihálových výkladoch dovršuje nejednotná terminológia. Slovesá toho istého typu označuje na jednom mieste termínom „chvíľkové (momentné)" (str. 194), na inom mieste termínom „jednorazové" (str. 198).

[9] Slovenský ekvivalent termínu „momentné slovesá" znie „okamžité slovesá". Tomuto termínu, ktorý je známy z gramatickej literatúry, sa však Mihál z puristických dôvodov vyhýba (puristi zavrhovali znenie *okamžik* a pripúšťali len *okamih),* preto ho nahrádza menej presným termínom „chvíľkové slovesá". Tento termín je menej presný preto, lebo ho možno chápať v širšom rozsahu ako termín „okamžité slovesá" a označovať ním aj tzv. obmedzovacie (delimitatívne) slovesá typu *posedieť (si), poležať (si).*

ponami) pokladá za „začínacie (ingresívne)". Na inom mieste (198—199) zaraďuje slovesá prvej skupiny celkom nevhodne medzi slovesá „terminatívne" (myslí tým slovesá obmedzovacie) a pokladá ich za jednorazové, kým vlastné obmedzovacie slovesá typu *pobehať, pobúchať, pocmúľať* pokladá za „niekoľkorazové". Tu treba pripomenúť, že o význam jednorazovosti môže ísť iba v tých prípadoch, kde význam základného slovesa obsahuje predstavu mnohofázového deja (porov. napr. *bodať, kopať* — jednorazové *bodnúť, kopnúť*).[10] Význam jednorazovosti jestvuje, pravda, aj pri niektorých perfektívach s predponou *po-* (napr. *drmať — podrmnúť, šklbať — pošklbnúť*), treba si však uvedomiť, že výrazovým prostriedkom tohto významu nie je predpona *po-*, ale prípona *-nú-*. U väčšiny perfektív tohto typu (napr. *pochybiť, poraniť, potrafiť, pokľaknúť, poklesnúť* atď.) nemožno hovoriť o jednorazovosti.

Významným prínosom k objasneniu podstaty slovies typu *pootvoriť, poodhaliť, povyskočiť* je výklad A. V. Isačenka (c. d., 238—242), ktorý tieto slovesá zaradil do svojej premyslenej sústavy spôsobov slovesného deja. Podľa Isačenka v tomto prípade ide o obmedzenie intenzívnosti deja a o význam ‚zľahka, neveľmi, sčasti', na rozdiel od obmedzovacích (delimitatívnych) slovies typu *pochodiť si, posedieť (si)*, ktoré vyjadrujú obmedzenie deja v čase. Isačenko pomenoval tento spôsob slovesného deja *„smiagčiteľnaja soveršajemosť"*, t. j. „zmiernený, oslabený (atenuatívny) spôsob slovesného deja".[11] Isačenkovo konštatovanie, že atenuatívne slovesá sa tvoria od slovies dokonavého vidu, obyčajne predponových, predovšetkým predponou *po-*, platí aj pre slovenčinu, nielen pre ruštinu. Potvrdzuje to bohatý materiál Slovníka slovenského jazyka (ďalej SSJ).

Prevažnú väčšinu slovies vyjadrujúcich „zmiernený" spôsob slovesného deja tvoria skutočne slovesá „s dvoma predponami", t. j. slovesá odvodené

---

[10] Pozri A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim*, Morfologija, Časť vtoraja, Bratislava 1960, 253.

[11] Nezdá sa nám výstižné hovoriť pri slovesách typu *pootvoriť, povyskočiť* o obmedzení, resp. oslabení intenzity deja. Ide tu skôr o dej uskutočnený neúplne, nie v celom rozsahu, ale len sčasti. Tradičný termín „malá miera deja" by bol pre tieto slovesá dosť výstižný, keby nebol mnohoznačný, ako na to poukázal Isačenko (c. d., 241—242).

Okrem toho nepokladáme za vhodné spájať „zmiernený, oslabený" spôsob slovesného deja pri niektorých slovesách s významom distributívnosti, ako sa s tým stretávame u Isačenka napr. pri rus. slovese *poobsochnuť* a niektorých iných (c. d., 239). Pravda, pokiaľ distributívny význam môžu mať slovesá odvodené od predponových perfektív, ako je to v starej ruštine, nie je vždy ľahké zistiť, o ktorý z oboch významov ide. V slovenčine je rozlíšenie atenuatívneho a distributívneho spôsobu slovesného deja ľahké, pretože distributíva odvodené od perfektív sú pomerne vzácne a význam atenuatívnosti pri nich neprichádza do úvahy.

od predponových perfektív predponou *po-*. Sú medzi nimi slovesá predmetové i bezpredmetové, nezvratné i zvratné.

Isačenko (c. d., 240) uvádza ako príklady slovesá *povytiahnuť, pootočiť, poodísť* (kúsok), *poodstúpiť, poodhrnúť, poodhaliť, poodkryť, poodtiahnuť, poodtisnúť, popohnať, popotisnúť, poposunúť, povyskočiť, povystrčiť, povyhodiť* a zaraďuje ich do hovorového štýlu („v ramkach razgovornogo jazyka"). Úplnejší materiál však ukazuje, že tu ide o dve štýlové vrstvy: 1. menšiu skupinu tvoria slovesá z bežného výraziva, používané hojne najmä v krásnej literatúre na zosilnenie expresívnosti výrazu; 2. väčšia skupina týchto slovies patrí do vrstvy knižných výrazových prostriedkov; sú to zväčša poetizmy, označené v SSJ ako básnické alebo ako zriedkavé.

Do prvej skupiny zaraďujeme tieto slovesá:

poobrátiť (SSJ nezaznamenáva zvratné *poobrátiť sa*, ale je možné), *poobzrieť sa*; *poodbehnúť, poodcloniť, pooddýchnuť si, poodhaliť (sa), poodhrabať*, nár. *poodhriebsť, poodhrnúť, poodchýliť (sa), poodísť* (= kúsok ďalej odísť, vzdialiť sa na krátku vzdialenosť al. na krátky čas — SSJ), *poodkryť, poodletieť, poodliať, poodniesť, poodstúpiť (sa)* (= trochu, kúsok ďalej odstúpiť, odísť kúsok bokom, odstúpiť sa, vzdialiť sa — SSJ), *poodtiahnuť (sa), poodtis(k)núť, poodvrátiť (sa), poohnúť* (k tomu odvodené adj. *poohnutý* i adv. *poohnute*), *pookriať, poopraviť (sa), pootočiť (sa), pootvoriť (sa), popodísť, popohnať, poposadnúť (si), popotiahnuť; pousmiať sa; povyrásť, povyskočiť, povystúpiť, povytiahnuť; pozabudnúť (sa), pozaostať* (nesúvisí s distributívom *pozaostávať*!); *pozdržať sa, pozdvihnúť (sa), pozhovieť, pozmeniť (sa).*

Slovesá *popohnať, poposadnúť (si), popotiahnuť* majú zdvojenú predponu *po-* v rovnakom význame. Prvá predpona je tu teda vlastne nadbytočná, keďže k významu slovies *pohnať, posadnúť (si), potiahnuť* nepridáva nijaký nový odtienok. Slúži na zvýraznenie významu atenuatívnosti a na zvýšenie expresivity výrazu. Predpona *po-* je nadbytočná aj pri slovese *pousmiať sa*, keďže je synonymná s predponou *u-*. Zaujímavé je sloveso *popodísť*. Predpona *pod-* vo východiskovom slovese *podísť* vyjadruje ‚malú mieru deja' (SSJ III, 120), nemá teda plný lexikálny význam, ale vyjadruje „zmiernený" spôsob slovesného deja, čiže má ten istý význam ako predpona *po-*. V slovese *popodísť* sú teda predpony *po-* a *pod-* synonymné. To znamená, že predpona *po-* je tu nadbytočná a má iba expresívnu funkciu. Synonymnosť predpôn *po-* a *pod-* v slovese *popodísť* osvedčuje nielen fakt, že sloveso *popodísť* je synonymné so slovesom *podísť* (vo význame ‚prísť, pristúpiť bližšie; urobiť niekoľko krokov dopredu'), ale aj existencia supletívnej formy min. času *popošiel* (popri *popodišiel*), v ktorej predponu *pod-* zamenila predpona *po-*.

Za sporné možno pokladať sloveso *pozabudnúť (sa)*. Keďže nejestvuje základné sloveso **budnúť*, stratila morféma *-za-* charakter predpony a tak sloveso *pozabudnúť (sa)* nemá vlastne dve predpony, ale iba pred-

ponu *po-*. Pri tomto slovese sa môže zdať na prvý pohľad sporným i spôsob slovesného deja. SSJ vysvetľuje význam slovesa *pozabudnúť* takto: ‚na chvíľu, na istý čas zabudnúť'. To by mohlo zvádzať k mienke, že tu ide o obmedzenie deja v čase, teda o obmedzovací spôsob slovesného deja. Tomu však odporuje skutočnosť, že obmedzovacie slovesá typu *posedieť (si), poležať (si)* sa tvoria od nedokonavých slovies.[12] Pri slovese *pozabudnúť* ide nesporne o „zmiernený" spôsob slovesného deja. Jeho osobitný významový odtienok vyplýva z lexikálneho významu slovesa *zabudnúť* (navždy, úplne stratiť z pamäti). Význam ‚trochu, do istej miery' jasnejšie presvitá pri zvratnom *pozabudnúť sa* (k *zabudnúť sa*).

Obdobné argumenty nás nútia zaradiť sloveso *pozdržať sa* k „zmiernenému" (a nie k obmedzovaciemu) spôsobu slovesného deja, i keď vo význame tohto slovesa je obsiahnutý významový prvok ‚istý čas', ktorý je však opäť daný významom slovesa *zdržať sa*. Rozhodujúca je okolnosť, že sloveso *pozdržať sa* je odvodené predponou *po-* od dokonavého slovesa.

Prevažná väčšina uvedených slovies nemá nedokonavý vidový pár; sú to jednovidové dokonavé slovesá. Výnimku tvorí iba niekoľko z nich. Tak pri slovese *poodhaliť (sa)* SSJ zaznamenáva nedok. *poodhaľovať (sa)*[1], ktoré je homonymné s dok. distributívom *poodhaľovať (sa)*[2] (=postupne viac osôb al. vecí odhaliť; postupne sa odhaliť). Podobne pri slovese *poodkryť* uvádza SSJ nedok. *poodkrývať*[1], homonymné s dok. distributívom *poodkrývať*[2] (= postupne viac vecí odkryť). Nedokonavé páry majú ďalej slovesá *pookriať/pookrievať, popohnať/popoháňať, popotiahnuť/popoťahovať*[2] (homonymné s dok. distributívom *popoťahovať*[1] = niekoľkokrát al. na viacerých miestach potiahnuť), *pousmiať sa/pousmievať sa, pozdvihnúť (sa)/pozdvihovať (sa)* a *pozmeniť (sa)/pozmeňovať (sa)*.

A. V. Isačenko, ktorý za rozhodujúce kritérium akéhokoľvek spôsobu slovesného deja pokladá jednovidovosť, vylučuje z rámca spôsobu slovesného deja všetky také prípady, kde sloveso má obe vidové formy, a to aj vtedy, ak význam predpony i slovotvorný model takýchto párových slovies sa zhodujú s významom tej istej predpony a so slovotvorným modelom jednovidových slovies vyjadrujúcich istý spôsob slovesného deja. Isačenko odsúva všetky takéto prípady do lexikálnej oblasti, keďže tu ide o vznik nových lexikálnych jednotiek.[13] Podľa toho by sme mali vylúčiť z rámca „zmierneného" spôsobu slovesného deja slovesá *poodhaliť (sa), poodkryť, pookriať, popohnať, popotiahnuť, pousmiať sa, pozdvihnúť (sa)* a *pozmeniť (sa)*, kým jednovidové slovesá toho istého typu by všetky patrili do rámca daného spôsobu slovesného deja. Odhliadnuc od toho, že poten-

[12] Pozri moju štúdiu *Obmedzovací význam predpony po- v slovenčine*, SR 28, 1963, 65 n.

[13] Porov. c. d., 240.

ciálne môžu jestvovať (a iste jestvujú) nedokonavé vidové páry aj pri iných slovesách ako pri uvedených ôsmich,[14] nepokladáme za odôvodnený takýto priamočiary postup, založený na jave, ktorý dosiaľ nie je spoľahlivo preskúmaný, t. j. na protiklade jednovidovosti a párovosti. Sme si pritom vedomí, že tým strácame spoľahlivé formálne kritérium, ktoré Isačenkovi umožnilo striktne rozlíšiť kategóriu slovesného vidu od kategórie spôsobu slovesného deja. Pravda, tohto kritéria sa netreba vzdať, pokiaľ ide o vzťah uvedených dvoch kategórií. Nie je však vhodné uplatňovať ho priamočiaro aj v oblasti lexikológie (vo vzťahoch medzi lexikálnymi jednotkami). Podľa našej mienky bude správnejšie vidieť v slovesách typu *pookriať/pookrievať*, ktoré majú obe vidové formy, rozličné stupne prechodu medzi spôsobom slovesného deja, ktorý je kategóriou gramaticko-lexikálnou, a tvorením nových lexikálnych jednotiek. O úplnej lexikalizácii môže byt reč len tam, kde sa význam predponového slovesa podstatne vzdialil od významu východiskového slovesa. Z uvedených ôsmich slovies nastala takáto zmena významu iba pri posledných dvoch: *pozdvihnúť (sa)* a *pozmeniť (sa)*.

Druhá skupina atenuatívnych slovies „s dvoma predponami", do ktorej patria zväčša individuálne poetizmy, je omnoho početnejšia ako prvá skupina. Mnohé z týchto slovies nájdeme iba u Hviezdoslava, istý počet z nich sa vyskytuje u Vajanského, Rázusa, Roya, Krasku, Jesenského, niektoré aj u iných autorov.

SSJ zaznamenáva tieto slovesá[15] (v niektorých prípadoch aj od nich odvodené slová):

ponačrieť Hviezd., *ponadchnutie* Hviezd., *ponadchnutý* Hviezd., *ponadvihnúť* Hviezd., Šolt., *ponahnúť sa* Hviezd., *ponachýliť* Hviezd., *ponapraviť* (1. trochu napraviť, zlepšiť; odčiniť; 2. trochu upraviť, uviesť do náležitého stavu[16], ponaprávať), *ponarásť* Kuk., *ponarovnať* Hviezd., *ponazdať sa* (pomerne dosť doložené, ale SSJ ho označuje ako trochu zastar.); *poobhliadnuť sa*, *poobjať* Jes., Hviezd., *pooblapiť* Hviezd.; *poodňať* Jégé, *poodrásť* Hviezd.; *poohliadnuť sa* Tat., *pooprieť (sa)* — *poopretý*, *poosožiť* Ondr., *poostať*, *poostydnúť* Hviezd., Roy, *poosviežiť* Kras., Ráz., *pootriasť (sa)* Hviezd., *poozvať sa* Hviezd.; *popodať* Hviezd., *popodať sa* Jaš., *popohýbať*[17], *popostáť* Kuk.; *porozhliadnuť sa*, *porozkriačiť* Hviezd. (*rozkriačiť* je nár.), *porozkročiť sa* Hviezd., *porozmiesť* Hviezd., *poroztvoriť*[18], *porozvinúť sa* Roy[19]; u Hviezdoslava nájdeme aj výraz *porozluka;*

[14] Za celkom korektné by sme pokladali napríklad nedokonavé formy *poodcláňať*, *poodhrabávať*, *poodhŕňať*, *poodchyľovať (sa)*, *poodstupovať (sa)*, *pootáčať (sa)*, *pootvárať (sa)*, *poposedávať (si)* a možno ešte iné, i keď ich SSJ nezaznamenáva. Nie je vylúčené, že frekvenciu mnohých z týchto slovies znižuje ich homonymnosť s dokonavými distributívami.

[15] Pri jednotlivých slovesách uvádzame skratku mena autora, ktorý príslušné sloveso použil.

[16] V SSJ menej presne: ‚uviesť na správne miesto'.

[17] *Treba ho popohýbať, kým sa nezadlávi.* (Ráz.-Mart.)

[18] SSJ neoznačuje toto sloveso ako zriedkavé ani ako básnické a zaznamenáva aj

poubrať sa (obliecť sa, vystrojiť sa, vyparádiť sa — z nár. *ubrať sa* = obliecť sa — Hviezd.), *pouctiť* (pohostiť, počastovať — Vans.), *pouliať* Ráz., *poupraviť* Vaj., Hor., *pourovnať* Ráz., *poustať* Hviezd., Kuk.; deverbatívum *pouvädlý* (kniž. zastar.) Roy, Kuk.; *povyčkať* Hviezd., *povyhrnúť* Hviezd., *povyjasniť (sa)*, *povyraziť sa* Vaj., Šolt., deverbatívum *povyrazenie* Tat., Jégé, *povystlať* Hviezd., Vaj., *povystrieť* Hviezd., Roy, *povystúpiť*, *povyšľahnúť* Hviezd.; patrí sem i Hviezdoslavov výraz *povzlet k výšinám*; *pozaclonit* Hviezd., Kost., *pozahaliť* Roy, *pozahriaknuť* Hviezd., *pozahrnúť* Hviezd., *pozachvieť sa* Hviezd., *pozachytiť* Roy, *pozajať* Hviezd. (v dvoch významoch), *pozájsť* Hviezd. (v dvoch významoch), *pozamešťať*, *pozaplakať* Jes., *pozaplesať* Roy, *pozapomenúť/pozapomnúť* (kniž. zastar.) Tim., Hviezd., *pozarásť* Hviezd. (nesúvisí s distributívom *pozarastať*), *pozarmútiť* Hviezd., *pozaskvieť sa* Hviezd., *pozasmiať sa* Hviezd., Čaj., *pozaspať* Chal., Hviezd., *pozastať (si)*, *pozastaviť sa*[2] (1. zastaviť sa na kratší čas — Hviezd., Tat.; 2. zdržať sa, zastaviť sa istý čas pri výklade, pri úvahách o niečom s cieľom zamyslieť sa nad tým — v tomto význame patrí do bežného výraziva, teda do p r v e j skupiny,[20] *pozastonať* Hviezd., *pozastrieť* Hviezd., Vaj., *pozasvietiť* Hviezd., *pozaškúliť* Hviezd., Vaj., *pozať* Hviezd., *pozatiahnuť* Hviezd., *pozatieniť* Ráz., *pozatlačiť* Hviezd., *pozatriasť (sa)*, *pozatúžiť* Hviezd., *pozavaliť (sa)* Hviezd., *pozavanúť* Hlb., *pozaviať* Hviezd., Jes., *pozavinúť* Hviezd., *pozaviť* Hviezd., Jes., *pozaznieť* Hviezd., Vaj., *pozažiariť* Hviezd.; *pozľaknúť sa* Taj.[21]

Najviac slovies tohto typu je odvodených od slovies s predponou *za-*, potom od slovies s predponami *na-*, *roz-*, *u-*, *vy-*. Ostatné predpony sú zriedkavejšie. Je zaujímavé, že niektoré predpony, ako *do-*, *pre-*, *pri-*, *s-*, sa vôbec nevyskytujú ani v slovesách prvej skupiny ani v slovesách druhej skupiny. Táto skutočnosť súvisí s významom predpôn. Predpona *po-* vo význame ‚trochu, čiastočne' sa nemôže kombinovať s takými predponami, ktorých významy nejako protirečia tomuto významu ‚atenuatívnosti'.

Vo význame niekoľkých z uvedených slovies sa objavuje sémantický prvok ‚obmedzeného času' (‚na chvíľu, na krátky čas'). Sú to slovesá *postať*, *popostáť*, *povyčkať*, *pozastať (si) a pozapomenúť/pozapomnúť*. Predsa však ich zaraďujeme k atenuatívnemu (a nie k delimitatívnemu) spôsobu slovesného deja. Sama predpona *po-* v uvedených slovesách totiž nevy-

---

zvratné *poroztvoriť sa*. Avšak v kartotéke SSJ je iba jediný doklad na formu *poroztvorený: Obrátila k nemu túžobne tvár s p o r o z t v o r e n ý m i perami.* (Jégé)

[19] SSJ i Pravidlá slovenského pravopisu zaznamenávajú aj nezvratnú podobu *porozvinúť*, ale tá nie je v archíve SSJ doložená.

[20] Homonymum *pozastaviť sa*[1] (nad čím, na čom i bezpredm. = vyjadriť údiv, počudovanie, prekvapenie, pochybnosť al. nesúhlas), ktoré i so svojím nedok. párom *pozastavovať sa*[1] patrí do bežného výraziva, je už plne lexikalizované, t. j. stratilo významový súvis so slovesom *zastaviť sa*, preto sme ho v prvej skupine neuviedli.

[21] Väčší počet príkladov na slovesá tejto druhej skupiny uvádza J. M i h á l, c. p., 200—202. Čerpal ich z archívu Ústavu slovenského jazyka SAV. SSJ zaznamenáva iba výber z týchto slovies. Ojedinele doložené slovesá SSJ nezaznamenáva. Bohatším materiálom sa už v ničom nezmení obraz o druhej skupine atenuatívnych slovies, ktorý tu podávame.

jadruje ‚obmedzený časový rozsah' ako pri obmedzovacích slovesách typu *posedieť (si),* lebo tento význam je daný už vo východiskových slovesách *ostať, postáť, vyčkať, zastať (si)* a predpona *po-* ho iba zvýrazňuje. Veľmi názorné je to najmä pri slovese *popostáť,* kde prvá predpona *po-* je nadbytočná, keďže iba zvýrazňuje obmedzovací význam východiskového slovesa *postáť* (*postáť* = stáť istý čas; *popostáť* = stáť veľmi krátky čas, t. j. menej, len časť toho, čo vyjadruje sloveso *postáť*). A tak sloveso *postáť* zaraďujeme k obmedzovacím slovesám, ale *popostáť* k „atenuatívnym" slovesám. Rozdiel vo významovom odtienku oboch slovies je v súlade s formálnym kritériom: obmedzovacie slovesá sa tvoria od základných n e d o k o n a v ý c h slovies, kým „atenuatívne" slovesá sa tvoria od d o k o n a v ý c h slovies.

Predpona *po-* je nadbytočná aj v slovesách *popodať, popodať sa.*

Pri niektorých z uvedených slovies vystupuje viac alebo menej výrazne sémantický odtienok „zmiernenej, zmenšenej intenzity", o ktorom sa zmieňuje Isačenko.[22] Ide napr. o slovesá *pozaskvieť sa, pousmiať sa, pozaťať, pozatiahnuť, pozatriasť, pozavanúť, pozaviať* a azda ešte niektoré iné. Je to však veľmi obmedzený počet slovies na to, aby sme tento významový odtienok mohli pokladať za sémantický prvok atenuatívneho spôsobu slovesného deja. Pri uvedených niekoľkých slovesách je tento významový odtienok daný lexikálnym významom východiskových slovies, ktoré vyjadrujú deje istej intenzity.

Všetky uvedené slovesá okrem jedného sú podľa SSJ jednovidové, nemajú nedok. páry. Výnimkou je iba sloveso *pozastaviť sa*[2], pri ktorom je doložená aj nedok. forma *pozastavovať sa*[2]. Pravda, nedok. párové formy sú mysliteľné aj pri niektorých iných slovesách, i keď ich SSJ neuvádza (napr. **pozacláňať, *pozaostávať, *pozastierať, *pozatláčať* — všetky by boli homonymné s príslušnými dokonavými distributívami).

Okrem uvedených dvoch skupín slovies „s dvoma predponami" treba do kategórie atenuatív, vyjadrujúcich zmiernený spôsob slovesného deja, zaradiť istý počet slovies odvodených od b e z p r e d p o n o v ý c h p e r f e k t í v. Možno ich opäť rozdeliť na dve skupiny.

Do p r v e j s k u p i n y patria tieto slovesá: *pobodnúť* (má dva významy; bežné je najmä v 2. význame ‚bodnutím popohnať, povzbudiť'), *podrepnúť (si),* k nemu deverbatívum *podrep, podvihnúť (sa), pokľaknúť (si), poklesnúť* (v troch významoch; nedok. *poklesávať* k nemu nepatrí!), *pokĺznuť sa* i *pokĺznuť, pokročiť, popustiť (sa)* (bohato významove rozvinuté), *posadnúť*[2] [sadnúť si kúsok ďalej, poposadnúť; je homonymné s *posadnúť*[1] (= dostať do svojej moci, zmocniť sa niekoho, ovládnuť niekoho),

[22] Pozri vyššie pozn. 11.

ktoré — hoci je jednovidové — je plne lexikalizované, t. j. stratilo súvis so slovesami *sadnúť (si), sedieť*], *poskočiť (si)* (s viacerými významami), *posotiť, postrčiť (sa), postreliť* (lexikalizované), *pošmyknúť sa, pošuchnúť (sa), pošupnúť (sa).*

Viaceré z uvedených slovies majú obe vidové formy: *pobodnúť/pobodávať*,[23] *podvihnúť/podvihovať, popustiť (sa)/popúšťať (sa), pošupnúť (sa)/pošupovať (sa)* a pri niektorých iných je nedokonavá forma aspoň možná (spravidla by bola homonymná s jednovidovým nedokonavým slovesom typu *pokašlávať*), napr. *poklesnúť/*poklesávať*[2], *posotiť/*posacovať*[2], *postrčiť (sa)/*postrkovať (sa)*[2] a i. Vzniká potom otázka, či pri tejto skupine slovies (odvodených od bezpredponových perfektív) možno hovoriť o spôsobe slovesného deja. Podľa A. V. Isačenka by v takýchto prípadoch šlo o nové lexikálne jednotky. Proces lexikalizácie je už nepochybne dovŕšený pri slovesách *podvihnúť/podvihovať* (základné sloveso *dvihnúť* je zriedkavé a odvodeniny s inými predponami, ako napr. *nadvihnúť, zdvihnúť*, majú iný význam ako *podvihnúť*) a *popustiť (sa)/popúšťať (sa)* (o plnej lexikalizácii v tomto prípade svedčí bohatosť významov). Avšak pri ostatných slovesách, najmä pri tých, kde nedokonavé formy sú iba potenciálne, alebo sa zdajú nepravdepodobné, nemožno o lexikalizácii hovoriť. Ide tu ešte stále o spôsob slovesného deja, i keď jednotlivé prípady sú už na prechode k lexikalizácii.

Podľa H o r e c k é h o[24] „slovesá s predponou *po-* majú predovšetkým význam ‚dať z miesta ďalej, na iné miesto'". Ako príklady sa uvádzajú nerovnorodé slovesá *posunúť, postrčiť, potlačiť, posošiť, pohnať* a *postúpiť* (spis). Ďalej Horecký uvádza ešte významy ‚dostať sa z miesta ďalej' (s príkladmi *postúpiť vpred* a *pobrať sa)* a ‚dať do blízkosti' (s príkladmi *podať, pozvať* a *povolať*). Podľa mojej mienky predpona *po-* takéto významy vôbec nemá. Pokiaľ niektoré z uvedených slovies tieto významy majú, ide o lexikálne významy slovesných základov, resp. celých slovies, nie o význam predpony *po-*. Nás tu však z uvedených slovies zaujímajú iba slovesá *postrčiť* a *postúpiť* (ostatné sú odvodené od nedokonavých slovies). V slovese *postrčiť* ide o „zmiernený" spôsob slovesného deja. Sloveso *postúpiť/postupovať* už stratilo súvislosť so základným slovesom *stúpiť* a tvorí osobitnú lexikálnu jednotku s nezreteľným významom morfémy *po-*.

Do d r u h e j s k u p i n y (knižných výrazov, resp. individuálnych poetizmov) možno zaradiť napr. slovesá *pocmuknúť* (v dvoch významoch) a *po-*

---

[23] SSJ spracúva slovesá *pobodnúť* a *pobodávať* v dvoch heslách, akoby šlo o dve samostatné slovesá. To je zrejmé nedopatrenie. Oba významy uvedené v SSJ jednoznačne ukazujú, že ide o vidové formy toho istého slovesa.

[24] *Slovotvorná sústava slovenčiny*, 202.

chmatnúť Tat. Sporné je sloveso *poľahnúť*.[25] Zvláštnosť výrazov tejto skupiny je v tom, že môžu byť odvodené aj od nedokonavých slovesných základov. Patrí sem niekoľko slovies vyjadrujúcich zmenu stavu, ako napr. *poblednúť* (k nemu adj. *poblednutý* i *pobledlý*), *ponežnieť* Taj., *poslabnúť* Taj. a k nemu faktitívum *poslabiť* Taj., Hviezd., *posmutnieť*, *povädnúť* (=trochu, čiastočne zvädnúť; v distributívnom význame je bežné). Sem patrí aj deverbatívne adj. *postarnutý* Jes.

Pri istom počte slovies kombinuje sa atenuatívny význam ‚trochu, slabo' s významom jednorazovosti. Je to v tých slovesách, pri ktorých jestvujú bezpredponové perfektíva na *-núť* vyjadrujúce jednorazový spôsob slovesného deja. Zväčša sú to výrazy knižné, prípadne expresívne, len jednotlivé z nich patria do bežného výraziva. Ide napr. o tieto slovesá: *podrgnúť*, *podrmnúť*, *podúchnuť*, *podurknúť*, *pofúknuť*, *pokľucnúť*, *pokuknúť*, *pokvaknúť*, *pomyknúť (sa)*, *popichnúť* s variantom *popchnúť*, nár. *posepnúť (sa)* i *posopnúť (sa)*, *posmrknúť (si)*, *postreknúť*, *postrknúť*, *pošibnúť*, *pošklbnúť (sa)*, (nár. *poškubnúť* i *poskubnúť*), *poškrabnúť*, *pošľahnúť*, *poštuchnúť*, *pošvihnúť*, *potľapnúť*, *potrhnúť (sa)*.

Pri slovesách tejto skupiny nie je ľahké zistiť, akým slovotvorným postupom vznikli. Môžu byť odvodené predponou *po-* od dokonavých slovies na *-núť*, ale aj prefixálno-sufixálnym postupom (predponou *po-* a príponou *-nú-*) od nedokonavých slovies na *-ať*. Obe tieto možnosti sú reálne a nie je vylúčené, že v niektorých prípadoch sa uplatnila jedna, v iných prípadoch druhá. Napr. sloveso *podrgnúť* mohlo vzniknúť z dok. *drgnúť* odvodením predponou *po-*, ale mohlo vzniknúť aj z nedok. *drgať* odvodením *drg-a-ť* → *po-drg-nú-ť*. Šlo by tu o akýsi komplexný „zmierneno-jednorazový" (atenuatívno-semelfaktívny) spôsob slovesného deja k slovesu *drgať*.

Slovotvorné vzťahy týchto slovies sú však veľmi zložité. Popri dok. slovese typu *podrmnúť* spravidla jestvujú od toho istého základu ešte dve ďalšie slovesá s predponou *po-*: dok. *podrmať* a nedok. *podrmávať*. Dok. *podrmať* (obmedzovací spôsob slovesného deja) nie je celkom synonymné s *podrmnúť*, pretože mu chýba príznak jednorazovosti. Nedok. slovesá typu *podrmávať* vyjadrujú „prerývano-zmiernený" spôsob slovesného deja.[26] Sú teda významove veľmi blízke slovesám typu *podrmnúť* („zmiernený" spôsob slovesného deja). I keď necháme otvorenú otázku, či slovesá typu *podrmávať* — *podrmnúť* sú osobitné jednovidové slovesá alebo „patria

[25] *Svorno je u nás, ako keď mŕtvi ku mŕtvym svojim poľahnú* (Sládk.). Zdá sa, akoby tu šlo o vzácny doklad na distributívum odvodené od dokonavého slovesa. Môže však ísť aj o „zmiernený" význam ‚trochu, na chvíľu, úchytkom' alebo konečne o „prázdnu", nadbytočnú predponu *po-*. Autori SSJ sa rozhodli pre túto poslednú možnosť. Nie je však správne pokladať toto sloveso za druhý význam slovesa *poľahnúť/poľahovať*, *polihať*, *poliehať* (o obilí, o tráve, povaliť sa). Sú to homonymá.

[26] Pozri moju štúdiu *Slovesá typu pokašlávať, pofukovať*, SR 28, 1963, 32 n.

k sebe" ako vidové páry,[27] nemožno vylúčiť možnosť, že dok. slovesá typu *podrmnúť, podurknúť* boli sekundárne (z potreby perfektivizácie) pritvorené k nedok. slovesám typu *podrmávať, podurkávať*. Tento predpoklad som vyslovil pri jednotlivých slovesách v cit. štúdii (napr. pri *pokukávať/-kovať — pokuknúť, popichávať/-ovať — popichnúť*, c. p., 41). Bola by to tretia možnosť vzniku uvedených slovies. Táto možnosť, pravda, neprichádza do úvahy pri tých slovesách, kde nejestvuje nedok. forma typu *podrmávať*. SSJ nezaznamenáva formu tohto typu pri slovesách *podrgať — podrgnúť, pokvákať — pokvaknúť, pošľahať — pošľahnúť, poštuchať — poštuchnúť* a *pošvihať — pošvihnúť*.[28]

Zo slovotvorného hľadiska sú zaujímavé také slovesá s predponou *po-*, pri ktorých v súčasnom jazyku nejestvuje bezpredponové východiskové sloveso. Takého druhu sú napr. slovesá *pobehnúť (si), počúvnuť, pohodnúť sa, pohrdnúť, pohryznúť, pohliadnuť* (kniž.), *popŕchnuť*,[29] *poslúchnuť, posúvnuť*. Predpona *po-*[30] nemá vo všetkých uvedených slovesách rovnaký význam. Význam ‚malej miery deja — trochu, málo, neveľmi' je pri slovesách *pobehnúť (si)*,[31] *popŕchnuť* a *posúvnuť*. V slovesách *počúvnuť, pohodnúť sa, pohrdnúť, pohryznúť* má *po-* rezultatívny význam. V slovese *pohliadnuť* je význam predpony *po-* nezreteľný (práve tak ako pri slovese *pozrieť*). Slovesá *počúvnuť, pohrdnúť, popŕchnuť, poslúchnuť, posúvnuť* sú utvorené príponou *-nú-/-nu-* od nedokonavých slovies *počúvať, pohŕdať, poslúchať, posúvať*. Spôsob tvorenia slovies *pobehnúť (si), pohodnúť sa, pohryznúť, pohliadnuť* nie je priehľadný.

K slovesám poslednej skupiny možno zo slovotvorného hľadiska priradiť aj slovesá *pokývnuť, poškrabnúť/poškriabnuť* a *pokríknuť* Tat. Hoci pri nich jestvujú základné bezpredponové slovesá *kývnuť, škrabnúť/škriabnuť, kríknuť*, jednorazový spôsob slovesného deja uvedených slovies s predponou *po-* nasvedčuje tomu, že odvodzovacím východiskom tu boli skôr predponové slovesá *pokývať* dok., *poškrabať/poškriabať* dok. a *pokríkať* nedok.

---

[27] V štúdii cit. tu v pozn. 26 zastávam názor, že ide o dve samostatné jednovidové slovesá.

[28] Zložitú otázku slovotvorných vzťahov pri týchto slovesách SSJ nerieši (z lexikografického hľadiska to nie je nevyhnutné), keďže každé sloveso uvedených troch typov je spracované v osobitnom hesle.

[29] Sloveso *popŕchnuť* má význam ‚trochu napršať, popršať'. Základné sloveso *pŕchnuť* v tomto význame nejestvuje. Nedok. homonymá *pŕchnuť*[1] a *pŕchnuť*[2], ktoré zaznamenáva SSJ, majú celkom iné významy.

[30] Predponu *po-* pri týchto slovesách vydeľujeme morfematickým rozborom na základe porovnania s príbuznými slovesami (s inými predponami), napr. *po-* (*do-, na-, od-, pod-, pri-, pre-, roz-, vy-, u-, z-, za-*) *-beh-nú-ť*.

[31] Spôsob slovesného deja pri slovese *pobehnúť (si)* je však sporný. Môže ísť aj o obmedzovací význam. Pozri m o j u štúdiu *Obmedzovací význam predpony po- v slovenčine*, 65 n.

Pri slovesách *popohnať, poposadnúť (si), popotiahnuť, popodísť* a *pousmiať sa* sme si povšimli, že predpona *po-* je v nich nadbytočná. Nevyjadruje nový významový odtienok, ale iba zvýrazňuje daný spôsob slovesného deja, prípadne daný lexikálny význam. Slovies s takouto nadbytočnou predponou *po-* je viac. Spomedzi slovies „s dvoma predponami" možno uviesť zo SSJ ešte tieto: *popodať, popodať sa, popohnúť,*[32] *popostáť.*

Predpona *po-* môže však byť nadbytočná aj vtedy, keď je jedinou predponou daného slovesa. Tak je to napr. v slovesách *pobozkať,*[33] *podarovať, pochybiť,* nár. *pokväcnúť* Hviezd., *polapiť, postretnúť (sa), pošepnúť, potrafiť, povšimnúť si, povzdychnúť (si), pozbaviť (sa).*[34]

V niektorých slovesách odvodených od dokonavých slovesných základov nadobudla predpona *po-* čisto lexikálny význam. Neklamným dôkazom toho je existencia oboch vidových foriem. Spravidla v týchto prípadoch nejde o niektorý typický (produktívny) význam predpony *po-*, ale iba o to, že predponová morféma *po-* odlišuje lexikálny význam odvodeného slovesa od lexikálneho významu základného slovesa. Takúto povahu má predpona *po-* napr. v týchto slovesách: *pohodiť*[1]*/pohadzovať,*[35] *pochytiť* (jednovidové), *pochytiť sa* (jednovidové), *poľahnúť/poľahovať, polihať, poliehať* (porov. vyššie pozn. 25), *pominúť* (jednovidové), *pominúť sa/pomíňať sa, popadnúť/popadať*[2] (homonymné s distributívom *popadať*[1]), nár. *porieť/porieknuť* (jednovidové), *postihnúť/postihovať, postúpiť/postupovať, podať/podávať, podať sa*[2] (na koho, jednovidové), *poukázať/poukazovať*[1], *použiť/používať, povrhnúť/povŕhať, povstať/povstávať* (v 1. význame ‚vstať' je *po-* nadbytočné), *pozastaviť sa*[1]*/pozastavovať sa* (nad čím, na čom), *pozbyť/pozbývať* kniž.

V ojedinelých prípadoch je aj párové sloveso s predponou *po-* synonymné s párovým slovesom bez predpony (predpona *po-* je nadbytočná): *nechať/nechávať — ponechať/ponechávať, núkať* (bez dok.) — *ponúkať/ponúknuť.*

V niektorých prípadoch predpona *po-* viac alebo menej splynula so slovesným základom a nepociťuje sa už ako predpona. Možno to tvrdiť napríklad o týchto slovesách: *podieť (sa)/podievať (sa), pochopiť, pojať/pojímať, poňať/ponímať, pokúsiť sa/pokúšať sa, ponúknuť/ponúkať, popchnúť/popchýnať, poskytnúť/poskytovať, poslúchnuť/poslúchať, postrehnúť, postriehnuť/postrehovať, potknúť sa/potkýnať sa.*

[32] S jedným dokladom: *Hej, Walter, popohni! — zahučal Volf na pohoniča.* (Hor.) — Bežnejšie je v tomto význame sloveso *popohnať.*

[33] Vzniklo v básnickej reči asi analógiou podľa *pocelovať* (porov. poetizmus *pocel* a zried. *pobozk* Jes.).

[34] Z hľadiska súčasného jazyka morféma *-vz-* v slove *povzdychnúť (si)* a morféma *-z-* v slove *pozbaviť* už nie sú predponami.

[35] Ponechávame stranou nárečové výrazy *pohodiť*[2] a *pohodiť sa.*

Niekoľko celkom ojedinelých slovies odvodených predponou *po-* od perfektív sa nám nepodarilo zaradiť do nijakej skupiny. Ide o tieto slovesá: *pomrknúť*,[36] *posadkať si*,[37] *pozviechať sa*,[38] *pozhrabkať*,[39] *pozvoliť*.[40]

Pre úplnosť treba sa nám ešte zmieniť o tom, že niekoľko málo slovies odvodených predponou *po-* od perfektívnych základov má distributívny význam. Sú to slovesá *pokúpiť, popredať, porozpredať, porozpovedať, porozutekať sa, poschytať, pousporiadať, povystískať, povystrieľať* Hviezd., *povyzvŕtať, pozráňať* a možno ešte niektoré iné. Pravidelne sa distributíva tvoria od nedokonavých slovies.[41]

Záver. Slovesá odvodené od dokonavých slovies (predponových i bezpredponových) predponou *po-* vyjadrujú často tzv. zmiernený (atenuatívny) spôsob slovesného deja. Niektoré z nich patria do bežného výraziva, ale prevažnú väčšinu tvoria knižné výrazy, resp. expresívne poetizmy. Sú to zväčša jednovidové slovesá. Pri niektorých slovesách dochádza však k lexikalizácii tohto významu. Takéto slovesá majú obe vidové formy. Niekedy sa atenuatívny význam kombinuje s významom jednorazovosti. V istých prípadoch je predpona *po-* nadbytočná. Pri niektorých slovesách nemožno lexikálny význam predpony *po-* presne určiť. Sú aj také prípady, kde morféma *po-* už stratila charakter predpony. Veľmi zriedka sa v slovenčine tvoria od perfektív distributíva.

---

[36] Je to individuálny poetizmus: *Blesk Anniných očí pomrkol.* (Vaj.) Možno ide o analógiu podľa *pohasnúť*. Môže tu ísť o atenuatívny význam.

[37] *Posadkajte si, mládež moja.* (Tim.) — SSJ interpretuje tento jediný doklad ako distributívum („o viacerých osobách").

[38] Je synonymné so svojím východiskovým slovesom *zviechať sa*. Možno, že tu ide o distributívny význam ‚postupne'.

[39] Jediný doklad z Mráza ukazuje na distributívny význam.

[40] Ide o zastaraný výraz. V archíve SSJ sú 3 doklady na *pozvoliť*, 1 doklad na *pozvoliť si* a 1 doklad na *pozvoliť sa*, všetky zo staršej literatúry. To by nasvedčovalo tomu, že nejde o rusizmus, ako by sa zdalo na prvý pohľad.

[41] Pozri o tom v mojej štúdii *Distributívne slovesá v slovenčine*, SR 27, 1962, 334–345.

ZHODA VIACNÁSOBNÉHO PODMETU A PRÍSUDKU

Jozef Mlacek

Základom najčastejšieho typu viet — viet dvojčlenných — je predikácia, prisudzovací sklad. Vstupujú doň dva hlavné vetné členy, podmet a prísudok. Ich vzájomný vzťah sa vyjadruje zhodou, kongruenciou. Prísudok preberá na seba tie kategórie podmetu, ktoré je schopný vyjadriť, teda sa mu prispôsobuje. Ak ide o slovesný prísudok, je zhoda v osobe a niekedy v čísle, ak ide o menný alebo sponovo-menný prísudok, býva zhoda aj v mennom rode.

Nechceme sa tu vyslovovať o všetkých prípadoch a variantoch zhody podmetu s prísudkom. Veď základné otázky sa vyriešili už vo viacerých jazykovedných prácach. Najširšie ich rozpracoval u nás B. Letz,[1] ktorý podal aj triedenie jednotlivých javov. Okrajovo sa ich dotýkajú autori poslednej slovenskej gramatiky,[2] ako i J. Orlovský[3] a J. Ružička[4]. Pravdaže, veľa nám k riešeniu problému povie aj V. Šmilauer,[5] u ktorého sú rozobrané nielen základné typy zhody podmetu s prísudkom, ale aj zvláštne prípady. Otázka by sa teda mohla zdať jasná. Napriek tomu v dielach našich spisovateľov, vedeckých pracovníkov a pravdaže, aj v dennej tlači a časopisoch nachádzame veľmi časté kolísanie vo vyjadrovaní zhody medzi hlavnými vetnými členmi. To nás núti pozastaviť sa pri nej.

Takmer o nijaký problém nejde, ak sú obidva hlavné vetné členy holé alebo rozvité. Zložitejšia situácia nastáva vtedy, ak je podmet vety viacnásobný. Zhoda pri viacnásobnom podmete býva dvojaká: a) úplná gramatická, b) podľa zmyslu.

Letz[6] rozoberá len tie prípady viacnásobného podmetu, ktorého časti sú spojené priraďovacím spôsobom (paratakticky). Ako prvoradý druh zhody určil zhodu podľa zmyslu. Teda ako základný typ uznáva vety tohto druhu:

Moje chlapča a ja, utiahnutá jeho mater, žijeme si, tešíme sa, od nikoho nič nechceme. (Tatarka) — Filozofia bezmocnosti človeka a samovražda sa dostávajú do priameho významového vzťahu. (Hamada) — Ani manžel ani dievča nemysleli na to, aby

---

[1] *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950.

[2] E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 2. vyd., Martin 1955.

[3] *Slovenská syntax*, Martin 1959.

[4] *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 153—178; tenže, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956.

[5] *Novočeská skladba*, Praha 1947.

[6] C. d., 523—526.

paniu zarmucovali. (Jesenský) — Opitý spev a zachrípnutá harmonika sa kdesi v doline snúbili. (Jilemnický)

Úplnú gramatickú zhodu (sloveso v singulári) pripúšťa Letz len pri synonymite podmetov a pri inverzii (prísudok pred podmetom). Mnohé príklady svedčia však o tom, že tieto pravidlá neplatia dôsledne.

Repa a zelené uschlo už ako priesada. (Ondrejov) — Válkovo materialistické, predmetné videnie sveta, pocit jeho jednoty a harmónie sa odráža najmä v melodickej kadencii verša, v jeho bohatej eufonickej organizácii. (Hamada) — Možno, že trpenie a hanbenie sa za iných s podobným osudom zblížilo Rozvalidovcov s Aničkou a Aničku s nimi. (Jesenský) — Krčméryho k takémuto počínaniu viedol asi parodický zámer básnickej skladby, napísanej v dobe, keď chiliazmus, kollárovské heslá o slovanstve a utiekanie sa k zbrani literatúry bolo už zbraňou zhrdzavenou. (Brezina)

Z príkladov vidieť, že synonymita podmetov vôbec nie je podmienkou singuláru slovesa v prísudku. V poslednom je dokonca jeden člen viacnásobného podmetu v pluráli (*kollárovské heslá o slovanstve*), no prísudok je v singulári.

Práve prípady uvedených dvoch typov (viacnásobný podmet pred prísudkom) boli pohnútkou pre túto prácu. Veľmi časté vo všetkej tlači i v publikáciách sú vety, v ktorých sa vyskytuje viacnásobný podmet *strana a vláda.* Vo vyjadrení zhody tu niet jednoty. Raz je prísudok v singulári, druhý raz v pluráli. Čítali sme napr. *Naša strana a vláda sústreďuje pozornosť pracujúcich predovšetkým na plnenie úloh mierovej výstavby socializmu,* ale aj *Strana a vláda dali nášmu žiactvu školské pomôcky v hodnote vyše 400 miliónov korún zadarmo.* Ktorý z týchto prípadov je správnejší? Vo vedomí nás všetkých vplyvom novinárskeho štýlu je spojenie *strana a vláda* (i *predstavitelia strany a vlády)* významovo veľmi blízke, takmer synonymné. Letzove zásady by sa teda prihovárali za singulár slovesa. Šmilauer hovorí: „Vedle individuálních zvyklostí působí tu: je-li podmět konkrétní (spíše množné) nebo abstraktní (spíše jednotné); tvoří-li jednotlivé členy celek (spíše množné) nebo jde-li o stejnou činnost oddělených podmětů (spíše jednotné)."[7] V uvedenom prípade ide o činnosť oddelených (i keď takmer synonymných) podmetov, a preto aj jeho pravidlá teda hovoria v prospech singuláru slovesa, hoci nevylučujú celkom ani druhú eventualitu. Ako správnejšie sa takto ukazuje spojenie *strana a vláda dala, strana a vláda sústreďuje,* i napriek tomu, že pôsobí dosť nezvyčajne.

Pri obrátenom slovoslede (prísudok pred viacnásobným parataktickým podmetom) je v prevažnej väčšine prípadov sloveso v singulári, a to i vtedy,

[7] C. d., 62.

keď je jeden člen podmetu v pluráli. Prísudok sa zhoduje s prvým členom podmetu, ktorý je v singulári.

Lietajú tu motýle, sviežo vonia smrčina, orgovány a rozmaríny. (Lazarová) — Zmiatlo ho dráždivé aprílové slnko, pocit voľnosti, ulica, tí mnohí ľudia, ktorí ho nenapomínajú. (Lazarová)

No nájdu sa i prípady, že je prísudok v množnom čísle.

Z kompozičných postupov, ktoré Tatarka využíva pri výstavbe poviedky, vystúpia do popredia opakovanie, paralelizmus a kontrast. (Šebestová)

Z doteraz povedaného vyplýva, že nastala zmena v hodnotení tohto gramatického javu proti staršiemu stavu, ako ho zachytil Letz. Popri zhode podľa zmyslu sa už necíti úplná gramatická zhoda ako čosi zvláštne, ako výnimočný prípad, ale ako celkom rovnocenná, ba v mnohých prípadoch primárna forma vyslovenia vzťahu paraktakticky vyjadreného viacnásobného podmetu a prísudku.

Celkom novú oblasť javov tvorí typ s viacnásobným podmetom, ktorého časti sú navzájom spojené podraďovacím vzťahom (hypotakticky). Pri hypotaktickom viacnásobnom podmete treba dbať na to, aby šlo naozaj o viacnásobný podmet, o dvoch činiteľov (*otec so synom* ap.). Zásadne ho treba odlišovať od nezhodného prívlastku (*rubač so sekerou*).[8] Ak je hypotaktický viacnásobný podmet pred prísudkom, sloveso môže byť i v singulári i v pluráli.

Kača so Zuzou vzpínali sa ako odpočinuté kone. (Jilemnický) — Krása s mladosťou pominie. (Timrava) — Ak to urobil, hneď kliatba prestala, a mesiačik, desať ráz krajší, ožil a s priateľmi žil ešte potom dlho, dlho — veľmi dlho. (Dobšinský) — Matka, neborka, i s dvanástimi deťmi oplakávala ho a vykladala na jeho hrobe. (Dobšinský)

Pre slovenčinu nemožno teda prijať pravidlo, v ktorom Šmilauer[9] tvrdí, že po hypotaktickom viacnásobnom podmete je sloveso v pluráli a len vo výnimkách (abstraktá a básnické výrazy) je v singulári. V slovenčine je skôr tendencia uplatniť tu jednotné číslo, a to preto, lebo časti hypotakticky vyjadreného podmetu sa nehodnotia ako celkom rovnocenné. Pociťuje sa prvotnosť tvaru v nominatíve, no mnohé prípady prísudku v pluráli svedčia o tom, že tu predsa ide o viacnásobný podmet.

Ak je sloveso pred viacnásobným hypotakticky vyjadreným podmetom alebo medzi jeho časťami, býva vždy v singulári.

Ide ta a tam naozaj mláti gazda aj s troma kohútmi. (Dobšinský)

[8] Na tento rozdiel upozornil už J. Ružička v citovanej štúdii o viacnásobnom vetnom člene (str. 162).

[9] Tamže.

— So suchotou rástla i bieda. (Ondrejov) — S matkou išla aj dcéra. (úzus)

Otázka vyjadrenia zhody podmetu s prísudkom vyzerá azda príliš formálna, málo dôležitá. No na príkladoch vidíme, že je dôležitým činiteľom pre správne pochopenie textu, ba ukáže aj chyby proti správnemu gramatickému vyjadrovaniu.

Uvedenie takéhoto hrdinu do literatúry, obraz jeho vnútorných, skrytých hnutí, úzko spätých s pohybom všetkých spoločenských síl a podmienok, mimo ktorých by sám hrdina nemohol jestvovať, podmienilo vznik diel s ostrými konfliktami, s niekoľkými dejovými a myšlienkovými rovinami, s bohatým a hlbokým podtextom. (Válková) — Špecifičnosť slovesného umenia — jeho konkrétne-zmyslový obrazný charakter a schopnosť syntetického zobrazovania života — umožňujú spisovateľom vyjadriť svoj svetonázor v individualizovanej forme. (Tomiš)

V prvom príklade len zhoda podmetu (*uvedenie*) s prísudkom (*podmienilo*) ukazuje, že všetko ostatné medzi týmito dvoma členmi tvorí vetnú vložku. V druhom zasa z tvaru slovesa (*umožňujú*) zistíme, že nejde o vložku (*charakter a schopnosť*), ale o rozvitie podmetu (*špecifičnosť slovesného umenia*).

Z uvedeného o zhode medzi viacnásobným (parataktickým i hypotaktickým) podmetom a prísudkom vyplýva, že v dnešnej slovenčine, najmä v jej praktickom, ale aj umeleckom a odbornom štýle, niet úplnej jednotnosti. Badať tu veľké kolísanie. Nedá sa ani vysloviť pravidlo, že prísudok sa zhoduje s najbližším podmetom pred sebou alebo za sebou. Zdá sa, že forma prísudku sa realizuje podľa toho, či chce pôvodca vyjadriť pluralitu podmetu, alebo zdôrazňuje niektorú, obyčajne prísudku najbližšiu časť podmetu. Pri takomto predpoklade by otázka vyjadrenia zhody medzi viacnásobným podmetom a prísudkom prestala byť čisto syntaktickou a posunula by sa aj do štylistiky. Prevaha prípadov slovies v singulári po viacnásobnom hypotakticky vyjadrenom podmete, rozmnožovanie sa prípadov úplnej gramatickej zhody aj po parataktickom viacnásobnom podmete, singulár slovesa i po takom viacnásobnom podmete, v ktorom je niektorá časť v pluráli — to všetko uvedenú tézu podporuje.

NÁZVY FARIEB V SLOVENČINE

Ján Horecký

Názvy farieb v jednotlivých jazykoch sa často používajú na podopretie idealistickej teórie, že národný jazyk je nielen dôležitým prostriedkom pre poznávanie okolného sveta, ale do veľkej miery sa zúčastňuje aj vytvárania samého sveta, resp. predstavy o svete (podľa zásady, že svet je taký, ako si ho vytvárame vo svojom ja).

Netreba dokazovať, že farba je daná vlastne vlnovou dĺžkou a jej matematické vyjadrenie platí aspoň na našej Zemi pre všetkých rovnako. Iná vec je, ako sa rozdiely vo vlnových dĺžkach v danom jazyku pomenúvajú.

Pre slovnú zásobu daného jazyka je však dôležité nielen to, ako sa pomenúvajú základné farby. Myslíme tu základné farby nie v technickom význame, na rozdiel od doplnkových, ale v akomsi význame jazykovom: farby označované jedným, spravidla nepreneseným slovom. Ide nám aj o výskum prostriedkov, ktorými sa označujú iné farby ako základné, teda najmä farebné odtiene.

Farebných odtieňov, ktoré treba pomenovať, je veľké množstvo najmä v botanike pre presný opis rastlín. Preto je v tomto odbore už dosť dlhá tradícia spracúvať a vydávať tzv. škály farieb (tableau des couleurs, code des couleurs, nomenclator colorum).[1] V týchto škálach sa vždy prejavuje aj snaha o systematické utriedenie odtienkov a samozrejme aj o ich presné pomenovanie.

Z nebotanických prác o sústave farebných odtienkov treba spomenúť napr. pokus E. Pavlovského, publikovaný knižne a u nás v Slovenskom odbornom názvosloví v rusko-slovenskom znení.[2]

Pri pomenúvaní základných farieb, resp. základných odtienkov sa v slovenčine vychádza z akostných prídavných mien, ktoré označujú farbu. Sú to: *biely, čierny, sivý/šedý, modrý/belasý, žltý, hnedý, červený, zelený.* Je známe, že niektoré z týchto názvov sa používajú synonymne, iné krajove. Napr. *belasý* sa v Slovníku slovenského jazyka vysvetľuje ako „majúci farbu jasného neba, jasnomodrý", kým *modrý* ako „majúci farbu ako čistá obloha vo dne al. ako kvet nevädze, nezábudky, belasý". Už z tohto výkladu (inak odrážajúceho podľa našej mienky správne stav v dnešnej slovenčine) vidieť, že raz sa chápe *belasý* ako odtienok *modrej,* raz ako synonymum k *modrý.* V dvojici *sivý — šedý* je stav trocha odlišný: v ľu-

[1] Porov. napr. P. A. Saccardo, *Chromotaxia seu nomenclator colorum,* Patavia 1891; A. S. Bondarcev, *Skala cvetov,* Moskva 1954.

[2] *Rusko-slovenská terminológia farieb,* Slovenské odborné názvoslovie 1, 1953, 247—251.

dovom jazyku je častejšie podoba *sivý*, ale v spisovnom jazyku nechýbajú ani pokusy využiť tieto dva názvy na pomenovanie dvoch odtienkov.

Osobitné miesto medzi týmito názvami majú slová *červený* a *zelený*. Ich zakončenie *-ený* dáva tušiť, že sú trocha iného pôvodu než ostatné slová tejto skupiny. Etymologický rozbor[3] skutočne potvrdzuje, že ide vlastne o *n*-ové príčastie od základov *červ-* (*červiti* = farbiť červcom) a *zel-* (ako ukazujú litovské a lotyšské paralely *želin, zeľn* = byť ako „zelina", ako tráva).

Základný charakter týchto desiatich názvov farieb sa potvrdzuje aj ich miestom v slovotvornej sústave slovenčiny. Od všetkých jestvujú podstatné mená utvorené slovotvornou príponou *-osť: belosť/bielosť, čiernosť, sivosť/šedosť, modrosť/belasosť, hnedosť, červenosť, zelenosť*. Od *belosť* (ale už nie od *bielosť*) jestvuje aj ďalšia odvodenina *belostný* (veľmi biely). Od názvu *červený* a *zelený* jestvujú oddávna aj podstatné mená *červeň* a *zeleň*, používané najmä na označenie červeného, resp. zeleného sfarbenia: *červeň líc, zeleň lúk*. Menej často sa v takejto funkcii využíva podstatné meno *čerň* (v Slovníku slovenského jazyka sa charakterizuje ako knižné). Podstatné mená *červeň, zeleň, čerň* sa však používajú aj ako odborné názvy na označenie farbiva, látky na farbenie: *kadmiová červeň, smaragdová zeleň, anilínová čerň*. V takejto funkcii (ale nie v type *zeleň lúk*) sa používajú aj podstatné mená *žlť, hneď* a *šeď*. Podobne utvorené podstatné meno *beľ* však neoznačuje farbivo, ale vrchnú vrstvu dreva pod kôrou, resp. bravčový tuk pod kožou a ojedinele aj bielu farbu, bielosť (porov. *čerň*). Ako názov farbiva funguje podstatné meno *bieloba*. Od slova *modrá* takéto tvorenie nie je možné z hláskoslovných dôvodov, preto sa tu používa spodstatnené prídavné meno *modrá* (napr. *berlínska modrá*).

Prirodzene, od názvov farieb sú odvodené aj rozličné iné podstatné mená, pri ktorých tvorení sa názov farby berie ako motivačný znak, ale to už nie sú názvy farby. Ide o slová ako *zelenáč, zelienka, červenica, červienka, červenák, beloch, černoch, čierňava, žltačka, žĺtko, hnedeľ, hnedák, modridlo, modráky* a pod.

Od týchto základných názvov farieb možno tvoriť druhý a tretí stupeň, ba menšiu mieru farebného dojmu možno vyjadrovať aj príponami *-avý/-ľavý, -astý/-kastý*. Od prídavného mena *belasý* je známy tvar *belastý*, v ktorom akoby zakončenie *-asý* a prípona *-astý* splynuli v jednu príponu. Variant *-kavý* je iba pri tých prídavných menách používaných na označenie farby, ktoré majú pred adjektívnou koncovkou jednu spoluhlásku; teda nie je možný pri *čierny* a *modrý*. Variant *-kavý* však nie je doložený ani pri *biely*.

---

[3] V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.

Vyjadrenie menšej miery predponou *po-* je iba pri niektorých: *počerný, pobelavý.*

Od všetkých základných názvov farieb sa ďalej tvoria slovesá vyjadrujúce zmenu stavu: dostávať takú farbu, ako označuje prídavné meno. Spravidla tu býva slovotvorná prípona (a zároveň tematická morféma) *-ie-*: *belieť, černieť, sivieť, modrieť, belasieť, červenieť, zelenieť.* Po spoluhláskach *t, d* sa využíva prípona *-nú-: šednúť, žltnúť, hnednúť.*

Podobne sa od základných názvov farieb tvoria faktitívne slovesá: dávať niečomu takú farbu, ako označuje prídavné meno, a to príponou (a zároveň tematickou morfémou) *-i-: bieliť, čierniť, modriť, belasiť, červeniť, zeleniť.* Od základných názvov farieb zakončených na spoluhlásku *t, d* sa takéto faktitívne slovesá netvoria; okrem toho nie je bežné ani sloveso „siviť".

Napokon treba spomenúť, že od tých základných názvov farieb, od ktorých sa tvoria slovesá vyjadrujúce zmenu stavu, tvoria sa slovotvornou príponou *-ie-* a samostatnou morfémou *sa* slovesá s významom ‚javiť sa, ukazovať sa v takej farbe, ako vyjadruje základný názov farby': *belieť sa, černieť sa, modrieť sa, belasieť sa, červenieť sa, zelenieť sa.* Okrem *biely* a *belasý* jestvujú aj paralelné podoby *černať sa, modrať sa, červenať sa, zelenať sa.*

Netreba osobitne pripomínať, že od slovies sa tvoria ďalšie slovesá rozličnými predponami, napr. *zbelieť, začierniť, zabelieť sa, začervenať sa, očervenieť, pobieliť.* (Využitie predpôn tu vyžaduje osobitný výskum.)

Desať základných názvov, o ktorých sme práve ukázali, že tvoria pevnú súčiastku slovnej zásoby slovenčiny, nestačí však uspokojiť všetky potreby. Preto sa vo všetkých (aspoň u nás známych) jazykoch siaha po takých slovách, ktoré by sa dali použiť na označenie farby v prenesenom význame.

Medzi najstaršie názvy, ktoré vznikli metaforickým prenesením (a to nie iba v slovenčine), patria prídavné mená *fialový* a *ružový.* Pri *fialový* sa už vlastne nepociťuje v slovenčine pôvodný význam, preto sa v Slovníku slovenského jazyka vysvetľuje iba ako ‚modročervený, sfarbený ako fialka, lilavý'. Pri slove *ružový* je vzťah k ruži ešte živý, ako ukazujú spojenia *ružový kvet, ružový olej,* preto *ružový* na označenie farby treba v slovníku uviesť ako druhý význam.

Prídavné meno *popolavý* už svojou príponou *-avý* (nie *-ový*) ukazuje, že sa nepoužíva v inom význame (vzťahovom) než na označenie farby. Podobne utvorené prídavné meno *hrdzavý* má však dva významy: 1. majúci na sebe hrdzu, 2. majúci farbu hrdze. Do tejto skupiny starých prídavných mien používaných prenesene na označenie farby patrí aj *kávový.*

Od prídavných mien tejto skupiny možno tvoriť podstatné mená prí-

ponou *-osť*, ale už niet podstatných mien typu *zeleň* na označenie farbiva. Prídavné mená s príponou *-avý, -astý* sú pomerne zriedkavé. Bežné sú napr. *ružovkastý, fialkastý*. Slovesá na *-ieť* sú iba: *ružovieť, fialovieť, popolavieť; hrdzavieť* je možné, ale prevláda pri ňom prvý význam (stávať sa hrdzavým). Faktitívne slovesá typu *ružoviť* sú zriedkavé.

Do tejto skupiny patria aj prídavné mená utvorené od cudzích, resp. prevzatých slov, ako *oranžový, lilavý, okrový, karmínový, purpurový/nachový*. Proti domácim slovám typu *ružový* majú výhodu, že v nich nie je zreteľný prvý, neprenesený význam, takže sa používajú iba na označenie farby. Odvodzovacie možnosti sú pri nich hodne obmedzené.

Možnosť použiť vzťahové prídavné meno na označenie farby je pri každom podstatnom mene, ktoré pomenúva vec typickej, výraznej farby. Do tejto skupiny vzťahových prídavných mien patria také slová, ako *bridlicový, dymový, čerešňový, gaštanový, hráškový, mäsový, nevädzový, orechový, tehlový, trávový, uhľový, vínový, žĺtkový*, ako aj prevzaté *smaragdový, tyrkysový, citrónový, chrómový, indigový, karmínový, kobaltový, mahagónový, miniový, safírový, sépiový* a pod.

Prenesené použitie sa tu však pociťuje veľmi živo, preto sú pomerne malé možnosti odvodzovania. Netvorí sa napr. druhý a tretí stupeň, ani slovesá. Taký istý prenesený charakter sa potvrdzuje aj tým, že takéto názvy farieb sa najčastejšie vyskytujú v označeniach odtienkov typu *tehlovočervený*, kde ide vlastne o prirovnanie.

Veľkú skupinu názvov farieb, resp. farebných odtienkov tvoria dvojčlenné názvy v podobe zložených prídavných mien, v ktorých sa na označenie farby používajú názvy dvoch farieb.

Určovaným názvom tu môže byť predovšetkým základný názov farby, určujúcim prenesený názov farby. Ide o takéto názvy farebných odtienkov:[4] *dymovošedý, gaštanovohnedý, hráškovozelený, kriedovobiely, mäsovočervený, nevädzovomodrý, orechovohnedý, rumelkovočervený, slamovožltý, slezovoružový, slonovobiely, tabakovohnedý, tehlovočervený, tehlovohnedý, uhľovočierny*.

Ale môže tu byť aj opačný vzťah: určovaným názvom je prenesený názov farby, určujúcim základný názov farby: *červenooranžový, čiernonachový, sivoultramarínový, žltookrový, žltooranžový*. Názvov farebných odtienkov tohto typu je menej.

Častejší je typ, v ktorom určovaný aj určujúci názov je vyjadrený prídavným menom označujúcim základnú farbu. V takomto prípade je vždy určovaný názov na druhom mieste: *červenohnedý, čiernohnedý, čierno-*

[4] Názvy farebných odtienkov preberám z cit. práce E. Pavlovského, ale najmä z rukopisného materiálu botanickej morfológie, ktorý mi sprístupnil doc. J. Futák.

modrý, čiernošedý, čiernozelený, hnedočierny, hnedofialový, modrofialový, sivofialový, sivomodrý, sivozelený, šedočierny, zelenožltý, žltozelený.

Prirodzene, že od týchto dvojčlenných prídavných mien sa netvoria nijaké odvodeniny, niet ani len podstatných mien typu *čiernohnedosť.* Okrem toho je zaujímavé, že ako určujúci člen sa nepoužívajú prídavné mená s príponami *-avý, -astý;* našli sme iba jediný prípad — *šedavozelený.* Ojedinelé je aj tvorenie nie pripájaním určujúceho prvku, ale od združeného pomenovania ako celku v takých prípadoch ako *šťavnatozelený;* tento názov treba odvodzovať od spojenia *šťavnatá zeleň,* už osebe dosť obrazného. Zriedkavé sú aj také prídavné mená, ktoré vyjadrujú vlastne prirovnanie, a preto ich určujúcim členom je podstatné meno. Ide o prídavné mená *snehobiely* — biely ako sneh, *zlatožltý* — žltý ako zlato, *striebrobiely* — biely ako striebro.

K dvojčlenným názvom farieb patrí aj rozsiahla skupina takých názvov, v ktorých sa odtienok vyjadruje označením stupňa sýtosti. Odstupňovanie sýtosti sa vyjadruje prídavnými menami *bledý, svetlý, jasný, sýty, tmavý,* prípadne aj *matný, živý, hlboký, špinavý;* zriedkavo sa používa príslovka *jemne.*

Vznikajú potom takéto názvy farebných odtienkov: *bledoazúrový, bledočervený, bledokarmínový, bledooranžový, bledosivý, bledotyrkysový; svetloazúrový, svetlofialový, svetloružový, svetlosivý; jasnobelasý, jasnočervený, jasnomodrý, jasnoultramarínový, jasnozelený, jasnožltý; sýtočervený, sýtomodrý, sýtoolivový, sýtoružový; tmavočervený, tmavooranžový, tmavoružový, tmavotyrkysový, tmavožltý; matnosivý, živočervený, špinavožltý, hlbokočervený, jemne zelený.*

Treba poznamenať, že zatiaľ nejestvuje nijaká dohoda, konvencia o poradí odstupňovania, najmä o tom, či *svetlo-* označuje nižší stupeň sýtosti než *jasno-.*

Napokon treba spomenúť ešte jednu pomerne veľkú skupinu názvov farieb, a to takých, v ktorých sa zachycujú tri farby, resp. farebné odtienky, teda trojčlenné názvy. Určovaným prvkom býva spravidla základný názov farby, prvým určujúcim prvkom základný, ale často aj prenesený názov farby, druhým určujúcim prvkom označenie sýtosti alebo prenesený názov farby, zriedkavo základný názov farby. Podľa toho možno trojčlenné názvy farieb rozdeliť do piatich podskupín:

1. typ *bledo fialovočervený: svetlo modrozelený, svetlo šedofialový, svetlo šedohnedý, svetlo šedozelený, sýto modrozelený, sýto žltohnedý, tmavo hnedofialový, tmavo modrozelený, tmavo šedozelený, živo červenohnedý;*

2. typ *bledo citrónovožltý: bledo rumelkovočervený, bledo okrovožltý, bledo žltkovožltý, jemne hráškovozelený, svetlo tehlovočervený, sýto kobaltovomodrý, tmavo vínovočervený;*

3. typ *čerešňovo tmavočervený: krvavo tmavočervený, olivovo tmavozelený;*

4. typ *olivovo žltozelený: mahagónovo hnedofialový, medovo žltohnedý, myšovo čiernošedý, olivovo hnedozelený, pieskovo žltohnedý;*

5. typ *červeno modrofialový: modravo žltozelený.*

Vo všetkých prípadoch, ktoré sme tu zaznačili, ide o názov jednej farby, resp. farebného odtienku. Táto skutočnosť sa vyjadruje aj tým, že v dnešnom slovenskom pravopise sa aj dvojčlenné názvy farieb píšu ako jedno slovo, bez ohľadu na to, či určujúcim členom je názov farby v podobe prídavného mena (*žltozelený*) alebo označenie sýtosti, ktoré by sme mohli chápať aj ako príslovku (*sýtozelený*). Z toho istého dôvodu by sme mali písať ako jedno slovo aj trojčlenné názvy všetkých typov, teda *čerešňovotmavočervený* i *červenomodrofialový*. Proti takémuto písaniu však hovoria praktické ohľady, najmä to, že by neobyčajne vzrástla dĺžka takýchto názvov.

Z tohto hľadiska úplne bokom stojí typ *bielo-červená*, resp. *bielo-modročervená zástava*. Tu nejde totiž o názov jednej farby, resp. farebného odtienka, ale o samostatné názvy dvoch, resp. troch farieb.

Podoba *bielo-* nie je určujúcim prvkom k prídavnému menu *červený*, ale k podstatnému menu *zástava*. Táto samostatnosť a tento syntaktický vzťah sa vyjadruje práve písaním spojovníka.

DISKUSIE

K JEDNÉMU PRÍPADU PORUŠOVANIA RYTMICKÉHO ZÁKONA

Ladislav Dvonč

1. Výskumu rytmického zákona v spisovnej slovenčine venovali sme sa v osobitnej práci, kde sme si všímali túto otázku v rozsahu celého spisovného jazyka.[1] Tento výskum ukazuje na postupné pribúdanie tzv. výnimiek z rytmického zákona. Jazykový vývin prináša tu však novšie prípady, v ktorých tiež dochádza k porušovania rytmického zákona, a tým k ďalšiemu obmedzovaniu sféry pôsobnosti tohto zákona v spisovnej slovenčine.

V tomto príspevku chceme sa dotknúť takéhoto novšieho prípadu porušovania rytmického zákona pri ženských podstatných menách. Ide o skloňovanie miestneho názvu *Mlynárce* v gen. pl. (v ďalšom v časti 2. 1) a dat. a lok. pl. (2. 2). Sú to práve pády, v ktorých sa má podľa dnešnej kodifikácie dodržiavať rytmický zákon.

2. 1. Podst. meno *Mlynárce* patrí podľa svojho zakončenia na *-ce* do vzoru *ulica*. Pri tomto vzore sa gen. pl. — ako je všeobecne známe — tvorí alebo bez pádovej prípony so zdĺžením príslušnej poslednej kmeňovej slabiky (pravda, pokiaľ nie je už dlhá), napr. *ulica — ulíc, palica — palíc, bobuľa — bobúľ*, alebo s pádovou príponou *-í*, ktorá je podľa platných poučiek v spisovnej slovenčine vždy dlhá, takže tu ide o jeden prípad porušovania rytmického zákona, napr. *kôlňa — kôlní, vôňa — vôní, tôňa — tôní.*[2] Z hľadiska tvorenia gen. pl. sa slovo *Mlynárce* pripája k miestnym názvom na *-ovce* a k iným pomnožným miestnym názvom na *-ce* s predchádzajúcou spoluhláskou, pri ktorých je gen. pl. bez pádovej prípony, pričom sa do koncovej spoluhláskovej skupiny vkladá vkladná hláska, napr. *Michalovce — Michaloviec, Humence — Humeniec, Ludince — Ludiniec, Behynce — Behyniec, Medzilaborce — Medzilaboriec, Selce — Seliec, Nemce — Nemiec, Gbelce — Gbeliec.* Zo všeobecných podstatných mien

[1] ***Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,*** Bratislava 1955.

[2] V *Pravidlách slovenského pravopisu* (porov. vyd. z r. 1962, str. 41) sa pri výnimke z rytmického krátenia v pádovej prípone *-í* v gen. pl. žen. podst. mien uvádzajú ako príklady len slová vzoru *dlaň*. Aby nevznikol dojem, že ide o porušovanie rytmického zákona len pri vzore *dlaň*, bude potrebné uviesť v budúcnosti aj príklady zo vzoru *ulica*.

patria sem slová *ovca* a *dverce*: *oviec, dveriec*. V týchto prípadoch je vždy vkladná dvojhláska *ie*.

V podst. mene *Mlynárce* je posledná kmeňová slabika dlhá, preto tu nemôže byť podľa platných poučiek o rytmickom zákone vkladná dvojhláska *ie*. Môže tu byť iba krátka samohláska. Pri určení tejto vkladnej hlásky treba vyjsť z podobných prípadov. Pozrime sa na vkladné hlásky pri iných podst. menách s dĺžkou v poslednej kmeňovej slabike, ktoré patria do mäkkých vzorov. Pri mužských podst. menách vzoru *stroj* je vkladná samohláska *e*: *Vráble — Vrábeľ*. Pri str. podst. menách vzoru *srdce* sa tiež používa samohláska *e*, napr. *okience — okienec, skielce — skielec*. Analogicky podľa týchto prípadov dostávame pri žen. podst. menách vzoru *ulica* vkladnú samohlásku *e*. V doterajšej literatúre spomínajú takýto tvar s vkladným *e* J. Orlovský a L. Arany,[3] a to tvar gen. pl. *štrúdeľ*. Podľa toho mali by sme mať aj tvar *Mlynárec*.

Doklad na takýto tvar nemáme a je možné, že sa prakticky v spisovnej slovenčine tento tvar ani nepoužil. Skutočnosť je taká, že v dokladoch, ktoré máme poruke, je vždy tvar s vkladnou dvojhláskou *ie*, teda tvar *Mlynáriec*. Uvádzame doklady, ktoré sme získali pri excerpcii dennej tlače.

Z Mlynáriec na Cejlón. (Ľud 10, 1957, č. 63, str. 2) — Do Mlynáriec došiel list, v ktorom pozývajú vedúceho kolektívu na oslavu Dňa stavbárov do Bratislavy. (Ľud 14, 1961, 67, 3) — Z Mlynáriec do Maďarska. (Práca 11, 1956, 287, 2)

Ako si vysvetliť, že sa nepožíva tvar *Mlynárec*, ktorý by zodpovedal rytmickému zákonu, ale tvar *Mlynáriec*, ktorým sa porušuje rytmický zákon v rámci podst. mien žen. rodu vzoru *ulica*, kde sa dosiaľ o porušovaní rytmického zákona pri slovách, v ktorých sa gen. pl. tvorí vkladnými hláskami, v našich normatívnych príručkách nič nehovorí?

V jazyku, ako sa to najnovšie stále zreteľnejšie ukazuje, hrá dôležitú úlohu aj kvantitatívna stránka jazykových javov. Výrazne sa to prejavuje napr. vo zvukovom pláne jazyka, kde sa týmto otázkam venovala dosiaľ najväčšia pozornosť. Uveďme si jednu takú zákonitosť: „Čím menšia je frekvencia a čím slabšie je funkčné zaťaženie určitého fonologického rozdielu, tým ľahšie sa uskutoční strata takého rozdielu v histórii jazyka".[4] Na konkrétnom príklade osudov fonémy *h* v angličtine ukázal J. Vachek[5] veľmi preukazne, že minimálne zaťažené fonémy zaujímajú v jazykovom systéme labilné postavenie a možno pri nich pozorovať tendenciu k zániku.

---

[3] *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 151.

[4] J. M. Kořínek, *Úvod do jazykospytu*, Bratislava 1948, 86.

[5] *Foném h/x ve vývoji angličtiny*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university I, 1952, Řada jazykovědná (A), č. 1, str. 121—134.

Všimnime si postavenie slova *Mlynárce* v rámci podst. mien žen. rodu vzoru *ulica* a ďalej otázku vkladného *e* v dnešnej spisovnej slovenčine.

Podst. meno *Mlynárce* s dĺžkou v ostatnej kmeňovej slabike je azda jediné v rámci pomnožných miestnych mien na *-ce,* v ktorom je takáto dĺžka (alebo je aspoň najznámejšie, pretože Mlynárce majú dôležitý závod, a tak sa o nich pomerne často píše). Ba vlastne je azda vôbec jediné v rámci podst. mien žen. rodu vzoru *ulica.* Bez pádovej prípony s vkladnou hláskou sa tvorí gen. pl. pri týchto slovách s dvoma spoluhláskami na konci kmeňa: zo slov na *-ca* pri pomnožných miestnych menách na *-ce* a pri slovách *dverce* a *ovca,* čo sme už spomínali; zo slov na *-ľa* pri slovách *fakľa, drumbľa, husle, kachle, šabľa, mašľa, žemľa* (tieto slová okrem slova *fakľa* majú aj tvary na *-í*); pri slovách na *-ňa* býva tvar s vkladnou hláskou popri tvare na *-í* pri slovách *čerešňa — čerešieň/čerešní, sukňa — sukieň/ sukní, višňa — višieň/višní.* Vo všetkých týchto slovách je posledná kmeňová slabika krátka, takže je tu vždy vkladná dvojhláska *ie.* Dĺžka je pri slove *Mlynárce.* Jeden ďalší prípad, v ktorom ide tiež o dĺžku v ostatnej kmeňovej slabike, teda prípad podobný názvu *Mlynárce,* sme už spomínali. Je to tvar *štrúdeľ* k podst. menu *štrúdľa.* Treba tu však pripomenúť, že *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1940 (str. 403) hodnotia slovo *štrúdľa* ako nespisovné (= závin) a ďalšie Pravidlá z r. 1953 (a ich nasledujúce vydania z r. 1954, 1957 a 1962) slovo *štrúdľa* už ani neuvádzajú. Ak by sme však tu aj brali do úvahy slovo *štrúdľa,* je medzi ním a slovom *Mlynárce* z hľadiska gen. pl. predsa len istý rozdiel. Ponajprv pri slove *štrúdľa* Orlovský — Arany uvádzajú pre gen. pl. aj tvar *štrúdlí,* takže tu ide v gen. pl. o dvojtvar. Pri slove *Mlynárce* sa môže v gen. pl. používať iba tvar s vkladnou hláskou. Okrem toho je viac ako pravdepodobné, že slovo *štrúdľa* sa nemôže v konkrétnych jazykových prejavoch vyskytovať tak často ako slovo *Mlynárce* (pravda, ide o gen. pl.). Pri názve *Mlynárce* je gen. pl. vzhľadom na to, že ide o pomnožné podst. meno, pravidelným javom, pomerne často sa vyskytujúcim. Ukazuje sa takto, že síce slovo *Mlynárce* sa v gen. pl. pomerne často používa alebo môže používať, ale zato inak slovo *Mlynárce* je medzi podst. menami žen. rodu izolovaným, výnimočným javom, pretože niet iného podstatného mena, v ktorom by bola v ostatnej kmeňovej slabike dĺžka. Podst. meno *Mlynárce* s dĺžkou v ostatnej kmeňovej slabike nemá takto oporu v podobne zakončených slovách, pri ktorých by sa tvar gen. pl. tiež tvoril vkladnou hláskou.

Pozrime sa teraz na vkladnú hlásku *e.* Nazdávame sa, že táto vkladná hláska má v morfologickom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny pomerne labilné postavenie. Ukážeme to na rozbore jednotlivých prípadov s vkladnou samohláskou *e* v rámci mužských, ženských a stredných podstatných mien.

Pri muž. podst. menách vyskytuje sa len jeden prípad, v ktorom ide o vkladné *e* po predchádzajúcej dĺžke: *Vráble — Vrábeľ*. V osobitnom príspevku[6] sme ukázali, že najnovšie sa prejavuje výrazná snaha používať namiesto tvaru *Vrábeľ* tvar s pravidelnou príponou muž. neživ. podst. mien: *Vrábľov*. Je to celkom v súlade s izolovanosťou tohto prípadu v rámci muž. neživ. podst. mien, že sa takýto tvar odstraňuje a nahrádza sa pravidelným systémovým tvarom. To ale znamená, že v rámci muž. podst. mien sa vkladné *e* po odstránení tvaru *Vrábeľ* nebude vlastne vyskytovať.

V rámci žen. podst. mien vzoru *žena* došlo k istému obmedzeniu výskytu vkladnej samohlásky *e* pripustením dvojtvarov s hláskou *e* a dvojhláskou *ie: výhra — výher/výhier, výzva — výzev/výziev, húžva — húžev/húžiev, žiabre — žiaber/žiabier*. Podobne od poslednej úpravy slovenského pravopisu z r. 1953 máme aj v str. podst. menách vzoru *mesto* dvojtvary na *e* a *ie*, napr. *sídlo — sídel/sídiel, súkno — súken/súkien, vlákno — vláken/vlákien*. Pri slovách na *-stvo, -ctvo* dokonca sú len tvary s vkladným *ie*, napr. *hospodárstvo — hospodárstiev, povereníctvo — povereníctiev*. Pri vzore *srdce* je vkladná samohláska *e* v slovách ako napr. *okience — okienec, skielce — skielec* ap. Gen. pl. však prakticky prichádza do úvahy len veľmi zriedka, čo zrejme súvisí s povahou týchto podst. mien ako zdrobnených podst. mien. Konečne pri žen. podst. menách vzoru *ulica*, ako sme to už videli, prichádza *e* do úvahy práve len pri slove *Mlynárce* ako jedinom prípade.

Skutočnosť, že pri žen. podst. menách vzoru *žena* a str. podst. menách vzoru *mesto* sa pripustili aj tvary *výhier, výziev, húžiev, sídiel, pásiem* atď. popri *výher, výzev, húžev, sídel, pásem*, ukazuje, že progresívne je tu tvorenie gen. pl. s vkladnou dvojhláskou *ie*, pretože inak by sa tieto tvary sotva mohli kodifikovať v spisovnej slovenčine. J. Horecký[7] v tejto súvislosti hovorí o expanzívnosti tvarov s *ie* ako typických tvarov pre slovenský genitív. Dvojtvarov s vkladnou hláskou *e* a dvojhláskou *ie* z hľadiska frekvencie sa dotýka najnovšie napr. V. Uhlár,[8] ktorý hovorí, že tvary s vkladným *ie* sú živé a oveľa častejšie ako tvary s vkladným *e*. Uhlár tiež hovorí o neobvyklosti vkladného *e* a o pociťovaní tejto vkladnej hlásky ako istej výnimky. Celkove, ak prizeráme na kvantitatívnu stránku tvarov *húžev — húžiev, sídel — sídiel* ap., ide o zvyšovanie výskytu tvarov s vkladným *ie* a o postupné zmenšovanie, ústup tvarov s vkladným *e*.

Ak teraz vezmeme do úvahy izolované postavenie slova *Mlynárce* v rámci žen. podst. mien vzoru *ulica* (pravda, pokiaľ ide o tvorenie gen. pl.) a všeobecný ústup tvarov s vkladným *e*, takže možno hovoriť o pomerne

[6] *O gen. pl. slova Vráble*, SR 26, 1961, 183—184.
[7] *Poznámky k návrhu Pravidiel*, SR 18, 1952/53, 174.
[8] *O niektorých dvojtvaroch v praxi*, SR 27, 1962, 175.

slabom zaťažení vkladného *e* v dnešnej spisovnej slovenčine, potom nás neprekvapuje, že sa pri slove *Mlynárce* uplatňuje v gen. pl. výhradne tvar s dvojhláskou a že tvar s vkladnou hláskou *e* sa azda ani nepoužíva.

Tvar *Mlynáriec* je dôležitý najmä preto, že z inej strany podopiera tvrdenie, ktoré sa neraz popiera, že totiž tvary s vkladným *ie* sú produktívnejšie. Veď ak by vykazovali väčšiu produktivitu tvary s vkladným *e*, nielen že by musel existovať, ale by sa aj vo väčšej miere používal práve tvar *Mlynárec*.

Nazdávame sa, že so zreteľom na predložené doklady z bežnej jazykovej praxe a na podaný rozbor postavenia substantíva *Mlynárce* v rámci žen. podst. mien vzoru *ulica*, ako aj funkčného zaťaženia tvarov s vkladným *e* v sústave dnešnej spisovnej slovenčiny nemožno priamočiaro vyžadovať tvar „Mlynárec", v ktorom by sa dodržiaval rytmický zákon, ale treba uznať za správny tvar *Mlynáriec*, aj keď takto dochádza k porušovaniu rytmického zákona v ďalšom prípade.

2. 2. Dodržiavanie rytmického zákona pri slove *Mlynárce* je však naštrbené nielen v gen. pl., ale aj v ďalších pádoch, kde prichádza do úvahy otázka skracovania prípon podľa rytmického zákona, teda v dat. a lok. pl. Doklady, ktoré máme poruke na skloňovanie slova *Mlynárce* v lok. pl., zase jednoznačne ukazujú na porušovanie rytmického zákona.

V Mlynárciach vyrástol v posledných rokoch veľký moderný závod. (Ľud 9, 1956, 21, 1) — Tvarovkáreň Azbestocementových závodov v Mlynárciach neplnila plán. (Ľud 14, 1961, 67, 3) — Tradičné dostihy v Mlynárciach. (Práca 12, 1957, 213, 6) — V Azbestocementových závodoch v Mlynárciach. (Pravda 36, 1955, 21, 2) — Svedomitý údržbár Ladislav Ďurický z Azbestocementových závodov v Mlynárciach je členom kolektívu, súťažiaceho o titul Brigáda socialistickej práce. (Pravda 42, 1961, 354, 1) — Zvlášť dobre pracujú v ACZ v Mlynárciach. Za príklad slúži 26-členný kolektív „Mladá smena" pod vedením Marty Moravčíkovej z ACZ v Mlynárciach. (Smena 1963) — V Mlynárciach sa zistilo staromaďarské pohrebisko. (Točík)

Treba pripomenúť, že tvar s porušovaním rytmického zákona sa vyskytuje jednak v rozdielnych časopisoch, jednak aj v rozdielnych rokoch, čo vylučuje hodnotenie tvaru *Mlynárciach* ako náhodného porušenia normy spisovnej slovenčiny. Okrem toho musíme tiež zdôrazniť, že tvar *Mlynárcach* sme vôbec nezistili.

Doklady na dat. pl. nemáme. Je to aj pochopiteľné, pretože v praxi najčastejšie prichádza do úvahy a sa aj používa práve lokál ako miestny pád, a to najmä pri bližšom určovaní miesta príslušného závodu. Podľa stavu v lok. pl. môžeme usudzovať, že by sme aj v dat. pl. mali tvar s dvojhláskou *ia*.

Treba nám vysvetliť aj porušovanie rytmického zákona v týchto pádoch.

Š. P e c i a r[9] prvý upozornil na to, že v pádových príponách dat. a lok. pl. žen. podst. mien vzorov *ulica, dlaň* a *kosť* dochádza k porušovaniu rytmického zákona. Prenikajú tu tvary na *-ia-* namiesto tvarov s *-a-*. Peciar uvádza príklady *básniam, básniach, vášniam, vášniach.* Žiada stanoviť, po ktorých spoluhláskach preniká *-ia-* a po ktorých sa zachováva krátke *-a-* (tu výslovne pripomína tvar *prácam*). Prenikanie tvarov na *-ia-* v uvedených pádoch uznáva aj V. B l a n á r.[10] Materiál, ktorý máme poruke, ukazuje, že porušovanie rytmického zákona v dat. a lok. pl. sa neobmedzuje azda na slová *-ň,*[11] ale je čoraz častejšie aj pri iných slovách vzoru *dlaň,* ako aj pri slovách vzorov *ulica* a *kosť.*

Keby všetci ustupovali vždy a všade, kupcovi a náčelníkovi, strašidlám a diablovi, moru a k i a h n i a m, kráľom a katom, kde by potom mal tento národ domovské právo? (Zálupský prekl.) — Zostali stopy po k i a h n i a c h. (Kunoši prekl.) — Nepretržitá prevádzka v k o v á č n i a c h. (Rudé právo 1961) — Keď na p ú t i a c h za krásou našich vrchov a dolín začujeme zvonce oviec a pod horou zazrieme kolibu: to vstupujeme do malého velebného sveta prírody. (Krásy Slovenska 1960) — A teraz všetky zložky tejto pohanskej povery a modloslužby prevzalo aj kresťanstvo, hovorí, a to v jeho obetiach, p ú t i a c h. (Naša veda 1961) — Prestalo sa o Zlatej Bani rozprávať ako o dedine „zastrčenej v bukových h ú š t i a c h" Slánskych hôr. (Svet socializmu 1960) — Hlavné úsilie prieskumníkov sa sústreďuje na neodhalené zdroje surovín a nerastov v p ú š t i a c h Egyptskej oblasti ZAR. (Pravda 1959) — Noc nachádzala útočište v p ú š t i a c h. (Brandobur prekl.) — V utorok 8. augusta sa hralo na pásmovom šachovom turnaji v Mariánskych L á z n i a c h VII. kolo. (Rudé právo 1961) — Boli predtým v l e k á r n i a c h k dispozícii. (Ľud 1960) — Je ešte len začiatok marca, ale v cíferských umelých l i a h n i a c h je už skutočná jar. (Život 1957) — V niektorých mločích l i a h n i a c h neudržiava Mločí Syndikát stále farmy. (Rapoš prekl.) — Potrebný kyslík o c e l i a r n i a m dodá kyslikáreň. (Naša veda 1961) — Jarný vietor vyfúkal na ľade uprostred dvora jamky podobné jazvám po k i a h n i a c h. (Gálik prekl.) — Tým sa stalo, že mu v niektorých b á s n i a c h splývali Slovania so Slovákmi. (Literatúra národného obrodenia) — Na mohamedánske sviatky s prstami na natiahnutých s p ú š t i a c h striehli, či sa niekde neprestupujú nariadenia. (Májeková prekl.) — Každého úžasne prekvapia rušne, fučiace na p ú š t i a c h. (Ušák prekl.) — Na zajtra má už pripravenú záložku v svojom misáli: pätnásta nedeľa po T u r í c i a c h. (P. Bžochová — J. Bžoch prekl.)

Tieto doklady nemožno nijako brať na ľahkú váhu. Máme ich z vedeckej literatúry, z časopisov a dennej tlače, ako aj z prekladovej literatúry. Čoraz častejší výskyt týchto tvarov ukazuje, že proces prenikania tvarov na *-ia-* je v dnešnej spisovnej slovenčine živý.

Tvary *Mlynárciam, Mlynárciach,* o ktorých tu uvažujeme, treba chápať

[9] *Slovenská kvantita a rytmický zákon,* SR 12, 1946, 221.

[10] *Samohláskové skupiny v cudzích slovách,* SAT 1, 1947, 116.

[11] V cit. práci o rytmickom zákone uvádzam na str. 114, že *-ia-* najskôr preniká po spoluhláske *ň.*

ako jeden z prejavov tendencie nerešpektovať rytmický zákon v uvedených pádoch. Znovu sa ukazuje, že porušovanie rytmického zákona je v oblasti týchto slov silnejšie než dodržiavanie tohto zákona. Pritom podobne ako pri tvare *Mlynáriec* ide o prenikanie tvarov s dvojhláskou po predchádzajúcej dĺžke. Práve pri dvojhláskach pozorujeme stály ústup rytmického zákona.

3. Na záver rozboru otázky skloňovania názvu *Mlynárce* môžeme konštatovať, že ide do istej miery o osobitný prípad v rámci skloňovania podst. mien žen. rodu vzoru *ulica*. Podľa nášho materiálu v gen., dat. a lok. pl. sa používajú tvary s porušovaním rytmického zákona (pre dat. pl. predpokladáme takýto stav podľa stavu v lok. pl.). Ukázali sme však pritom, že tu nejde azda o nejaké náhodné porušovanie rytmického zákona, ale že tu ide o jeden z prejavov všeobecnej tendencie, ktorá sa prejavuje v dnešnom spisovnom jazyku pri tomto zákone, t. j. jeho postupného zániku v rámci jednoduchého, nezloženého slova.

O TZV. VYTÝČENOM VETNOM ČLENE

Eugen Pauliny

Kedysi som proti J. Ružičkovi dokazoval,[1] že tzv. vytýčený vetný člen nie je vždy tou časťou výpovede, ktorá sa zdôrazňuje, a nie je vždy východiskom výpovede.[2] J. Ružička odpovedal na moju čosi vyše dvojstránkovú glosu deväťstránkovým článkom.[3] Vyčíta mi v ňom, že som sa vo svojich záveroch „opieral len o materiál z druhej ruky“[4] a zisťuje, že môj

[1] E. Pauliny, *Vysunutý vetný člen*, SR 20, 1955, 107—109 ako diskusná glosa k čl. J. Ružičku, *Vytýčený vetný člen*, SR 19, 1954, 269—275.

[2] Vzhľadom na svoje tézy som navrhol prijať radšej termín *vysunutý vetný člen*. Ale pretože mi ide o podstatu veci a nie o termín a pretože i na samu podstatu tohto javu sa dnes dívam čiastočne inak ako vo svojej glose, upúšťam od svojho terminologického návrhu a budem sa pridržať pracovne termínu *vytýčený vetný člen*, hoci je to termín nesprávny, pretože vôbec nejde o vetný člen a nejde o vytyčovanie, ako ukážem ďalej.

[3] *O podstate vytýčeného vetného člena*, SR 26, 1961, 291—299.

[4] Kvôli poriadku musím uviesť, že „materiálom z druhej ruky“ bol pre mňa materiál, ktorý vo svojom článku uviedol J. Ružička. Nerozumiem, prečo J. Ružičkovi pripadá jeho vlastný materiál menej hodnotný, keď som ho použil ja. Veď som vo svojej glose výslovne uviedol, že úmyselne používam Ružičkov materiál, aby sa rozdielne hodnotenie tých istých dokladov, a teda rozdielna interpretácia toho istého javu dala lepšie posudzovať. Svoj postup nielenže nemôžem pokladať za metodicky chybný, ale naopak, pokladám ho priam za školskú ukážku správneho dokazovacieho postupu. Je jasné, že keď pre niektoré Ružičkove doklady dokážem nesprávnosť jeho

„príspevok nedonáša celkové riešenie spornej otázky, a to azda preto nie, lebo sa neopiera o dosť široký dokladový materiál" a záverom dodáva túto morale de cette histoire: „. . . ukazuje sa, že teoretické úvahy o jemnejších otázkach syntaxe nemôžu sa zaobísť bez výsledkov »čiernej roboty« s materiálom". A tak teda J. Ružička podujal sa na vykonanie takej „čiernej roboty", zbieral materiál po niekoľko rokov, ale po niekoľkých rokoch si uvedomil, že „takýto materiál, čo ako rozsiahly, nebude mať dostatok preukaznej sily, lebo by sa právom dal kritizovať ako náhodne a subjektívne zozbieraný". Preto si J. Ružička založil špeciálnu excerpciu zo štyroch súvislých textov. Pozbieral všetky doklady z nich a uviedol ich v tomto svojom článku.

Neviem síce, prečo vlastne J. Ružička túto čiernu robotu robil (opisuje ju podrobne vo svojom článku v SR 26, 1961, 293—294), keď ešte predtým, než uviedol tento materiál ako dôkaz svojej pravdy, zistil, že má pravdu on a že ja vo svojej glose pravdu nemám. „Tým činom ostáva Paulinyho téza o existencii anteponovaného vytýčeného vetného člena v hodnote jadra výpovede bez podkladu" (c. d., 292—293). „Ako vidieť, argumentácia E. Paulinyho nie je ani v tomto bode presvedčivá" (c. d., 293). Sám J. Ružička zisťuje, že táto „nová excerpcia síce nedala popud k zásadne inému riešeniu spornej otázky, ale aj tak je cenná, lebo sa na jej základe overila nosnosť pôvodnej teórie". Je to síce slabý výsledok niekoľkoročnej čiernej roboty, ale keby sa tým skutočne overila „nosnosť pôvodnej teórie", bol by to akýsi výsledok. Ale nie je to tak, lebo na inom mieste J. Ružička javí isté pochybnosti. Píše: „V niektorých prípadoch citovo silnejšie podfarbených výpovedí možno zapochybovať o správnosti naznačeného hodnotenia vytýčeného vetného člena. No pri zvážení celkovej situácie, o ktorú sa tá-ktorá výpoveď opiera, ostane faktom, že anteponovaný vytýčený vetný člen je vždy východiskom výpovede" (c. d., 295—296). Jednoduchšie by sa to dalo povedať takto: „Je niekedy pochybné, či pri vytýčenom vetnom člene ide vždy o východisko výpovede, ale je isté, že pri vytýčenom vetnom člene ide vždy o východisko výpovede." Možno sa tak môže argumentovať, ale ja osobne necítim obdiv k takejto „viachodnotovej" logike.

Je predsa len objektívne škoda, že J. Ružička aj po viacročnej práci ostal na tom istom stanovisku, z ktorého vyšiel. Veď vlastne ani poriadne nerozvážil tézy mojej glosy, ktorá si nijako nerobila nárok na definitívne riešenie, iba niekoľko problémov na riešenie nadhodila. Ba J. Ružička sa ani nezamyslel nad príspevkami, ktoré sa medzitým o veci objavili. Úvodom k svojmu článku zisťuje, že po uverejnení mojej glosy sa diskusia o tzv.

interpretácie, vyvracia sa tým samým správnosť jeho záverov. Preto Ružička zbytočne žiali, že som sa „opieral len o niektoré príklady" jeho článku a že som rozobral len niektoré jeho príklady.

vytýčenom vetnom člene už nerozvinula. Vyslovil sa k nej vraj „iba V. Blanár, ale svoj súhlas s názorom E. Paulinyho nepodložil ani dokladmi ani podrobnejšou úvahou".[5] Ale toto tvrdenie sa nezhoduje so skutočnosťou. Veď sám J. Ružička cituje vo svojom článku (SR 26, 1961, 296, pozn. 4) K. F. S v o b o d u, ktorý na dvoch miestach svojej štúdie[6] s použitím a analýzou dokladov polemizuje s Ružičkovými názormi a na jednom z týchto miest odôvodňuje aj svoj súhlas s mojím stanoviskom a nesúhlas s Ružičkovým stanoviskom.[7] O veci písal aj L. D v o n č,[8] ktorý sa domnieva, že z hľadiska dnešného stavu výskumu je najvyhovujúcejší termín *vysunutý vetný člen* (zhoduje sa teda v zásade so stanoviskom, ktoré som zastával ja). K otázke zaujal stanovisko aj J. M i s t r í k,[9] ktorý stručne a opatrne, ale jednoznačne súhlasí s názorom J. Ružičku. A možno je toho viac, ale mám naporúdzi iba tieto údaje. O veci sa teda písalo, je tu materiál na úvahu aj okrem mojej glosy. Neviem, prečo si J. Ružička vo svojom článku nevšimol aj tieto príspevky (má iba okrajovú poznámku adresovanú K. F. Svobodovi a uvedenú poznámku V. Blanárovi) a prečo sa tak úporne sústredil iba na môj príspevok. Veď tu ide o riešenie lingvistického problému širšej platnosti, nejde tu o exhibičné stretnutie „Ružička versús Pauliny". Pritom najmä K. F. Svoboda priniesol mnohé námety, nad ktorými sa hodno zamyslieť. Aj moja zvuková analýza výpovedí s tzv. vytýčeným vetným členom by musela J. Ružičku priviesť na nové myšlienky, keby si hlavato nebol zaumienil, že musí brániť svoje staré stanovisko. Ani ja sám by som už dnes nechcel splna podpísať formulácie zo svojho článočku z r. 1955, ale základné tézy (že nejde vždy o zdôraznené východisko výpovede) ostávajú aj po Ružičkovej čiernej robote platné. Výklad, pravda, musí ísť celkom iným smerom, než ho vedie J. Ružička. Prv než k nemu prikročím, vrátim sa ešte k analýze jedného príkladu, ako ho podáva Ružička, aby bolo jasné, že spôsob jeho argumentácie nie je presvedčivý. J. Ružička píše:[10]

„Pri celom rade príkladov s anteponovaným vytýčeným vetným členom E.

---

[5] Neviem, čo hovoril V. B l a n á r, ale v nijakom prípade nemožno stanovisko vedeckého pracovníka znehodnocovať len preto, že nenapísal o veci deväťstranový traktát, ale že uvážiac predložené argumenty, vyslovil sa iba stručne v prospech istého riešenia. Ak niektorý odborník pokladá nejaké stanovisko za správne a dostatočne dokázané, nemusí znášať nové doklady a vyslovovať podrobnejšie úvahy. Veľa zbytočnej práce by sa robilo, keby sme postupovali tak, ako navrhuje J. Ružička.

[6] *Samostatný infinitiv navozovací*, Rusko-české studie, SVŠP v Prahe, Jazyk a literatura, 1960, 233–251.

[7] C. d., 243, 246.

[8] *K otázke termínov vytýčený, samostatný a vysunutý vetný člen*, SON 4, 1956, 250–251.

[9] *K realizácii aktuálneho členenia*, SR 24, 1959, 193–212.

[10] SR 26, 1961, 291–292.

Pauliny nepochyboval, že v nich ide o vytýčený vetný člen v úlohe východiska výpovede. V niektorých prípadoch však s takýmto hodnotením vytýčeného výrazu nesúhlasil. Napr. o doklade D v a b i e l e p u n k t y — tie videl dosť dobre (Vajanský) napísal: »V tomto doklade sa mi zdá výraz *dva biele punkty* jadrom výpovede.« (Str. 109.) No na posúdenie tohto sporného príkladu treba uviesť pomerne široký kontext.

Mesiac zase zašiel za oblak, dosť hustý, sklonený nad západným krajom, chodníka nebolo vidieť — úhory, chodník i výmoľ sa premenili v tuhošedivú tablu, končiacu sa menej šedivým obzorom.

Brána bližšej stodoly stratila postriebristú farbu. Pri vysokom plote okolo stodoly mihlo sa čosi bieleho. Vlado zatajil dýchanie. Dva biele punkty — tie videl dosť dobre; boli to rukávce dedinskej devy. Pomaly privykli Vladove oči na premenu svetla, a hoci oblak šíril sa a hustol, on mohol polovidieť, polotušiť postavu ženskej. (Vajanský, HK 39, 225)

Z tohto kontextu sa ukazuje, že výraz *dva biele punkty* sa dá hodnotiť ako východisko výpovede, keďže sa ním pomenúva tá istá vec, ktorá sa predtým označuje ako čosi bieleho. Jadrom výpovede v príslušnej vete je výraz *(videl) dosť dobre.* Na to poukazuje aj nasledujúca veta *boli to rukávce dedinskej devy.* Tak potom v našej vete ide o objektívne poradie s vytýčeným východiskom výpovede, a nie o »subjektívne vetné poradie s vysunutým jadrom výpovede« (ako to napísal E. Pauliny na str. 109). Tým činom ostáva Paulinyho téza o existencii anteponovaného vytýčeného vetného člena v hodnote jadra výpovede bez podkladu, keďže takto hodnotil iba tento jediný prípad."

Neviem, čo tu Ružičku tak bezpečne presvedčuje, že „tým činom" ostáva moje tvrdenie bez podkladu. Veď celý text, ktorý predchádza pred výrazom „dva biele punkty", predpokladá, že ide o dívanie sa, o optický vnem. Len tak má celý opis zmysel. Ak by sme aj predpokladali, že v prvom odseku ide o pozorovanie z hľadiska autora, ktorý chce u čitateľa vyvolať optické predstavy tmavejúcej krajinky, v ktorej všetko splýva „v tuhošedivú tablu", nemôžeme tak už usudzovať v druhom odseku. Tam ide o zrakové vnemy, o dívanie sa osoby diela. Tu „mihlo sa čosi bieleho" (teda to bolo vidieť), a preto „Vlado zatajil dýchanie". Neurčitý dojem „čohosi bieleho" si hrdina zrazu fixoval na „dva biele punkty", ktoré v tme rozoznal jasne. Tieto „dva biele punkty" stotožnil s rukávcami dedinskej devy. Spisovateľ tu pekne naznačuje situáciu, s ktorou sa v tme alebo v šere stretávame často: najprv rozoznávame niečo nezreteľne, potom to na základe skúsenosti stotožníme so známym predmetom a vec akoby sa nám aj v šere zdala zreteľnejšia. Oba výrazy „dva biele punkty" a „rukávce dedinskej devy" sú jadrami svojich výpovedí. Výraz „dosť dobre" už naskrze nemožno pokladať za jadro výpovede, veď sám osebe nesie minimálnu informáciu (J. Ružička totiž dáva výraz „videl" do opatrníckej zátvorky, takže ho ani sám celkom nepokladá za jadro výpovede, to je len také čiastočné jadro). Tvrdiť, ako tvrdí J. Ružička, že časť „(videl) dosť dobre" je jadrom výpovede, tvrdiť, že tu ide v kontexte o niečo nového,

J. B é d e r a.[12] Dve ženy sa rozprávajú najprv všeobecne o chorobách a ako na ne ľudia trpia a ako mrú a potom jedna z nich hovorí:

Ná, aj oní — no Tófil! Ten téš zedóv volačo a za dva nni už bóv tam.

Aj tu je na začiatku menná výpoveď, ktorá je sama o sebe jadrom výpovede (východisko je zamlčané). Ukazuje na to aj okolnosť, ako si vyprávačka namáhavo spomína na meno človeka, o ktorom chce ďalej hovoriť. Aj tento text by bolo možné bez ťažkosti uviesť do takej spisovnej podoby, v ktorej by bol vytýčený vetný člen: „Alebo Teofil, ten tiež zjedol voľačo a za dva dni už bol tam." Ani tu nemožno tvrdiť, že by výraz „(alebo) Teofil" bol východiskom výpovede.

Tu ide o to, že jedna menná výpoveď, ktorá má všeobecnú uvádzaciu funkciu a ktorá má platnosť samostatného jadra výpovede, sa pripína tesnejšie k druhej výpovedi. V druhej výpovedi je východiskom výpovede odkazovacie zámeno, ktoré sa viaže na prvé jadro výpovede a nové jadro výpovede nasleduje. Pri trochu dôverčivejšej analýze sa potom môže funkcia vytýčeného vetného člena stotožňovať s funkciou odkazovacieho zámena (ktoré je vždy východiskom výpovede), a tak môže vzniknúť bojovne bránený názor, že vytýčený vetný člen je vždy východiskom výpovede. V skutočnosti ide tu o dve výpovede, len tesne viazané. Prvá z nich je často samostatným jadrom a druhá obsahuje formálne východisko (odkazovacie zámeno) a vlastné jadro.

Ale môže sa stať aj taký prípad, že v celkovom kontexte sa hovoriaci vráti k známej veci, postaví ju v platnosti vytýčeného vetného člena ako mennú výpoveď a podá o nej novú výpoveď. Napr.:[13]

To bolo na Černaťiňe, tam bol salaš jako Bartkove a Brizglove roľe. No a teda na tem salaši, tam bivaju dva valasi a jeden bača.

Výraz „no a teda na tem salaši" je tu zrejme východiskom výpovede, formálne sa opakuje aj ďalej v odkazovacej príslovke „tam". Obdobný je aj ďalší príklad:[14]

Bola som s tím mojím starím na veseľí u Dzúrikou za starejšú. Aľe to staruo! A mi si rúče tancujeme a to šlo gu Dzúrikovie studňi.

Vytýčený vetný člen tu má ešte celkom podobu samostatnej výpovede. Vyprávačka ho podáva ako zvolaciu mennú výpoveď *(Aľe to staruo!)*, ktorá je oddelená ešte inou výpoveďou *(A mi si rúče tancujeme)* od výpovede, ku ktorej patrí *(aľe to staruo, ... to šlo gu Dzúrikovie studňi)*. Tento príklad ukazuje, ako vytýčený vetný člen aj vtedy, keď je východiskom výpovede, môže dostávať nejaký nový obsah, ktorý ho od obyčajného výcho-

[12] *Nárečové texty z Lukáčoviec*, LS III, 1941, 147.
[13] L. Šimovič, *Nárečové texty z oblasti nárečia terchovského*, SMS 18, 1940, 158.
[14] L. Fendrichová, *Nárečové ukážky z Párnice*, SMS 18, 1940, 144.

diska výpovede odlišuje. V tomto texte napr. v prvej vetnej výpovedi spomína vyprávačka svojho muža bez akéhokoľvek citového zaujatia *(bola som s tím mojím starím na veseľí...)*. Ale už hneď nasledujúca výpoveď signalizuje, že bude o jej mužovi reč vo veci, ku ktorej má vyprávačka nejaký citový vzťah; signalizuje to zvolacia forma výpovede s odporovacou spojkou a aj gramatický rod (znevažujúce neutrum namiesto mužského rodu): *Ale to staruo!* Teda aj keď je vytýčený vetný člen východiskom výpovede, aj vtedy môže mať nejaký nový významový alebo citový aspekt. Ak vytýčený vetný člen ako východisko výpovede neprináša nejaký nový významový alebo citový aspekt, vtedy má prosto navodzovaciu[15] funkciu: upozorňuje prijímateľa, že nasledujúca výpoveď sa bude týkať veci, ktorá je ním pomenovaná. A napokon ešte jeden príklad:[16]

Po tri raná išla veľká búrka. Potom ho našľi. Našľi najdreľej klobúk a potom ho našľi v ľíšti, a keď ho našľi, už chrobáky po ňom prťiľi. F to rano nám aj do koľibi udrelo. Veľká úvala išla. Muoj ňaŋka bača boľi. Tí sa modľiľi s nami. Kraviara ohlušilo pri vatre a valacha, toho zahoďilo do vatri.

Uviedol som nárokom širší kontext, aby bolo jasné, že zmienka o valachovi v reči nebola. No jednako nemožno jednoznačne tvrdiť, že ide o jadro výpovede, že ide o oznámenie niečoho celkom nového. Veď na každom salaši je aj valach, a keď teda vyprávačka oznamovala osudy ľudí vo valaskej kolibe pri údere blesku, možno očakávať, že bude reč aj o valachovi. Ťažko tu teda určiť, či výraz „a valacha" možno v tomto kontexte pokladať za jadro, či za východisko.

Uvedené príklady stačia vari ako dôkaz, že pri vytýčenom vetnom člene nejde o to, či je to východisko výpovede alebo nevýchodisko výpovede. V podstate tu ide o samostatnú výpoveď, ktorá môže byť vzhľadom na celý kontext alebo východiskom alebo jadrom výpovede a ktorá je pripojená k nasledujúcej výpovedi. To je prípad anteponovaného vytýčeného vetného člena.

Pri postponovanom vytýčenom vetnom člene je situácia iná ako pri anteponovanom. Funkcia postponovaného vetného člena je zväčša iná ako funkcia anteponovaného. Veľmi často sa totiž substantívny postponovaný vetný člen dodáva iba dodatočne pre zvýšenie zreteľnosti výpovede. Porov. príklady od J. Balhara:[17]

To ňeskaj ňepřestaňe, ten dešč. — Tak z neho začalo skubač šaty, ten vjetr.

J. Ružička uvádza medzi svojimi novými príkladmi na postponovaný vetný člen osem príkladov, v siedmich z nich je vytýčeným vetným čle-

[15] Termín je od K. F. Svobodu, c. d.
[16] E. Pauliny, *Ukážky z detvianskeho nárečia*, SMS 15, 1937, 182.
[17] C. d., 245.

nom infinitív. Z Ružičkovho hodnotenia by vychodilo, že toto postavenie infinitívu v tejto funkcii pokladá za príznakové. Ale to sa ani nezdá. Obvyklý je slovosled typu: „Je to radosť pozrieť na tie milé tvory. — Je to strašné zabiť človeka."[18] Slovosled typu „Pozrieť na tie milé tvory, to je radosť" je proti tomu príznakový. Je vôbec otázka, či v takých príkladoch postponovaného vytýčeného vetného člena, ako sme uviedli, možno vôbec hovoriť o vytýčenom vetnom člene v tej istej platnosti ako pri anteponovanom. Zdá sa, že nie. Svedčil by za to aj fakt, na ktorý upozorňuje J. Ružička, že tzv. postponované východisko výpovede nemožno nikdy vynechať[19] (dodal by som: keď ide o infinitív). Pravdaže, Ružičkovo odôvodňovanie, že ho nemožno vynechať preto, lebo ide o zdôraznené východisko výpovede, nemožno prijať.

Bude teda vari lepšie, keď sa nebudú spájať prípady anteponovanej pripojenej výpovede s postponovanou. V ďalšom si teda všimnem len anteponovanú pripojenú výpoveď, a to z hľadiska intonácie. Už vo svojej prvej glose som upozornil, že medzi vytýčeným vetným členom a ďalšou výpoveďou je intonačný zlom; vytýčený vetný člen sa končí alebo intonáciou otázky alebo zvolania alebo polokadenciou. Okrem toho býva za vytýčeným vetným členom pauza. Túto moju zvukovú analýzu vytýčeného vetného člena prijíma aj J. Ružička. Nevyvádza z toho, pravda, príslušné závery, ale celé svoje úsilie tu orientuje na to, aby vysvetlil, že keď tvrdil „Vytýčený vetný člen je výraz, ktorý z hľadiska aktuálneho (obsahového) členenia vety ako súčasti väčšieho kontextu je vždy zdôrazneným východiskom výpovede"[20] alebo keď tvrdil „Ale napriek tomu, že jadro výpovede je dôležitejšou obsahovou časťou vety, môže sa zdôrazniť aj východisko výpovede. To, pravda, nemožno dosiahnuť osobitným umiestením východiska výpovede v rámci vety čiže slovosledom. Toto zdôraznenie východiska výpovede sa dosahuje jeho vyňatím z rámca vety a postavením mimo vety. Týmto postupom vzniká vytýčený vetný člen",[21] nijako tým nechcel tvrdiť, že vytýčený vetný člen ako východisko výpovede je nositeľom vetného dôrazu. Ale citujme radšej priamo: „Azda som nie dosť vhodne vystihol túto zložku intonácie tak, že vytýčený výraz je vždy zdôraznený. Rozhodne som však nemal na mysli nič takého, že by vytýčený výraz mal byť nositeľom vetného prízvuku, že by teda mal byť najdôraznejším miestom vo vete."[22] Alebo iný citát: „Nikdy som nemal takú predstavu, že by vytýčený vetný člen bol nositeľom najväčšieho dôrazu vo

[18] J. Ružička, c. d., SR 26, 1961, 296.
[19] SR 26, 1961, 298.
[20] SR 19, 1954, 275. Riedenie slova v citáte je moje.
[21] SR 19, 1954, 270—271.
[22] SR 26, 1961, 297.

vete."[23] Skrátka povedané, podľa J. Ružičku sa východisko výpovede zdôrazní tým, že sa z neho stane vytýčený vetný člen, ale nezdôrazní sa veľmi, ale len trošku, ale predsa sa zdôrazní. Povedzme, že sa tomu dá rozumieť. Ja som polovicu svojej dvojstránkovej glosy venoval dokazovaniu, a ako sa mi zdá presvedčivému, že vytýčený vetný člen nie je vždy zdôraznenou časťou výpovede. J. Ružička túto časť mojej glosy pochválil, ale jednako ostal na stanovisku, že vytýčený vetný člen je zdôraznenou časťou výpovede vždy. Pokladám preto za potrebné uviesť ešte raz aspoň časť svojej argumentácie z uvedenej glosy:[24]

Gogoľova Ukrajina, to je príroda a to sú ľudia, to je skutočnosť a fantastika, prítomnosť a minulosť. (A. Matuška) Zdá sa mi celkom zreteľným, že dôraz tu nie je na výraze *Gogoľova Ukrajina,* ale práve na zvyšnej časti výpovede. Ak si niekto prečíta túto vetu s troškou estétskeho pátosu, dá mi iste za pravdu, že dôraz je na tom, čo sa hovorí o Gogoľovej Ukrajine, a nie na výraze *Gogoľova Ukrajina.*

Zelenina, kapusta, to všetko pôjde za kaštieľ. (Kukučín) Toto je obdobný príklad. Najväčší dôraz má v tejto vete spojenie *za kaštieľ* a najmenší dôraz je na výrazoch *zelenina, kapusta.* Tieto slová majú iba neutrálnu enumeratívnu intonáciu.

Dunčo, toho zrazíme ako muchu. (Tajovský) Nepoznám kontext, ale v každom prípade najväčšie emfatické zdôraznenie (s melódiou opovrženia, nenávisti, posmechu) je na výrazoch *toho zrazíme ako muchu.* Výraz *Dunčo* zreteľne ostáva menej zdôraznenou časťou výpovede.

Koncentračné tábory, zajatecké lágre — to by ste chceli, vy brodnianske a stodoliščské matky? (Hečko) Ak si túto vetu prečítame nahlas s troškou rečníckej ambície, neunikne nám, že tónový vrchol (a teda aj maximum dôrazu) je na výrazoch *to by ste chceli.* Tónový vrchol a teda ani najväčší dôraz nie je na vysunutom vetnom člene.

Myslím, že v týchto príkladoch som jasne ukázal, že na vytýčenom vetnom člene nie je vždy dôraz. Možno teda uzavrieť, že tzv. vytýčený vetný člen nie je vždy východiskom výpovede a nie je vždy na ňom dôraz, ba ani nevzniká tak, ako tvrdí J. Ružička. („Toto zdôraznenie východiska výpovede sa dokazuje jeho vyňatím z rámca vety a postavením mimo vety. Takýmto postupom vzniká vytýčený vetný člen."[25] Ukázal som, že vytýčený vetný člen vzniká tak, že menná výpoveď, ktorá má navodzovaciu funkciu, sa tesne pripojí k nasledujúcej výpovedi.[26] Vytýčený vetný člen teda nevzniká tak, že sa niečo z vety vyjme, ale naopak: dve výpovede sa

[23] SR 26, 1961, 298.
[24] SR 20, 1955, 107.
[25] J. Ružička, c. m., SR 19, 1954, 270—271.
[26] V mnohom sa k takémuto stanovisku blíži aj výklad K. F. Svobodu, c. d. Líšim sa od neho v podstate iba tým, že pri vytýčenom vetnom člene hovorím vždy o výpovedi. Pri infinitíve je, pravdaže, trocha iná situácia ako pri substantívnom vytýčenom vetnom člene.

tesne k sebe priradia. Preto aj odstupujem od svojho termínu (vysunutý vetný člen). Len pri takomto vzniku vytýčeného vetného člena si vieme vysvetliť intonačnú líniu vytýčeného vetného člena a nasledujúcej výpovede. Tým vzniká oná vyakcentovanosť intonačnej línie, ktorú spomína aj J. Ružička, ale ktorú nevysvetľuje dobre.

Je, pravda, možné využívať konštrukciu vytýčeného vetného člena ako hotovú schému, ktorá sa utvorila a ustálila. No nech je akokoľvek, ide pri tzv. vytýčenom vetnom člene o jav týkajúci sa výpovede, nejde o jav vetný. Vytýčený vetný člen nie je vytýčený a nie je vetný a nie je členom ničoho, lebo je to výpoveď.

O PREKLADOCH GOGOĽOVHO REVÍZORA

Ján Mihál

Ide o dva preklady: M. Gacka z r. 1936 a Z. Jesenskej z r. 1961. Prvý vyšiel nákladom Matice slovenskej v T. Sv. Martine a druhý cyklostylovane vydalo Slovenské divadelné a literárne zastupiteľstvo v Bratislave.

Gackov preklad môžeme nazvať tradičným, Jesenskej prekladom aktualizovaným, ak nie priam adaptovaným. Gacek nemenil ani mená, ani priezviská Gogoľových osôb v uvedenej komédii, pravda, okrem priezvisk troch policajtov, ktoré ako „hovoriace", motivované priezviská poslovenčil: priezvisko *Svistunov* zmenil na *Hvizdák, Pugovicyn* na *Gombík* a *Deržimorda* na *Lapihuba.* Jesenská preložila všetky priezviská v komédii vystupujúcich osôb do slovenčiny, v čom zašla trocha priďaleko. Uvidíme, prečo.

O svojom preklade Gogoľovho Revízora písala najprv sama prekladateľka (KŽ 17, 1962, č. 1) pod titulom *O jednej nepietnosti;* tam medziiným píše: „Ak má byť preklad časový, musí byť netradičný... Bolo ho treba odlokalizovať, ale nie lokalizovať u nás... Ísť po zmysle slova, nie po jeho forme... Neprepisovať mechanicky, čo autor napísal, ale interpretovať jeho zámer, to vnútorné ‚prečo', pre ktoré volil tú, či onú slovnú podobu... Satira vždy a v každom čase musí byť aspoň trocha bezočivá... To nie je aktualizácia, prosím: len zotretie prachu z textu." Takto Jesenská. Uvidíme, nakoľko sa jej to podarilo.

V 3. č. KŽ z r. 1962 písala K. Hrabovská o martinskej inscenácii „Revuezora, ktorý je i Revízorom" a pritom citovala: „divadelná satira má zmysel len vtedy, keď čo napresnejšie strieľa do súčasnosti, lebo každá divadelná inscenácia má vytvárať niečo nové." Vraj martinské publikum prijalo takéhoto

Revízora bez predsudkov a spontánne. Myslíme, že Hrabovská chcela povedať, že „martinsky" podaný Revízor bol vlastne Revuezorom. Napokon o inscenáciu nám tu nejde; to ponecháme divadelným kritikom.

Ale v 6. č. KŽ z r. 1962 na 9. str. píše P. Horňák: „V každom prípade by som však orodoval za pôvodné názvy miest, oslovovanie menom i otcovým menom a vôbec za všetky typicky ruské reálie... To všetko pomáha vytvárať atmosféru, dobový kolorit cárskeho Ruska minulého storočia — a bez toho zázemia je Revízor nemysliteľný." Súhlasíme s ním do poslednej bodky.

V tom istom čísle a na tej istej strane P. Vongrej odsudzuje martinské predstavenie a „prekladateľský experiment Zory Jesenskej".

A tamže sa ozvala na svoju obranu i Z. Jesenská, kde okrem iného tvrdí, že ruské oslovenie — menom i otčestvom — „nie je obradné, je najobyčajnejšie, bežné, bezpríznakové, také, ako je dnes u nás „súdruh xy, alebo pán Tesnošil, alebo pán Bobuľa." Toto tvrdenie Jesenskej neobstojí. Oslovenie typu *Lidija Alexandrovna, Ivan Pavlovič* je typicky ruské, nie je obradné, je bežné, obyčajné, ale príznakové, jeho príznakom je dôvernosť, kým naše oslovenia *súdruh xy, pán xy,* alebo ruské *tovarišč xy, gospodin xy* príznak dôvernosti vôbec nemajú, sú to oslovenia buď úradné, buď spoločensky konvenčné. To je pravda, že namiesto *Anna Josipovna* sa môže povedať *duša moja.* Nuž a výrazom *duša moja* môžeme osloviť len toho, s kým sme v akom-takom dôvernejšom pomere. Napríklad pomocnica v domácnosti nemohla osloviť svoju gazdinú *duša moja,* ale ju mohla osloviť oslovením typu *Anna Alexandrovna.* Lež toto len tak mimochodom.

O Jesenskej preklade sa referovalo a diskutovalo svojho času v krúžku prekladateľov a tam ma vyzval dr. Hečko, aby som zaujal k prekladu stanovisko. Keďže hneď vtedy som tak spraviť nemohol, lebo Jesenskej preklad som ešte nebol čítal a Gackov už dávno, robím tak teraz, a to pred širšou verejnosťou.

Revízor je typicky ruská klasická komédia tak, ako ju napísal Gogoľ, ale Jesenská tým, že poslovenčila priezviská v komédii vystupujúcich osôb, vynechala ich mená i s otčestvom, zovšeobecnila miesta deja, zotrela typicky ruskú patinu, ruský kolorit, ako to správne povedal už Horňák. Mená a priezviská účinkujúcich osôb, miesto deja, prostredie deja hry, zvyky, obyčaje, ale hlavne priezviská účinkujúcich osôb v patričnej divadelnej hre jej dodávajú nevyhnutný národný kolorit. Tak je to i s Gogoľovým Revízorom, ktorý bez spomenutých eminentných národných vlastností prestane byť typicky ruskou klasickou komédiou.

Len tzv. hovoriace čiže motivované priezviská sa môžu prekladať z východiskového jazyka (jazyk, z ktorého prekladáme) do jazyka domáceho (do ktorého prekladáme). O tom, ktoré priezvisko je motivované a ktoré nie, dosť ťažko rozhodnúť. Rozhodne motivované sú v Revízorovi tri priezviská policajtov — Svistunov, Pugovicyn a Deržimorda — nuž a môžu sa do slovenčiny alebo do hociktorého iného jazyka preložiť, čo spravil i Gacek (v ďalšom G.) i Jesenská (v ďalšom J.). Lenže priezvisko *Deržimorda* preložil G. ako *Lapihuba,* kým J. ako *Rozbihuba,* z ktorých ani jedno nie je ekvivalentom ruského prie-

zviska *Deržimorda.* My sme za slovenský ekvivalent *Držpysk,* lebo taký policajt za cárstva buď zapchával niekomu ústa, buď sám musel držať jazyk za zubami. Lež ani ostatné priezviská v Revízorovi nie sú správne preložené, len „sfixľované". Zámočníkovu ženu prezvala J. priezviskom *Kulifajová,* hoci v pôvodine je *Pošľopkina.* Ženu unter-oficera uvádza Gogoľ bez priezviska, no J. ju pomenovala *Mikiškovou.* Kupca *Abdulina* premenila na *Sidora.* Prečo nezmenila i Dobčinského a Bobčinského? Lekára *Gibnera* zmenila na *Hübnera* (podľa čoho by sme mali písať „Herzen" namiesto *Gercen*). O priezviskách mala prekladateľka starostlivejšie uvažovať, veď Revízor nie je hocaká komédia, ale ruská klasická komédia.

Na nedávnej trojdňovej prekladateľskej konferencii v Moskve o umeleckom preklade sa povedalo medziiným, že *preklad má byť presný tam, kde je to možné, a voľný tam, kde je to nevyhnutné* (podč. J. M.), pričom každý preklad má byť vraj umelecky adekvátnym pretlmočením poetického jazyka do rodného jazyka prekladateľa (KŽ 16, 1961, č. 26, str. 5). Takisto správne píše J. Felix (SP 78, 1962, č. 6, str. 700), že pri prekladaní klasických diel — ako pri prekladaní vôbec — musí nám ísť o najväčšiu akríbiu a vraj akríbia pritom neznačí nijaké otročenie pôvodine, nijaký „doslovizmus" a výlučné prekladanie slov, ale vychádzanie z presného a hlbokého zmyslu pôvodiny. Celkom súhlasíme. Teda i v zmysle uvedených citátov reálie východiskového jazyka sa majú prekladať do domáceho jazyka presne, lebo je to možné.

Napr. ruské (v ďalšom r.) *kolpak* (prvé dejstvo, prvý výstup, v ďalšom I/1 ap.) preložil G. správne ako *čiapka,* no J. ako *župan,* hoci Gogoľ náročky dal do úst mešťanostovi slovo *kolpaki* a nie ani *chalaty* ani *kapoty.* Nemá zmysel meniť pôvodinu tam, kde by aj pôvodca textu východiskového jazyka mohol použiť iné slovo, ako použil. Podobne r. *borzyj ščenok* (I/1) je *chrtie šteňa,* nie ani *kopov,* ani *sučka,* lež ani jednoducho *šteňa,* ako to prekladá i G. i J. Podobne r. slovo *sajka* sa malo preložiť naším slovom *žemľa,* nie slovom *rožok,* ako to majú G. i J. Ruské slovo *ťufiak* je po našom *matrac,* a nie *hlavnica* podľa G. i J. Prečo nahrádzať r. *ochotničij arapnik* (I/1) výrazom *celá poľovnícka výstroj* (G.) alebo výrazom *flintu a korbáč* (J.), keď Gogoľovi šlo len a len o *poľovnícky korbáč* a o nič inšie? Prečo prekladať r. *siomgu* (I/3) ako *pstruh* (J.), alebo ako *údená ryba* (G.), keď je to *losos*? Výraz *sup a žarkoje* (II/6) nie je jednoducho *polievka a mäso* (J.), ale *polievka a pečienka.* Podobne r. *A siomga, a ryba a kotlety* (II/6) nie je *A ryba, údenina a šnicle?* (G.), ani *A pstruh, a šunka a šnicle?* (J.), ale je to: *A losos, a ryba, a rezne?* Veď Gogoľ nespomína ani pstruha, ani šunku, a slovo *kotlety* nie je v ruštine hovorovým, ale spisovným slovom, kým v slovenčine je slovo *šnicel* slovom hovorovým, ba ľudovým, ak nie žargonizmom. R. *čtob naš dom byl pervyj v stolice* (V/1) preložil G. presne a správne *náš dom musí byť prvý v hlavnom meste,* ale J. už len *náš dom musí byť najslávnejší v celom meste,* hoci malo byť: *aby náš dom bol prvý v hlavnom meste.* Neviem, prečo nahradil G. aj inde (V/7) r. *generala* naším *tajným radcom.* Ani r. *departament* (V/8) nie je *ministerstvo* (J.), len *oddelenie, odbor* na ministerstve. A tak i slovo *mošennik* prekladá J. rozlične, ale

raz i slovom *zlodej,* hoci mošennik nie je zlodej; najadekvátnejším naším ekvivalentom jeho je naše ľudové slovo *klmačník.* Ani cudzie slovo *moveton* (V/8) nemala J. nahradiť slovom *parvenü,* lebo i Gogoľ mohol použiť slovo *parveňu,* lež radšej dal do pera Chlestakovovi lexikalizovaný tvar výrazu *mauvais ton* v poruštenej forme ako *moveton,* čo je významom pravý opak výrazu *bon ton.* Teda Chlestakov ako petrohradský dandy použil slovo *moveton* v zmysle ‚človek nepekných, zlých spôsobov'. Keď Korobkin čítal Chlestakovov list, akiste by sa nebol zháčil pri slove *parveňu* a neblo by poznamenal, že to bude asi francúzske slovo, lebo slovo *parvenu* i v ruskej podobe *parveňu* je oveľa priezračnejšie francúzske ako slovo *moveton* v tejto podobe. V slovenskom preklade mohlo zostať slovo v podobe *mauvaiston.* Vetu *čina, zvanija nepoščadit* (V/8) bolo treba preložiť buď *neušetrí hodnosť, stav,* buď *neušetrí úrad, postavenie,* ale nie *neušetrí hodnosť ani vysokú funkciu* (J.), teda bez cudzieho slova, ktoré pôvodca nepoužil, hoci mohol. Podobne r. vety *Ja by vsech etich bumagomarak! U, ščelkopiory, liberaly prokľatyje! čortovo semia!* (V/8) sa mali preložiť takto: *Ja by som všetkých tých čarbákov! Juj, ľahtikári, liberáli prekliati! Čertovo plemä!* Nie ani takto: *Ja by som všetkých tých spisovateľov! Juj! Škrabáci, rozvratníci, prekliati! Odporné plemeno!* (J.) lež ani takto: *Ja by som všetkých tých ... perohryzov! ... Uh, škrabáci, prekliati liberáli!* (G.). Vetu *Da, tam, govoriat, jesť, dve rybicy: riapuški i koriuški, takije, čto toľko sľunka potečot, kak načňoš jesť* preložil G. takto: *Veď tak. Tam vraj majú dvoje rybčiat: repušky a koľušky ... To sú vraj také rybky ... Len ti tak slinky zaihrajú, keď ochutnáš,* kým J. zasa takto: *Počul som, údajne tam majú akési rybky, zabudol som, ako sa volajú ...(!) Až tak slinky tečú, keď ich človek dá do úst.*

Prekladatelia musia podľa možnosti zvážiť jednotlivé slová i štylisticky.

Napr. slovo *aršin* (IV/10) G. ponechal, J. ho zmenila na *meter;* r. miera aršin zodpovedá faktickej našej miere ríf, teda môže sa smelo tak prekladať. Dnes je už zastarané i r. *aršin* i slov. *ríf,* ale v historických textoch sa môže použiť celkom tak ako slovenská číslovka *meru* vo význame ‚štyridsať'. Nevieme si vysvetliť, prečo zmenila J. r. krstné mená *Nikolaj, Ivan, Jelizaveta* na *Peter, Pavol, Anna,* lež *Máriu* a *Perpetuu* ponechala (IV/6), hoci, keď už tak, mohli zostať v slovenskom tvare, ako *Mikuláš, Ivan, Alžbeta.* J. mení r. slovo *gosudar* na *hlava štátu,* G. má *cár; imperatorskoje veličenstvo* zmenila na *veličenstvo,* hoci malo a mohlo byť presne *panovník* a *cárske veličenstvo.* Podobne r. *gosudarstvennyj čelovek* je celkom neutrálne a my ho prekladáme, alebo máme prekladať neutrálnym *štátnik* alebo *štátny činiteľ,* príp. spojením *vysoký štátny úradník,* ale nie expresívnym *významné zviera* (J.), čo je z celkom inej štylistickej roviny. Alebo r. *možno vlezť v generaly* (V/1) preložil G. ako *mohli by ma za tajného radcu vymenovať,* kým J. *môžem sa vydriapať aj na generála,* čo je tiež trochu prisilné. Hádam malo byť len: *môžem sa vyšvihnúť i na generála.*

Najťažšie sa prekladajú idiómy a idiomatické frázy; ich preklady bývajú najčastejšie celkom individuálne.

Napr. r. *Vot-te na* (I/1) preložil G. ako: *No, na môj pravdu;* J. ako: *No zbohom!* Ja by som to pretlmočil: *Tu ho máš!* Alebo r. frázu *greški greškom rozň* preložili obaja spomenutí prekladatelia rovnako: *medzi hrieškom a hrieškom*

je rozdiel. Ja by som to preložil idiomom: *hriešky do hrieškov,* i keď niekomu najmä z mladých nie je tento náš idióm po srsti, hoci ho ľud používa, ba použil ho aj nebohý Ľudo Ondrejov. Nemá raison d'être meniť vo fráze r. *kuznecov* (I/1) na *Cigánov* (G.); J. to uhádla správnejšie, keď namiesto doslovného prekladu r. vety *i boľnyje ne pochodili by na kuznecov* tlmočí: *nech nevyzerajú* (t. j. chorí) *ani kominári.* Prirovnania musíme prekladať voľne tak, ako prirovnávame my vo svojom jazyku. Voľakedy sa prirovnávalo *čierny ako Cigán,* dnes je toto prirovnanie nečasové a nedemokratické. Alebo vezmime r. frázu *Galanterejnoje, čort vozmi, obchoždenije!* (II/1); G. preložil takmer presne, hoci to nie je možné *(Zachádzanie galanterné, na moj veru)* ale už J. to preložila takmer voľne, lebo tak je to nevyhnutné: *Nóbl maniere, nóbl, bodaj ich hus kopla;* len štylisticky to štipku zjemnila. Ja by som navrhol: *Nóbl maniere, parom ich ber.* Obaja prekladatelia boli takmer doslovní v r. vete: *Eto topor zažarennyj vmesto goviadiny — Pečené porisko, nie pečená hovädzina* (G.), *Pečená sekera, nie pečená hovädzina* (J.). My prirovnávame tvrdé mäso buď k podošve, buď ku krpcu, nie ani k porisku, ani ku sekere, teda malo byť: *to je podošva* (príp. *krpec), nie pečená hovädzina.* Podobne túto idiomatickú frázu: *Verno ja včera im podpustil pyli* (IV/8) preložili obaja rozlične. G.: *Akiste som im včera tak zaimponoval;* J. zasa: *Akiste som im včera dačo natáral.* Navrhujem: *Akiste som im včera dačo vybľabotal,* lebo idiomatická fráza *podpustiť pyľ komu-nibuď* je *vybľabotať niekomu niečo,* nie „natárať". Pri inej idiomatickej fráze *A už Triapičkinu, točno, esli kto popaďot na zubok, — beregis: otca rodnogo ne poščadit dľa slovca i deňgu tože ľubit* (IV/8) G. si vec zjednodušil: *Kto sa Triapičkinovi dostane na mušku — nech sa chráni, ani vlastného otca neušetrí. A peniaze tiež rád vidí.* J. to podala takto: *A keď si Onučka* [sic!] *na dakoho zasadne — amen! Kvôli efektnému slovu neušetrí ani vlastného otca. A honoráriky tiež rád vidí.* Celkom zbytočne použila i dve cudzie slová, ktorým sa autor náročky vyhýbal, a tým pomkla celú vetu do celkom inej štylistickej roviny. A potom Triapičkin nie je Onučka, keď už, tak mohol byť Utierkin. Navrhujem: *A veru je to už tak, ak sa Triapičkinovi dostane dakto na jazyk — nech si dá pozor: z pestva vlastného otca neušetrí, nuž a grošíky má tiež rád.* A tak i r. výraz *ne roveň čas: kakojnibuď drugoj najedet* (IV/9) *na* preložil G.: *Ešte naostatok príde niekto iný,* J. zasa: *Ešte sa nedajbože dovalí dakto druhý.* Navrhujem: *Nebodaj dohrmí dakto druhý,* lebo častica *nebodaj* je ľudovejšia ako *nedajbože,* tak ako r. *ne roveň čas.* Ruskú vetu: *My za delom prišli* (IV/9) má správnejšie G.: *My sme prišli po práci,* lebo J. ju pomkla do vyššej štylistickej roviny: *Ideme v úradnej veci.* Navrhujem: *Prišli sme po práci,* lebo tým kupcom je výraz *po práci* bližší ako výraz *v úradnej veci.* Alebo toto: *Takije obidy činit, čto opisať neľzia. Postojem sovsem zamoril, choť v petľu polezaj.* G. má: *Tak nás utlačuje, že to ani vypovedať. Vojenským ubytovaním ide nás už celkom usužovať — iba sa nám prichodí vešať.* J.: *Tak nás utláča, že sa to nedá ani vypovedať. Celkom nás vycical, len sa obesiť.* Tu mali byť prekladatelia presní, lebo je to možné, ale obaja boli dosť voľní, hoci to nie je nevyhnutné. Navrhujeme: *Tak nám krivdí, že sa to nedá opísať. Iba nám dáva vojakov na hospodu, takže nás už načisto znivočil, len sa obesiť.* Gackov výraz *vojenským ubytovaním* za r. *postojem* nie je dosť priezračný a zrozumiteľný a Jesenskej preklad *celkom nás vycical* nie je adekvátnym ekvivalentom r. pôvodiny. Alebo r. *Ej, vy, zaľotnyje!* preložil G. ako: *No, hijo, gaštan!* J. len jednoducho: *Hijo!* Hoci mohlo byť: *No, hijo, bystronôžky!*

Miestami J. hyperbolizuje.

Napr. r. *porosionok ty skvernyj* (II/6) preložila ako *ty sviňa špinavá*, G. bol zasa voľný, hoci to nie je nevyhnutné: *ty motovidlo;* mohlo byť len: *ty prasa upiskané.* Alebo r. *Tam, baťuška, ja kurival sigaročki po dvadcati piati rublej sotenka* (IV/5) J. to preložila takto: *Tam som fajčieval cigary — za stovku štyri kusy,* kým G. zasa takto: *Tam, priateľko drahý, fajčievam cigarky — dvadsaťpäť rubľov sto.* Navrhujem: *Pane, tam som fajčieval cigarky, dvadsaťpäť rubľov stovôčka.* Podobne je prehnaná miestami aj táto r. veta: *Čtoby jemu, jesli i ťotka jesť, to i ťotke vsiakaja pakosť, i otec jesli živ u nego, to čtob i on, kanaľja, okolel ili poperchnulsia naveki, mošennik takoj!* G. to spravil takto: *Aby ho skaza vzala, a ak má tetku, i tetku jeho, a ak mu žije otec, i otca jeho... nech zgegne! Aby ho zahrdúsilo na veky, pľuháka, naničhodníka takého!* J. priveľmi preháňa: *Ak má tetku, aj tetku bodaj zrádnik metal, aj otca, ak ešte žije, bodaj mu hrom zabil... nech sa zahrdúsi, nech zgegne, naničhodník jeden!* Ako vidíme, obaja použili silné výrazy, aké sa v pôvodine nevyskytujú, najmä J. predimenzovala; v pôvodine sa nehovorí *bodaj ho zrádnik metal,* ani *hrom zabil.* Navrhujem: *Aby mal kadejaké nepríjemnosti, ak má tetku, tak i tá, lež ak mu žije otec, tak aj otec, pľuhák, nech mu skape, alebo nech sa zadrhne naveky, naničhodník jeden!* Alebo r. vetu: *Kakije my s toboju teper pticy sdelalis* (V/1) podal G. doslova: *Akí vtáci sme my teraz,* ale J. prehnala: *Aké zvieratá sme my teraz!* Je to predsa len ostré. Navrhujem: *Aké hábky sme my teraz!* A tak r. *obmanyvať narod* je *klamať svet* a nie ani *šudiť svet* (G.), ani *okrádať ľudí* (J.). *Sdelať podriad s kaznoju* (V/2) je *podujať sa na štátne dodávky,* nie *dostať štátnu dodávku* (G.), tým menej *vydriapať dodávky pre štát* (J.). Takisto *požertvovať dvadcať aršin* (V/2) nie je *frcnúť dvadsať...,* ale *obecať, obetovať...,* r. *naplevať* sa prekladá zvyčajne výrazmi *vypískať sa, vykašlať sa, parom po ňom,* ale nie *vyfúkať sa* (G.), čo je silný výraz. Ruský výraz *odbojariťsia kakim-nibuď balyčkom ili golovoju sacharu* (V/2) — *vymotať sa (vykrútiť sa) z niečoho dajakým jesetrom alebo klobúkom cukru* podal G. takto: *Nie aby ste to chceli odhajduchovať sušenou rybou alebo klobúkom cukru.* G. sa podistým bál použiť slovo *jeseter.* J. to aktualizovala: *Nie aby ste to chceli odbaviť dákou šunkou alebo demižónikom vína.* Ruské slovo *vyseč* (V/8) je presne naše *vyťať,* nie *dať po zadku* (J.).

Cudzie slovo východiskového jazyka treba podať cudzím slovom i v domácom jazyku, najmä ak to autor použil pre charakteristiku patričnej osoby.

Napr. r. *Kakoj reprimand neožidannyj!* (V/8). Jeho adekvátny preklad nielen zmyslom, ale i jazykove a štylisticky je *Aká neočakávaná blamáž!* Nie ani *aká potupa nečakaná* (G.), lež ani *Hanba a posmech!* (J.). A tamže v tom istom výstupe dáva Gogoľ do úst dámičky cudzí výraz: *Vot už, točno, vot už besprimernaja konfuzija,* čo nie je *bezprikladný posmech* (G.), ale skôr *neslýchaný paškvil* (J.).

Keď v preklade hry z r. 1836 použijeme slová, ktoré sa dostali do slovenčiny v 20. rokoch tohto storočia, dopustíme sa anachronizmu.

Dopustila sa ho J., keď namiesto slova *poddôstojník* používa dvojslovné pomenovanie *ďalej slúžiaci,* alebo namiesto slova *poštmajster* píše *prednosta pošty,*

takisto sú anachronizmy aj *školský inšpektor, dozorca škôl,* len *škôldozorca* nie je anachronizmom.

Spisovné výrazy pôvodiny sa nemajú prekladať žargonizmami.

Napr. r. *A poprobuj prekosloviť* (IV/10) G. priveľmi rozviedol: *A probuj slovo proti nemu povedať.* J. použila žargonizmus: *A probuj len ceknúť,* hoci sa mohlo povedať jednoducho: *Ale probuj mu protirečiť.* Alebo r. vetu: *Vot, dumajut, tak v ťurmu jego i zasaďat!* preložil G. ako: *Mysleli ste si, ale ho dajú za mreže!,* J. zasa: *Mysleli ste si, teraz ho čapnú* (V/2). Ruský výraz *zasadiť v ťurmu* je celkom neutrálny, kým slovenské výrazy *dať za mreže,* alebo *čapnúť, posadiť do chládku* sú expresívne, ba žargónové. Podobne r. veta: *Duraka jemu, duraka, staromu podlecu! — Nadajte mu do trubirohov, do trubirohov, starému podliakovi (mamľasovi),* ale J. má: *Do blbcov mu nadajte, do blbcov, starému lotrovi,* kým G. má: *Nadajte mu do somárov, do somárov, starému podliakovi.* Gogoľ nepoužil žargonizmus ako J. Podobne J. r. spisovný výraz *vzdor* prekladá všade žargonizmom *blbosť.*

Expresívne slová, výrazy východiskového jazyka sa majú prekladať do domáceho jazyka expresívnymi slovami, výrazmi.

Napr. r. veta: *Tam v gorode taskajutsia oficery...* (II/7) nie je jednoducho *Po meste sa prechádzajú oficieri* (G.), alebo *dôstojníci sa prechádzajú* (J.), ale *Po meste sa potĺkajú* (prípadne Tajovského slovesom *obíjajú*) *dôstojníci,* alebo všeobecne *ponevierajú.* Podobne r. vetu: *A kto tebe pomog splutovať...* preložil G. ako *A ktože ti pomáhal zašantročiť sumu...,* J. zasa: *A kto ti pomohol podvádzať...* V citovaných prekladoch je nesprávny jednak vid patričných slovies a jednak expresívne sloveso pôvodiny sa prekladá slovesom neutrálnym. Navrhujem: *A kto ti pomohol ošmeknúť.* Takisto r. vetu: *Toľko ryskajete po gorodu...* (V/8) preložila J. celkom neutrálne: *Len beháte po meste.* G. to má expresívnejšie: *Len brúsite po meste:* Tu by bolo hádam lepšie: *Len sliedite po meste.* I r. vetu *Lukavyj poputal* (V/2) by som preložil ako *Zlý duch nás zbalamutil (pobalamutil),* a nie neutrálne: *Zlý duch nám pošepol* (G. i J.).

Gogoľ v celom Revízorovi zriedka dá do úst svojim hrdinom cudzie slovo, ak len nie paničkám.

Preto r. vetu *Eto vsio francuz ganit* (I/2) by som preložil: *To všetko len Francúz vyčíňa,* no nie ani: *Ale to všetko len Francúzi narafičili* (G.), tobôž nie: *A to všetko len Francúzi intrigujú* (J.).

Obom prekladateľom asi ušlo, že niektoré rusko-slovenské homonymá sa významom nezhodujú.

Napr. v r. vete: *...čaj takoj strannyj: voňajet ryboj, a ne čajem* (II/8) preložili obaja prekladatelia takmer rovnako: *Čaj je taký čudný, vonia rybacinou — nie čajom,* hoci sa malo preložiť: *ten čaj je akýsi čudný — zapácha rybacinou, ale nevonia čajom.*

Charakteristickým znakom pospolitého ľudu v spoločenskom styku je to, že tyká i svojim predstaveným. A tak v Revízorovi kupci tykajú

i mešťanostovi. V oboch našich prekladoch však kupci mešťanostovi vykajú, čím sa zotrela jedna z ich charakteristických čŕt.

Aspoň toľkoto sme chceli poznamenať na okraj spomenutých dvoch prekladov. Jesenská by mohla zlepšiť svoj preklad, keby prijala návrhy svojich kritikov a lepšie podbala na reálie, idiómy, nepoužívala by žargonizmy, keby neprekladala neutrálne slová, výrazy expresívnymi slovami a výrazmi a keby menej hyperbolizovala.

K. SVOBODA, *INFINITIV V SOUČASNÉ SPISOVNÉ ČEŠTINĚ.* Nakladatelství ČSAV, Praha 1962, 125 str.

V slavistickom svete sa v ostatnom čase problematika infinitívu dostala do popredia. Svedčia o tom monografie o ruskom, slovenskom a poľskom infinitíve. (Pozri K. A. Timofejev, *Ob osnovnych tipach infinitivnych predloženij v sovremennom russkom jazyke*, sb. Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1950, 257—301; J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956; L. Řeháček, *Semantika a syntax infinitivu v současném polském spisovném jazyce*, rkp. dizertácie, Praha 1960.) Do tejto problematiky prispel podstatnou mierou aj K. Svoboda svojou knižkou o infinitíve v spisovnej češtine.

Svobodova štúdia o infinitíve sa rozčleňuje na dve časti. V prvej sa podáva celková charakteristika infinitívu, kým v druhej sa hovorí o jednotlivých spôsoboch využívania infinitívu v súčasnom českom spisovnom jazyku. I keď Svobodova štúdia je bohemistická, širší teoretický význam má najmä prvá časť knihy, lebo tam sa uvažuje o infinitíve v rámci slovesných tvarov a hľadá sa celková gramatická charakteristika tohto tvaru. Naše poznámky sa týkajú najmä tejto teoretickej časti knihy.

Prvá časť knihy sa teda zaoberá celkovou charakteristikou gramatickej povahy infinitívu. Autor sa zameriava na sémantickú stránku problému. Prekvapuje, že sa ani stručne nezmieňuje o tvarovej stránke tohto gramatického tvaru. Napríklad riešenie dubliet typu *mluviti/mluvit* bolo by si zasluhovalo aspoň niekoľko súhrnných slov, kde by sa poukázalo na štýlovú platnosť týchto dvojtvarov.

V prvej časti knihy nachádzame päť kapitol venovaných rozličným stránkam infinitívu v rámci slovesných tvarov: vzťah deja infinitívneho slovesa k jeho agensovi, amodálnosť infinitívu, infinitív a význam smerovania, pasívny infinitív, infinitívny vetný člen z hľadiska formálneho vyjadrovania vetného vzťahu. Treba prebrať rad-radom tieto kapitoly, lebo je v nich veľa nových pozorovaní platných aj pre slovenčinu.

V prvej kapitole sa dochádza k záveru, že infinitív je plnohodnotný slovesný tvar, lebo: 1. má ten istý slovný základ ako ostatné slovesné tvary, 2. má tú istú rekciu (predmetovú väzbu), 3. vyjadruje slovesný vid, 4. rozlišuje činný a trpný slovesný rod, 5. rozvíja sa adverbiami a 6. spája sa s doplnkovými a prísudkovými adjektívami. Ako vidieť, autor sa zameral na morfologickú sémantiku infinitívu, čo je iste správne.

Infinitív sa odlišuje od slovesného podstatného mena najmä tým, že infinitívom osobných slovies sa dej podáva vo vzťahu k agensovi: agens (konateľ alebo nositeľ) deja sa pritom vyrozumieva z nejakého vetného člena, ktorý však od infinitívu nie je závislý, kým dej vyjadrený slovesným podstatným menom sa chápe alebo ako čistý dej, alebo vo vzťahu k agensovi, ale vyjadrenému vetným členom, ktorý je závislý od slovesného podstatného mena. Agens deja je teda v infinitíve implikovaný, kým podstatné meno slovesné podáva dej abstraho-

vaný od agensa. S týmto konštatovaním treba súhlasiť. K podobnému záveru sa prišlo aj rozborom slovenského infinitívu; škoda však, že K. Svoboda túto skutočnosť neuvádza.

K. Svoboda správne rozlišuje osobné a neosobné slovesá. Pri infinitíve neosobných slovies zisťuje implikovaný vzťah slovesného deja k situácii: tento vzťah je základná zložka gramatickej sémantiky infinitívu neosobných slovies. Z tohto vzťahu vraj vyplýva, že infinitív neosobných slovies nemožno použiť v úlohe tzv. samostatného navodzovacieho infinitívu. To je však omyl. Pri neosobných slovesách, ako *pršať, snežiť, cnieť sa niekomu, smädiť niekoho,* niet agensa deja, no ani situáciou sa agens deja nenahrádza. To sa ukazuje podrobnejším rozborom problematiky neosobných slovies, ktorý sme podali inde. (Pozri m o j u štúdiu *Osobné a neosobné slovesá*, JČ 11, 1960, 6—31.) Okrem toho — aspoň v slovenčine — sú možné konštrukcie s tzv. samostatným navodzovacím infinitívom (podľa chápania K. Svobodu) alebo s vytýčeným vetným členom (podľa nášho chápania, ako sme to ukázali inde), ako *Pršať pršalo, ale málo. — Bolieť bolí, no dá sa to vydržať.* Aj v zloženom vetnom základe môže byť infinitív neosobných slovies, napr.: *Teraz už môže pršať, koľko len chce. — V noci začalo snežiť.* Ale infinitív neosobných slovies sa nedá použiť v žiadnej takej pozícii, ktorá predpokladá deju nadradenú substanciu. V tom je však rozdiel aj medzi slovesným podstatným menom osobných a neosobných slovies.

V zhode s českou gramatickou tradíciou pokladá sa infinitív v úlohe podmetu, predmetu, prívlastku, príslovkového určenia a doplnku za polovetný prostriedok: polovetná povaha infinitívu v týchto vetnočlenských funkciách spočíva v tom, že infinitív vyjadruje dej s implikovaným agensom alebo s agensom vyjadreným v podobe istého vetného člena, ale infinitívom sa dej tomuto agensovi neprisudzuje. Preto sa tu hovorí aj o nevetnej predikácii na rozdiel od vetnej predikácie v rámci gramatického jadra dvojčlennej vety. Pravda, za polovetnú konštrukciu sa pokladá len prístavkový, voľný prívlastkový, voľný doplnkový a voľný účelový infinitív, pretože podstatou polovetnej konštrukcie je jej pomerná samostatnosť vo zvukovej a gramatickej stavbe vety. No napriek tomu vyjadrenie infinitívom stojí v každom prípade medzi substantívnym vetným členom a vetou: infinitívom sa myšlienková zložka vyjadruje menej výrazne a menej samostatne ako vetou, ale zasa výraznejšie a samostatnejšie ako povedzme slovesným podstatným menom.

Veľmi hodnotné sú Svobodove zistenia, za akých okolností sa dáva prednosť vyjadreniu slovesným podstatným menom alebo vetou pred vyjadrením infinitívom.

V druhej kapitole sa hovorí o amodálnosti infinitívu. Takto sa hodnotí infinitív na základe porovnávania s určitými slovesnými tvarmi. Uvedený záver je správny. Isté námietky však vyvoláva Svobodova téza, že amodálnosť infinitívu vyplýva z jeho neosobnosti. Modus je základná predikačná kategória, ktorá sa uplatňuje len pri slovese, kým osoba je v podstate neslovesná kategória, ktorá sa k slovesu dostáva len zhodou určitého slovesného tvaru s podmetom vety. Preto v slovesných jednočlenných vetách máme kategóriu spôsobu, ale už nie kategóriu osoby. A infinitív dostáva kategóriu spôsobu len sekundárne od svojho okolia alebo ak sám zastupuje určitý slovesný tvar. Amodálnosťou sa infinitív zhoduje so slovesným podstatným menom.

V tejto kapitole odmieta K. Svoboda najmä Poldaufovu tézu, že infinitív je súčasťou sústavy slovesných spôsobov, teda že je jedným z modov. Tak sa potom

odmieta aj termín „neurčitý spôsob", ale popri medzinárodnom termíne *infinitív* nenavrhuje sa nijaký domáci termín. Tu by bola príležitosť obohatiť českú terminológiu prevzatím slovenského termínu *neurčitok*. Trochu zaráža, že K. Svoboda sa tomuto prirodzenému riešeniu vyhýba.

V tretej kapitole sa hovorí o smerovom význame infinitívu. K. Svoboda hovorí, že infinitív vo funkcii predmetu, prívlastku a príslovkového určenia sa viaže na spojenie so slovami, ktorými sa vyslovuje smerovanie k deju alebo vzďaľovanie sa od neho. Takto si infinitív aspoň čiastočne podržal svoj pôvodný význam, lebo sloveso v infinitíve vyjadruje dej, ku ktorému sa smeruje alebo ku ktorému sa dáva podnet.

S týmto smerovým významom infinitívu vraj súvisí aj časový vzťah deja infinitívneho slovesa k deju nadradeného finítneho slovesa. Infinitívom sa vyjadruje súčasný alebo následný dej, ale nie predčasný dej. S tým by bolo možno súhlasiť, ale už je diskutabilné, čo tvrdí K. Svoboda o základnom čase: „Z amodálnosti infinitivu vyplývá, že děj infinitivního slovesa je vzhledem k době projevu časově neutrální (atemporální), tj. užívá se ho k pojmenování dějů přítomných, budoucích i minulých" (28—29). V príkladoch *Zkouším to přeložit, Zkusím to přeložit, Zkoušel jsem to přeložit* nemožno pri infinitíve hovoriť o základnom čase vôbec, ale len a len o pomernom (relatívnom čiže sekundárnom) čase: ide o vzťah medzi dejmi vyjadrenými rozličnými slovesnými tvarmi. Časový význam infinitívu (a to aj v polovetnej konštrukcii) lepšie vystihuje Hraběho konštatovanie, že „infinitivní vazby mají tedy v zásadě relativní časový význam stejně jako ostatní polovětné vazby".

V tejto súvislosti treba upraviť aj Svobodovu konštatáciu, že prechodníkom sa vyjadruje dej súčasný alebo predčasný, ale nikdy nie následný. Bližší rozbor tejto problematiky ukázal (aspoň v slovenčine), že sa prechodníkom môže vyjadriť aj dej, ktorý nasleduje po deji hlavnom (teda po deji, ktorý je vyjadrený určitým slovesným tvarom). (Pozri m o j u štúdiu *O používaní prechodníkov*, SR 21, 1956, 282—293.) Preto by bolo lepšie hovoriť o súčasnosti a nesúčasnosti ako o základných stupňoch relatívneho času, pričom nesúčasnosť treba rozčleniť na predčasnosť a následnosť.

Štvrtá kapitola prvej časti knihy podáva osobitne problematiku pasívneho infinitívu. S týmto postupom autora treba súhlasiť, pretože v doterajšej literatúre sa pasívnemu infinitívu venovalo skutočne málo pozornosti. K. Svoboda hovorí v tejto kapitole jednak o opisnom pasívnom infinitíve typu *býti chválen*, jednak o zvratnom pasívnom infinitíve typu *(musí) se uznat*. Najmä výslovné odlíšenie zvratného pasívneho infinitívu (ktorý sa používa len po základných modálnych slovesách a po fázových slovesách) od aktívnych zvratných tvarov typu *(zítra) se nehrá* je pre českú gramatickú teóriu dôležité. No „zámeno *sa*" tu nie je prostriedkom, ktorým sa osobné sloveso pretvára na neosobné, ako to tvrdí K. Svoboda na str. 31, lebo je zrejmé, že osobné sloveso ostáva osobným: je však použité v osobitnom zvratnom tvare, ktorým sa rieši rozpor medzi intenciou osobného slovesa a jednočlennou vetnou konštrukciou. (Pozri m o j u štúdiu *Bezpodmetový zvratný tvar*, SR 25, 1960, 3—25.)

Vcelku je veľmi zaujímavé, ako K. Svoboda vysvetľuje, prečo sa v spisovnej češtine používa pasívny infinitív veľmi zriedkavo. Jeho argumenty sú závažné aj pre posúdenie stavu v spisovnej slovenčine, i keď je zrejmé, že v slovenčine sa pasívny infinitív — ako celé pasívum vôbec — používa oveľa zriedkavejšie ako v spisovnej češtine.

V piatej kapitole sa hovorí o tom, ako sa pri infinitívnom vetnom člene vyjadruje vetný vzťah. K. Svoboda vychádza tu zo správneho rozlíšenia silnej a slabej závislosti podradeného výrazu od nadradeného výrazu. Na tom sa zakladá rozdiel medzi rekciou a primkýnaním. Rekcia je totiž vyjadrením silnej závislosti, kým slabá závislosť sa vyjadruje primkýnaním. Rekcia je teda formálne vyjadrenie vzťahu, ktorý jednoznačne vychádza z nadradeného výrazu, lebo je daný jeho intenciou, jeho zameranosťou. Primkýnanie je zas formálne vyjadrenie vzťahu, ktorý nie je daný intenciou nadradeného výrazu, lebo ide vlastne o vyjadrenie jedného z niekoľkých možných významových vzťahov podradeného výrazu k nadradenému. Pravda, na infinitíve sa nerozlišuje, či ide o postavenie závislé alebo nezávislé, alebo či ide o závislosť silnú alebo slabú. Preto bude výstižnejšie tvrdenie, že na infinitíve nepociťujeme vyjadrenie vzťahu k nadradenému členu syntagmy, ako tvrdenie K. Svobodu, že „infinitiv např. předmětový svým směrovým významem (!) vyjadřuje vztah, který vychází z řídícího výrazu, a pádový vztah proto nemusí být zvlášť vyjadřován odkazovacím zájmenem . . ." (str. 34—5).

Okrem toho treba poznamenať, že K. Svoboda ako osobitný vzťah nevyčleňuje vzťah medzi pomocným slovesom a plnovýznamovým slovesom v infinitíve. Aj tu hovorí o predmetovom vzťahu.

Je pozoruhodné aj to, že K. Svoboda hodnotí napr. aj účelový vzťah podobne ako predmetový vzťah: aj pri účelovom infinitíve ide „o infinitivy vázané na výrazy určitých lexikálních významů, přičemž infinitiv vyjadřuje děj, ke kterému se směřuje" (str. 35).

Prvá časť Svobodovej knihy o českom infinitíve je priam nabitá aktuálnou problematikou, ako to vidieť aj z našich stručných poznámok k hlavným myšlienkam tejto časti knihy. Pravda, naše kritické poznámky nijako neznehodnocujú teoretickú časť Svobodovej monografie, pretože je zrejmé, že autor sa usiloval podať jednoliaty výklad v rámci domácej českej gramatickej tradície a nijako sa neusiloval o syntézu širšieho rázu. S tým súvisí aj nápadná črta Svobodovej knižky, že v nej nájdeme podrobný rozbor bohemistických príspevkov z okruhu infinitívu, kým z ostatných prác, napr. slovakistických, zväčša upozorňuje iba na tie pasáže, s ktorými nesúhlasí.

Druhá časť knižky podáva podrobný rozbor infinitívu vo všetkých funkciách vo vete. Člení sa na tri kapitoly: osobitné prípady využitia infinitívu (vlastne infinitív navodzovací samostatný a vo vzťahu konfrontácie), ďalej infinitívne vety (a to dvojčlenné a jednočlenné vety s infinitívom) a napokon infinitív ako vetný člen (a to ako podmet, predmet, príslovkové určenie, prívlastok, prístavok, doplnok). Toto základné členenie vyvoláva isté námietky; tzv. infinitívne vety sú vlastne vety s infinitívom v prísudku alebo vo vetnom základe, takže v rámci štúdie o infinitíve mohlo by sa aj tu hovoriť o vetných členoch.

V recenzii nie je možné ani vypočítať najdôležitejšie výsledky Svobodovho výskumu jednotlivých vetných členov. Treba však vyzdvihnúť, že sa pracuje s dostačujúcim množstvom dokladového materiálu získaného excerpciou textov zo všetkých oblastí spisovného jazyka. Preto autor mohol nielen vyložiť gramatickú podstatu každého typu využívania infinitívu, ale vedel posúdiť aj štýlové zaradenie jednotlivých konštrukcií s infinitívom. Ešte dôležitejšie sú však Svobodove zistenia, ako sa vyvíjali jednotlivé infinitívne konštrukcie v novej spisovnej češtine, t. j. v období posledných 130 rokov. V tomto ostatnom období dejín spisovnej češtiny sa postupne zvyšovala frekvencia infinitívu v rozličných

spôsoboch využívania, najmä samostatného navodzovacieho infinitívu, podmetového infinitívu, infinitívu vo vetnom základe: tieto zmeny sú v súlade so zvyšujúcim sa vplyvom hovoreného jazyka na písaný jazyk.

Pri čítaní Svobodovej štúdie o českom infinitíve vynára sa nám myšlienka, že by už bolo možné prikročiť ku konfrontačnému výskumu infinitívu v západoslovanských jazykoch. Pravda, ako prípravný stupeň bolo by treba ešte raz premyslieť aj problematiku infinitívu v slovenčine, najmä pouvažovať o slovenskom infinitíve na základe teoretických výdobytkov Svobodovej štúdie. Ukázali by sa zhody aj rozdiely v gramatickej stavbe našich jazykov, na ktoré sa v doterajších monografiách, nevynímajúc ani Svobodovu, poukazuje len príležitostne a okrajovo. Tak ako monografia o slovenskom infinitíve mohla byť popudom k výskumu infinitívu v češtine, aj nová monografia o českom infinitíve môže byť popudom k novému premysleniu slovenskej problematiky, resp. ku konfrontačnému výskumu spoločnej problematiky vo všetkých západoslovanských jazykoch.

Na záver možno konštatovať, že Svobodova bohemistická práca o infinitíve v súčasnej spisovnej češtine má veľký význam pre výskum gramatickej stavby všetkých slovanských jazykov. Je to vynikajúci prínos k riešeniu zložitej problematiky infinitívu v celoslovanskom meradle.

J. Ružička

ČESKO-SLOVENSKÝ VOJENSKÝ SLOVNÍK. Ministerstvo národní obrany, Praha 1962, 350 str.

Ministerstvo národnej obrany vydalo tento slovník ako príručku (Škol - 51 - 26) s určením „nejenom pro příslušníky ozbrojených sil, ale i pro širší veřejnost", pretože bolo treba normalizovať slovenské vojenské názvoslovie, keďže sa čeština a slovenčina používajú ako rovnocenné služobné jazyky v našej armáde. Normalizácia slovenského (aj českého) vojenského názvoslovia deje sa podľa potreby pri príprave vojenských poriadkov a predpisov. Vykonáva ju pracovná skupina Ministerstva národnej obrany v spolupráci s akademickým Ústavom slovenského jazyka. Slovník vznikol tak, že sa zhrnuli, zjednotili a podľa potreby doplnili názvy doterajších predpisov a poriadkov. Obsahuje asi 25 000 termínov špeciálne vojenských (taktických) i z príbuzných odborov (technických, lekárskych atď.), pokiaľ sa vo vojenskom prostredí používajú.

Cieľom slovníka podľa úvodných slov je „přispět k vytříbení slovenského odborného vojenského vyjadřování", a to tak, že slovník „má vytlačit dosud používané nesprávné slovenské názvy, jako steč, týl, ráža, snímok (namiesto nich sa ustaľujú názvy v podobe *seč, tylo, kaliber, snímka*) aj., odstranit nejednotnost ve slovenské vojenské terminologii a zároveň sblížit vojenské vyjadřování slovenské a české" (str. 3).

Slovník je teda určený predovšetkým slovenským čitateľom (používateľom). Úvodná kapitola Hlavné znaky slovenčiny (autorom je J. Horecký), i keď sa to výslovne neuvádza, je v tejto podobe iste zamierená na českých čitateľov. Pre slovenských používateľov by bola potrebnejšia charakteristika češtiny alebo dôkladnejšie porovnanie (konfrontácia) oboch jazykov.

Nás tu nebude zaujímať výber českých termínov (ich úplnosť ap.), ale všimneme si, ako sa autorom podarilo tlmočiť české termíny slovenskými ekviva-

lentmi, ako sa riešili niektoré problémy slovnej zásoby slovenčiny, známe od čias purizmu atď.

Česko-slovenský vojenský slovník chce byť podľa možností úplným slovníkom tohto odboru, nie diferenciálnym slovníkom česko-slovenským, takže sa v ňom podáva mnoho slov a slovných spojení v češtine a slovenčine celkom zhodných (napr. *agenda, tajná agenda; dno, dno brodu, dno nábojnice...; kopyto; kus, kusový; nápor; návrh, zlepšovací návrh, návrhový, návrhový výkres; náznak; podporučík; podrážka; podstata; podstavec; podstavcový; pól, kladný pól, záporný pól; sabotáž; salva, čestná salva; salvový, salvová paľba; udatnosť, udatný; úspora, úspora času, úspornosť, úsporný* atď.).

V úvode sa nič bližšie nespomína, ako autori nadväzovali na staršie podobné práce z oblasti česko-slovenského vojenského názvoslovia (porov. SR XII, 1946, 39 a n.).

Pri výslovnej snahe, aby slovenské a české názvoslovie bolo podľa možnosti zhodné („za podmínky, že nebudou porušeny zákonitosti slovenského jazyka"), je pochopiteľné, že najviac rozdielov medzi českými a slovenskými názvami je povahy hláskoslovnej a slovotvornej (napr. *bagr — báger, kádr — káder, kalibr — kaliber, metr — meter* ap., t. j. v slovenčine nebýva na konci slova v domácich ani prevzatých slovách spojenie hlások spoluhláska + *r; jakost — akosť, jakost přenosu — akosť prenosu, jakost příjmu — akosť príjmu; jídlo — jedlo; jih — juh; jiskra — iskra; jít — ísť; jméno — meno; kadence — kadencia; kladení — kladenie; ladení — ladenie; napětí — napätie; podřídit — podriadiť; propouštění — prepúšťanie; sednout — sadnúť; seřadit se — zoradiť sa; sladit — zladiť; uběrací nůž — uberací nôž; ústředí — ústredie; vázat — viazať, vazba — väzba* atď.).

Rozdiely v jadre slovnej zásoby sa v slovníku rešpektujú, napr. (popri slovách uvedených v slovníku na str. 11) *klid — pokoj, mluva — reč, rez — hrdza, mělký — plytký, nálevka — lievik, nárt — priehlavok, špatný — zlý, rudý — červený* atď. Tieto rozdiely sa ukazujú i v terminologických výrazoch, ako sa už ustálili v rozličných odboroch, napr. *řídit — riadiť, viesť, řidič — vodič; nadjezd — nadjazd, nadcestie; jednat — konať, jednání — rokovanie, konanie; stejný — rovnaký, stejnokroj — rovnošata, stejnosměrný — jednosmerný, stejnoměrný — rovnomerný; těkavá kapalina — prchavá kvapalina; tlouštka — hrúbka* ap.

Kde je v slovenských termínoch kolísanie alebo sa vyskytujú synonymá, dáva sa prednosť termínom zhodným s českými, napr. *soustruh — sústruh* (nie je tu *točovka;* názvy *točenie, diaľkové, náklonové, polohové, rýchlostné, výškové točidlo* s iným významom sa využívajú v letectve), *nádraží — nádražie, nákladové nádražie, nádražní — nádražný* (i proti Pravidlám slovenského pravopisu a proti Slovníku slovenského jazyka, kde sa označuje ako trochu zastar.), *pravítko* (inak prípona *-tko* sa v slovenských názvoch neuvádza, napr. *kružítko — kružidlo, křivítko — krividlo, razítko — pečiatka, rovnítko — znak rovnosti, sedátko — sedadlo, tlačítko — tlačidlo* atď.), *brzda, brzdár, brzdiť* (neuvádza sa synonymum *hamovka, hamovať*), *jatky — jatka* (uvádza sa i synonymum *bitúnok*, hoci vo vojenskej terminológii nie je azda potrebné *poľné jatky, poľný bitúnok*), *žehlička* (*hladička* sa neuvádza) a i. Slovník týmto naznačuje novšie vývinové tendencie.

Pre stručnosť význam slovenských synoným sa nevykladá, ale pri niektorých by sa mal naznačiť, napr. *bota — topánka, čižma; řídit — riadiť, viesť, řízení —*

riadenie, konanie (tu vlastne ide o dva osobitné ekvivalenty, ktoré by bolo dobre označiť číslami: 1. riadenie, 2. konanie a k prvému dodať synonymum *regulovanie*, ktoré sa vyskytuje v spojeniach *řízení jasu* [na obrazovce] — *regulovanie jasu*); *táhlá nálož — predĺžená nálož* (ale pod heslom *táhlý — tiahly* je spojenie *táhlá nálož — tiahla nálož* asi omylom); v hesle *zátaras* spojenie *klopýtací zátaras — nízky zátaras* (ale pod heslom *klopýtací — potkýnací* je spojenie *klopýtací zátaras — potkýnací zátaras*).

Česko-slovenský vojenský slovník z pochopiteľných príčin nemôže obsiahnuť celú zásobu odborných termínov, ktoré sa používajú vo vojenskom prostredí. Nezahrnuje ani všetky termíny, ktoré sa nachádzajú vo Vojenskom názvosloví z r. 1941 pravdepodobne preto, lebo sa zmenili príslušné vojenské predpisy a poriadky. Pri všetkej svojej stručnosti podáva slovník najdôležitejšie vojenské termíny v širokom chápaní, ba i príslušné povely. Sme presvedčení, že skutočne prispeje k zvýšeniu kultúry reči vo vojenskom prostredí.

E. Jóna

Gól, bod — bránka, kôš. — Pri čítaní športových správ v denníkoch zisťujeme, že sa popri tradičných označeniach *gól* a *bod* stále vo väčšej miere používajú rovnoznačné slová novšieho pôvodu *bránka* a *kôš*.

Slovo *bránka* sa popri slove *gól* najviac používa v hokeji a hádzanej: *Len streľba im včera, na šťastie Slovana, akosi nešla; veď okrem šancí, z ktorých padali g ó l y ...* (Večerník, 7. 1. 1963) — *Strelecky prekvapil Zábojník siedmimi b r á n k a m i.* (Práca, 28. 12. 1962) — *V dvoch ďalších stretnutiach bola poriadna úroda g ó l o v ...* (Práca, 19. 12. 1962) — *... hrali väčšinou obrannú hru s rýchlymi protiútokmi, z ktorých však vyťažili rozhodujúce b r á n k y.* (Rudé právo, 10. 1. 1962) — *Hostia viedli 2 : 0 g ó l m i Festla a Horáka.* (Pravda, 19. 11. 1962) — *... nepodarilo sa vyrovnať d v o j b r á n k o v ý náskok domácich z prvej tretiny.* (Práca, 9. 12. 1962) — *Bratislavčanky nevedeli udržať býv. čs. reprezentantku Bartoškovú, ktorá dala 6 g ó l o v.* (Večerník, 7. 1. 1963) — *... v závere neuznal mužstvu ČH dve b r á n k y ...* (tamtiež).

Vo futbale sa síce dôslednejšie používa výraz *gól*, no nachádzame aj doklady na slovo *bránka: Prvú b r á n k u NDR z pokutového kopu dosiahol Weber ...* (Pravda, 19. 11. 1962) — *Nakoniec, pravda, čestná b r á n k a hostí v poslednej minúte je nepríjemným tieňom nášho víťazstva ...* (Práca, 23. 12. 1962) a pod.

Podobnú synonymnú dvojicu tvoria slová *bod — kôš*, ktoré sa používajú v basketbale: ... *dosiahol Horniak v poslednej sekunde víťazný k ô š ...* (Pravda, 14. 1. 1963) — *Svit zdolal majstra ČSSR o k ô š.* (Tamtiež) — *Najviac b o d o v víťazného družstva dosiahla Dolejšová ...* (Pravda, 19. 11. 1962) — *Najviac b o d o v dosiahli ...* (Práca, 19. 12. 1962) atď.

Niektorí športoví novinári sa pokúšajú existenciu synonymných výrazov *bránka, kôš* využiť štylisticky, aby sa vyhli stereotypnému opakovaniu slov *gól, bod*.

Ide však o to, či spomenuté slová majú skutočne rovnaký význam a rovnakú štylistickú platnosť.

Slová *kôš, bránka* prevzala športová terminológia z bežnej reči ako názvy náradia v niektorých kolektívnych športových hrách, a to pre ich tvarovú podobnosť. Ide teda o metaforické prenesenie významu. K druhému posunutiu významu (v tomto prípade metonymickému) dochádza, keď sa slová *bránka, kôš* priraďujú ako rovnocenné k termínom *gól, bod* v spojeniach: *dať gól — dať bránku, dosiahnuť bod — dosiahnuť kôš, zvíťaziť rozdielom dvoch gólov — dvoch bránok*.

Zaráža však spojenie „dať bránku" vo futbale. Tu predsa hovoríme o futbalovej bráne, a nie bránke.

Vylúčiť synonymný tvar *bránka* v zmysle *gól* bolo by už dnes prakticky nemožné — natoľko sa udomácnil v slovnej zásobe nášho jazyka.

Iný je prípad dvojice *bod — kôš*. Slovo *kôš* nevyhovuje vždy z hľadiska presnosti. „Dať v hre kôš" znamená totiž získať dva body jedným hodom alebo jeden bod z trestného hádzania. Ak rozhodca nariadi dva hody, je možné získať dvoma hodmi dva body.

E. Tvrdoň

Charta, chartizmus, chartisti. — V učebniciach dejepisu *(Dejepis pre 10. roč. všeobecnovzdelávacích škôl,* SPN, Bratislava 1958 a *Dejiny novoveku,* učebný text pre II. roč. odborných škôl, SPN, Bratislava 1958), z ktorých druhá sa používa doposiaľ, nachádzame chybu, ktorá nesvedčí o najlepšej jazykovej starostlivosti príslušných pracovníkov.

V učebnici dejepisu pre 10. roč. všeobecnovzdelávacích škôl čítame v kapitole o hnutí anglického robotníctva toto: *V Anglicku dokument o právach ľudu sa nazýva ‚charter' (čartr), a preto celé hnutie sa nazýva chartizmus (čartizmus).* V učebnom texte dejepisu pre II. roč. odborných škôl zase: *Podľa tejto charty celé hnutie sa nazýva chartizmus (čártizmus).*

Označenie výslovnosti anglického slova *charter* ako „čartr" a *chartizmus* ako „čartizmus" je veľmi nepresné. Spoluhláska *r* v prvej slabike sa vyslovuje v oboch slovách zastrene a prvá slabika sa predĺži. V slove *charter* je aj koncové *r* nejasné. Treba teda povedať, že dokument o právach ľudu sa nazýva *charter* (čátə) a hnutie *chartizmus* (čártizmus).

Ale to platí iba o názvoch tohto dokumentu a hnutia v angličtine. V slovenskom kontexte sa opierame o grécku, resp. latinskú podobu slova *charter* a píšeme i vyslovujeme *charta, chartizmus, chartisti.* V takejto podobe a výslovnosti sa uvedené slová zaznačujú aj v Slovníku slovenského jazyka i v Pravidlách slovenského pravopisu.

E. Tvrdoň

Dohodnúť sa o niečom — dohodnúť sa na niečom. — V *Slovníku slovenského jazyka* sa význam slovesa *dohodnúť sa* vysvetľuje len synonymami *dohovoriť sa, dojednať sa, dorozumieť sa* a uvádza sa väzba „s kým, o čom, na čom, so spojkou že". V príkladoch sa však uvádza iba väzba „o čom": *dohodnúť sa o podmienkach, o termíne, o programe.* Podobne sa len väzba „o čom" uvádza aj pri podstatnom mene *dohoda: dohoda o neútočení.* Pritom vieme, že slovesná väzba prechádza aj k podstatným menám odvodeným od slovies.

Vzniká teda otázka, v akých prípadoch možno použiť väzbu „na čom" a či je vôbec správna.

Spojenie *dohodnúť sa o podmienkach* možno vysvetliť napr. takto: dohodnúť sa, za akých podmienok sa bude niečo diať. Dohodnúť sa o termíne znamená určiť, kedy, v ktorom termíne sa niečo bude diať. Dohodnúť sa o výmene tovaru znamená uzavrieť dohodu, že sa bude vymieňať tovar a za akých podmienok. Rodičia sa dohodnú o mene dieťaťa možno vyjadriť opisne: rodičia sa dohodnú, aké meno bude mať ich dieťa, že ich dieťa bude mať také a také meno.

Všetky tieto spojenia a najmä ich výklad ukazujú, že väzbou „o čom" sa vyjadruje spôsob, podmienky pre niečo, často smerom do budúcnosti. Vo všetkých takýchto spojeniach možno sloveso *dohodnúť sa* nahradiť spojením *uzavrieť dohodu.* A pri podstatnom mene *dohoda* nemôže byť iná väzba než „o čom".

Ale spojenia *dohodli sme sa na spoločnom postupe, dohodli sme sa na štvrtku, dohodli sme sa na hlavných zásadách ďalšej práce* znamenajú nie dohodu o tom, ako a za akých podmienok sa bude niečo diať, lež skôr zhodu v tom, že jestvuje taký a taký stav. Je to teda konštatovanie istého výsledku. V takýchto prípadoch možno sloveso *dohodnúť sa* nahradiť slovesom *zhodnúť sa, zjednotiť sa, ustáliť sa.* A to je vlastne druhý význam slovesa *dohodnúť sa,* odlíšený od prvého aj inou väzbou. Treba teda uzavrieť, že pri slovese *dohodnúť sa* sú správne väzby „o niečom" i „na niečom", ale že majú rozdielny význam. *J. Horecký*

Podhodiť cez ohradu? — P. V. z Bratislavy: „‚Podhodil cez ohradu istú vec, ktorú potom niekto zdvihol a ušiel.' Je správna predložka *cez* v tejto vete?"

Odpoveď: Keď chceme pochopiť správnosť spojenia *podhodiť cez ohradu,* musíme si uvedomiť jednak významy predponového slovesa *podhodiť* (významy predpony *pod-*), jednak významy predložky *cez,* lebo na prvý pohľad predložka *cez* odporuje predpone *pod-*. Predložka *cez* má významy: 1. ponad, napr. *preskočiť cez plot, cez priekopu,* 2. krížom, napriek, napr. *prejsť cez námestie, položiť lávku cez potok,* 3. vnútrom, skrz (nem. durch), pomedzi, napr. *púšťať dym cez nos, pozerať cez prsty.* Sloveso *podhodiť* značí: 1. hodiť niečo pod niečo, napr. *podhodiť poleno pod nohy,* 2. pohodiť, napr. *podhodiť sliepkam zrna,* 3. trochu nadhodiť (neosobné), napr. *podhodilo ju na stolici,* 4. nadľahčiť, napr. *podhodiť si batoh na chrbte,* 5. trhnúť časťou tela, napr. *podhodiť hlavou,* 6. tajne podstrčiť, podvrhnúť, napr. *Macocha namiesto detí podhodila štence* (Dobšinský, Povesti). Ostatný význam slovesa nachádzame zväčša v právnickom štýle.

Porovnaním uvedených významov prichádzame k záveru, že jedine v ostatnom význame (t. j. tajne podvrhnúť) by bolo možné spojiť sloveso *podhodiť* s predložkou *cez,* lebo v tomto význame je najviac zastretý základný význam predpony *pod-*, ktorý je protikladný a nezlučiteľný s významom predložky *cez.* Predsa však nepokladáme za vhodné spojiť predložku *cez* s predponovým slovesom *podhodiť* ani v tomto význame, lebo i takéto spojenie „podhodiť cez ohradu" je na prekážku presnosti dorozumievania, ktorá sa osobitne vyžaduje v právnickom štýle. Odporúčame tu použiť spojenia, ktoré by boli jednoznačné. Keďže pisateľ neuviedol, o ktorý význam slovesa *podhodiť* mu ide, uvedieme i spojenia, kde ide o čisto miestny význam slovesa *podhodiť,* i spojenia s právnickým významom slovesa *podhodiť* (= podvrhnúť). V čisto miestnom význame odporúčame spojenia s bezpredponovým slovesom alebo s takým predponovým slovesom, ktoré sa zhoduje s významom predložky *cez: hodiť cez ohradu, prehodiť cez ohradu.* Druhou možnosťou je prispôsobiť predložku predpone, napr. *podhodiť pod ohradu,* alebo širším opisom vysvetliť význam predponového slovesa: *podhodiť pomedzi latky (dosky) ohrady.* V právnickom význame sa uvedeným nejasnostiam najľahšie vyhneme tak, že sloveso *podhodiť* nahradíme jednoznačným synonymným slovesom *podvrhnúť* a k nemu pripojíme niektorú z uvedených predložkových konštrukcií: *podvrhnúť pod ohradu, podvrhnúť pomedzi latky (dosky) ohrady.* Keby šlo o podvrhnutie ponad ohradu, odporúčame naznačiť právnický zmysel slovesa *podhodiť* nie v ňom samom, ale v prívlastku k slovu *vec,* teda spojením: *(pre)hodiť podvrhnutú vec cez ohradu.*

Jazyková zákonitosť, podľa ktorej istá predpona slovesa vyžaduje a pripúšťa len istú predložku, a nie protikladnú predložku, je presná. Musíme ju rešpektovať, ak nechceme znížiť alebo zastrieť zrozumiteľnosť svojho prejavu.

J. Oravec

Ján Kvasnička

ČESKOSLOVENSKÉ LÉGIE V RUSKU 1917—1920

Prácou o kontrarevolučnej činnosti čs. légií v období buržoáznodemokratickej a najmä socialistickej revolúcie v Rusku prináša J. Kvasnička do marxistickej historiografie pútavý obraz témy, dosiaľ v našej literatúre komplexne nespracovanej. Jej ťažiskom je analýza procesu triednej diferenciácie čs. légií od ich vzniku až po útek zo Sibíri r. 1920. Bohaté využitie našich i sovietskych archívov umožnilo autorovi podať plastický boj pokrokových síl v légiách, ktoré boli reprezentované ľavicou sociálnej demokracie proti silám buržoáznej reakcie zgrupovanej okolo odbočky Čs. národnej rady v Rusku. Odhaľuje politiku falošnej „neutrality", ktorou vedenie čs. légií maskovalo svoju kontrarevolučnú aktivitu proti víťaznej socialistickej revolúcii. Ukazuje narastanie triednych antagonizmov vnútri žoldnierskej armády v podmienkach intervenčnej protisovietskej vojny. Sleduje vývoj opozičného hnutia maloburžoáznych radikálov v čase prvej i druhej krízy légií a dokazuje, prečo nemohlo viesť ku skončeniu intervenčnej vojny. Opozičné hnutie tzv. komitétčikov a zástancov plukovných zastupiteľstiev, vrcholiace v čase irkutskej vzbury, viedlo k masovému odmietaniu poslušnosti a k ochromeniu bojaschopnosti légií, nemohlo však viesť k zvrhnutiu veliteľskej kliky. V práci sú nové pohľady na pokusy čs. kapitálu zachytiť sa na Sibíri, ako aj podrobný obraz vojenského a politického rozkladu a útek légií zo Sibíri, pred postupujúcou Červenou armádou.

Veľa nového materiálu autor prináša najmä na základe sústavného sledovania vývoja slovenskej časti čs. légií. Rozoberá činnosť cárofilského Slovensko-ruského spolku pamäti Ľ. Štúra, ako aj tzv. irkutského výchovného tábora pre Slovákov. V súvislosti s tým dotýka sa postoja niektorých významných slovenských kultúrnych činiteľov, žijúcich v tom čase v Rusku, najmä J. Jesenského a J. G. Tajovského.

Kvasničkova práca je napísaná sviežim štýlom a bohato fundovaná archívnym materiálom, z veľkej časti u nás dosiaľ neznámym. Fotokópie najdôležitejších dokumentov vhodne dopĺňajú monografiu, ktorá pomáha odstraňovať falošné predstavy o tzv. prvom odboji a prispieva k vedeckému vysvetľovaniu tohto úseku našich národných dejín.

VSAV 1963, str. 384, 20 fotografií, ruské resumé, viaz. Kčs 21,—.

Vojtech Filkorn

PREDIALECTICAL LOGIC — PREDDIALEKTICKÁ LOGIKA

Toto dielo si kladie za cieľ preskúmať dôležité etapy vývinu európskej logiky od Aristotela po Heglovu dialektickú logiku. V prvej časti práce na základe analýzy názorov Aristotela, Descarta, Leibniza, Bolzana, Fregeho a i., ako aj na základe analýzy faktického používania logiky autor dochádza k záveru, že logiku treba chápať ako spoločný základ celého ľudského poznania, príp. ako nástroj tvorenia vedeckých systémov, ako formu vedy alebo ako teóriu tejto formy. Preto konkrétnu tvárnosť tej-ktorej etapy vo vývine logiky pochopíme len na pozadí vied (spojených s praxou), z ktorých logika ako ich forma vyrastá a ktorým je vo forme organonu aj zavŕšením.

Ako logika je formou vied, tak vlastnosti vedy budú určovať aj štruktúru logiky. V druhej časti práce autor na pozadí celkového vtedajšieho spôsobu života skúma povahu gréckej (helénskej) vedy a dochádza k záveru, že grécka veda sa dá charakterizovať predominanciou substancionálneho, kvalitatívneho a statického hľadiska (pričom tieto hľadiská kodifikované vo forme kategórií sú odrazom určitých všeobecných, vytrhnutých stránok reality) a zanedbávaním vzťahového a kvantitatívneho hľadiska. Hľadiská, ktoré boli v popredí, určovali spôsob analýzy, abstrahovania, štruktúru fo-

riem výpovedí, dôkazov, formu celej vedy — logiku, slovom štýl myslenia a bádania. Preto logika helénskej vedy bude vo veľkej miere logika kategórie substancie a kvality (realizovaná ako subjektovo-predikátová Aristotelova logika), logika deskriptívneho klasifikačného štádia vied. Nábehy na vzťahové chápanie a skúmanie reality sa v Grécku nemohli naplno rozvinúť.

V tretej časti práce autor skúma logiku galileiovského obdobia. Veda tohto obdobia stráca kontemplatívny charakter, stáva sa organickou súčiastkou techniky a dá sa charakterizovať predominanciou vzťahového, kvantitatívneho, experimentálneho (a z neho vyplývajúceho kauzálneho) hľadiska. Z týchto hľadísk vyplýva primeraná štruktúra vied a im zodpovedajúca vzťahová a kauzálna logika, ktorá sa už v plnej miere uplatňuje v prácach Galileiho, Newtona, Descarta a Leibniza.

Autorovi teda v práci nejde tak o opísanie logických foriem, ako sa v dejinách postupne vynárali, ale viac o postihnutie prameňov a okolností vzniku týchto foriem, a tým o hlboké pochopenie logiky.

VSAV 1963, str. 320, viaz. Kčs 24,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník 28, 1963, číslo 4
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PSN — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PSN — ústredná expedícia tlače, oddelenie vývozu tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-15*31176

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,—